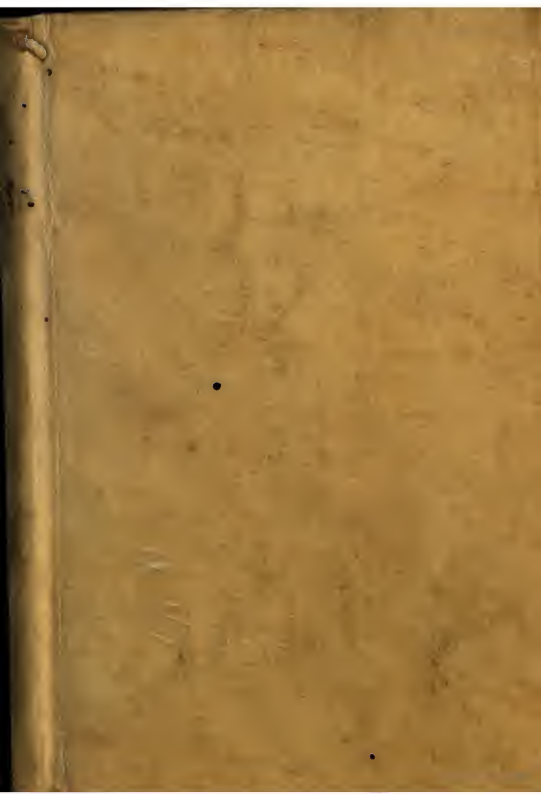
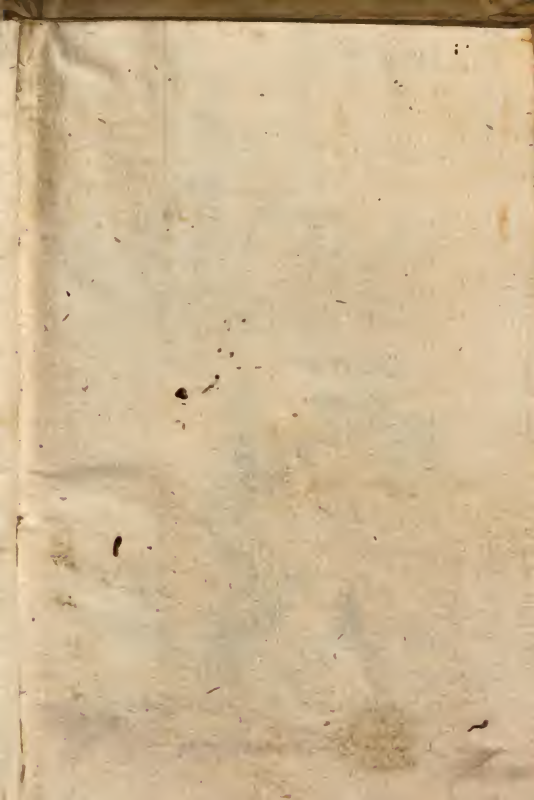






14

5-10-A-11-



R. II ed, To. II p. 18, η 18 -

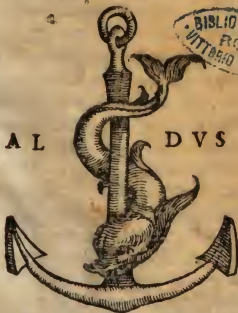
C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

De bello { Gallico, libri v i i i.
 { Ciuili Pompeiano, lib. i i i.
 { Alexandrino, lib. i.
 { Africano, lib. i.
 { Hispaniensi, lib. i.

*Galliae, ac Hispaniae, Auarici, Alexia, Vxelloduni,
Massiliae, ac Pontis in Rheno pictura.*

Locorum insuper, Urbium, Populorum nomina
tum uetera, tum recentiora, copiossi-
mis indicibus explanata.

Cum correctionibus Pauli Manutij.



VENETIIS, M. D. LXI.

Janus assidue in a. utitur

AD PAVLVM RHAMNVSIVM,
IOANNIS BAPTISTAE FILIVM,
IN CAESARIS COMMENTARIVM.

Pauli Manutii præfatio.



VI magistram uitæ dixit
esse historiam; næ ille, Pau-
le Rhamnusi, & dixisse ue-
re, & præclare sensisse mi-
hi uideri solet. facile enim
unus homo, quid multis
hominibus euenerit, cum
intelligit, eruditur, atque ipse sibi normam
componit actionum suarum, uitæq. totius
inter omnes errores, omniaq. pericula ad
ueritatem, ac salutem dirigendæ. nec aliud
est nostra prudentia, quàm euentorum ob-
seruatio, rerumq. præsentium, ac futura-
rum ex præteritis, tanquam ex fonte, scien-
tia deriuata. quod ex uniuerso litterarum
genere uel sola, uel certe maxime præstat
historia, præsertim si quis eam ita tractet,
ut, euenta dum notat, animum referat ad
causas, in easq. attente inspiciat, & ratio-
nem quærat, cur hoc factum, illud omis-
sum, cur ex illo calamitates, ex hoc opta-
ta contigerint. Atque hoc primum est de
historiæ fructu. sequitur dignitas. Res ge-

Ita narrantur inter summos reges, potentissimas ciuitates, bellicosissimas nationes. causæ porro bellorum sunt, quæ sunt humanarum rerum maximæ, imperium, salus, gloria: quæ ponuntur in armis omnia, & a consilio ducum, a uirtute militum, ab ipsa fortuna pendent. Neque uero dignitatem quidem habet, ac fructum, uoluptatem autem historia desiderat. nam si uoluptas est, quam magnarum uariarumq. rerum adspectus animis nostris infundit: nulla pulchrior species, nulla gratior, nulla prorsus historia iocundior. uides, ut in tabula picta, aduersa ducum excellentium stratagemata, artes, insidias; spem potiundi, metum amittendi; cæsos exercitus, urbes captas, imperia deleta: age, fortuna commutata, cadere insultantem, uictum exsurgere; eodem pæne momento lætitiâ pelli mærore, succedente, mæroremq. lætitiâ. hæc dū legimus, haurit animus uoluptatem incredibilem, aliturq. pabulo suauissimo, nec satiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Persarum Rex, qui orientem subegit, Pyrrhus Epirota, caltrametandi laude præter ceteros insignis, & duo illi, barbarorum omnium clarissimi, Alexander Macedo, & Hannibal, præterea de Græcis Themistocles, Agésilæus, Epaminundas, quo modo,

do, cum eorum facta commemorantur, animos nostros afficiunt? expectatione suspendunt, pascunt gaudio, metu macerant. uerum hæc maxime Romana patent in historia: quæ uel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, uel uarietate fortunæ uberrimâ exemplorum in omni genere copiam suppeditat. Romana porro uiri præstantes multi cum litterarum monumentis tradiderint; quorum ingeniis, quæ cuique merces gloriæ pro cuiusque facultate debebatur, ea posteritatis iudicio persoluta; eminet inter omnes, mea sententia, (nec uero secus antiquitas sensit) primumq. sibi dignitatis gradum C. Cæsar iure uindicat. nam & uixit qua plurimum ætate Romæ floruit eloquentia: & coluit ipse eloquentiam præter ceteros: rebus uero gerendis non interfuit modo, uerum etiam præfuit: quo factum, ut usum quoque, qui ualet in scribenda historia multum, cum doctrina coniunxerit. extant, bono quodam litterarum fato, præclari illius de bellis ipso duce gestis commentarii; qui se non solum omnibus omnium historiis æquare, uerum, ut omnes fatentur, anteferre etiam uidentur. breuitatem scis in oratione magnam esse laudem, cum eo tamen, si uitetur obscuritas. facile enim, dum illam sequimur, in hanc incidimus.

quod in Thucydide uitium Cicero notauit,
cum esset alioqui scriptor egregius. at ue-
ro C. Cæsar, cum breuitatem maxime om-
nium adamauerit, ita tamen pressus est, ut
eodem nihil fieri possit illustrius. proprie
loquitur, & significanter: ornamentorum
tantum habet, quantum in exponenda re
decet. nam elaboratam studiosius oratio-
nem, nimiaq. excultam elegantia pruden-
tium aures non modo in commentariis, ue-
rum in historia quoque respuunt. Hic tibi
est, Rhamnusi optime, mihiq. multis nomi-
nibus carissime, in manibus habendus, tra-
ctandus assidue, obseruandus, ediscendus:
ut eū penitus, si fieri potest, aut certe, quan-
tum potest, imitatione exprimas. nam cum
tibi Veneta resp. bellum illud memorabi-
le, omniumq. difficillimum, quod Henrico
Dandulo Duce aduersus Byzantios gestum
est, latina oratione tradiderit explicandū;
magnisq. etiam tuam industriam præmiis
honestandam decreto publico censuerit:
debes eniti uehementer, ac omnes ingenii
tui neruos contendere, ne quis te tanto im-
parem oneri fuisse unquam putet. atque e-
go quidē, qui te fero in oculis, qui tuæ glo-
riæ faueo, cum in ipsam rem intueor, gra-
uem sane, admodumq. difficilem, paullulū
commoueor: rursus, cum ad ingenium tuū,
ad

ad industriam, ad illos animi tui præclaros
ad laudem impetus mentem & cogitationē
refero, facile confirmor, & huiusce tibi cō
missi muneris eum, quem cupio, id est pla
ne gloriosum exitum exspecto. Verum, ne
sint in te ipso, quæ sunt, & sit hæc, quæ tibi
ineunda uia est, quantumuis lubrica, incerta,
impedita: an tu potes labi, potes errare,
potes usquam offendere, ducem secutus
patrem tuum, Ioannem Baptistam Rhā
nusium, spectatæ sapientiæ uirum, consi
liorum omniū summi Xuirum collegii par
ticipem; cuius elucent in urbe nostra uirtu
tes eximiæ, nomen autem, æternis consi
gnatū, atque impressum ingenii monumen
tis, per orbem terrarum fama dissipauit. is
te sua doctrina instruet, consilio monebit,
prudencia reget. at quo studio? quo scili
cet pater filium, & quo talis pater talem fi
lium debet. nec sane uideo, quem deceret
magis, aut in quem hæc aptius, quàm in te,
prouincia conueniret. nam cum eas res,
quæ tibi sunt latinis litteris tractandæ, ma
gna ex parte liber, ut audio, contineat, Gal
lica scriptus uetere lingua, tum ipsa perob
scura, tum multis præterea diuersarum lin
guarum uocabulis permista, atque confu
sa; eum porro librum pater tuus & unicum
habeat, & unus ipse (de nostris quidem ho

minibus) optime omnium intelligat : sapientissime, ut in omni re semper , ita proximis mensibus decretum a Decemuiris est , ut hæc tibi potissimum Venetæ pars historiæ mandaretur , cuius haurire scientiam non aliunde, quàm ex tuis ædibus , licebat : Ego quidem, etsi intelligo, qui sis, quàm te delectet uerus honor, quam tua sponte incumbas ad decus ; tamen hortor te ; sensus huc omnes tuos, cogitationesq. conuertas ; excites ipse te ; consideres etiam atque etiam, quid susceperis, a quibus commissum , qua tua ætate, quæ omnium expectatione. Venetam scribis historiam, nec uniuersam, sed , quod in ea maxime putatur excellere : scribis Principum reip. decreto : scribis adulescēs : qua ætate magnas res aggressos uel insignis admodum manet gloria, uel temeritatis nota sempiternæ . quibus ex rebus , & quòd ante studiorum tuorum præstantes fructus edidisti ; & quòd patris tui uirtus tua uirtus putatur, nec tibi sunt petēda extrinsecus quæ domi tuæ nascuntur ; orta est inter homines opinio , historiam te nobis daturum egregiam ; in qua Venetæ urbis ita narres præclara facinora, ut aliena cum laude tui nominis immortalitatem coniungas. quod ita futurum, mihi persuasum est, si te ad legendos assidue Cæsaris cōmentarios

contu-

contuleris, eorumq. ad imitationē, & quasi imaginem totum effinxeris. hoc enim in genere nihil habent perfectius latinæ litteræ, & eos, quo tibi essent, tui iuris quodam modo facti, cariores aliquanto, cum hoc tempore nostris ex ædibus haud paullo, quàm antea, emendatiores exirent: uolui in tuo nomine apparere: multis in hanc mentem caussis, iisq. minime uulgaribus adductus. nam, ut omittam, quòd historiam scribenti nihil aptius, nihil omnino his commentariis utilius quisquam dixerit: ualde me commouit, multorum annorum, ac pæne sæculorum in fouendis optimarum artium studiis præclara tuæ gentis consuetudo. ac uolo mihi, quod attinet ad illa uetustiora, silentium imponere. uenio ad ea, quæ propius ad ætatem nostram accedunt. Auo tuo, cuius tu nomen, & una cum nomine uirtutem refers, quis in omni uita uirtutem amauit ardentius? qui cum in litteris usquequaque excelluerit, tum uero iuris ciuilis cognitionem egregie consecutus est; eiusq. rei testes habuit amplissimas Veneti Imperii ciuitates, in quibus tum ciuiliū, tum capitalium quæstionum iudiciis, magna pariter & integritatis, & doctrinæ laude, præfuit. Mitto Hieronymum, patrum tuū, medicinæ, ac philosophiæ studiis præstantem:

stantem: qui cum in Syriam eo consilio ef-
set profectus, ut Arabicis litteris imbuere-
tur, paucis annis tantum profecit, ut ple-
rosque Auicennæ libros in latinam linguã
egregie conuerterit. alios quoque possum
de tuis maioribus, hac laude præstantes, mi-
nime paucos inuenire: sed parente tuo con-
tentus uno esse possum, quo semper in hac
ciuitate non solum amico, uerum etiam pa-
trono eruditi homines usi sunt, neque sibi
ornamenti, aut præsidii plus in eius amici-
tia, atque auctoritate, quàm commodi re-
positum in benignitate senserunt. Accedit
illud, quòd idem pater tuus cum in Gallia,
reip. caussa, diu uixerit, eamq. prouinciam,
Rege Ludouico xii, uniuersam fere pera-
grauerit; magnam eorum locorum partem,
de quibus mentionem in his commentariis
fieri uides, præsens ipse nouit, eaq. tibi in
sermone, non secus ac in tabula picta, dili-
genter, uerissimeque ostendere solitus est.
itaque, cum hunc librum ad te statui mitte-
re, illud intellexi, magistrum te habere ex-
cellentem in hoc rerum ac locorum Galli-
cæ prouinciæ studio, parentem tuum. quo
sum aliquanto magis in suscepto consilio
confirmatus. Tibi uero displicere meum
erga te officium non existimo. mihi quidem
ipsi ob eam causam gratissimum fuit, ut ex
tenui

tenui munere benevolentiam in te meam
perspiceres: quæ cum a parentum nostro-
rum conjunctione, qua nulla maior esse po-
tuit, originem duxerit, quotidie tamen au-
getur studiis erga me tuis, maxime uero
causis iis, unde facile manat amor, uirtu-
te, ac probitate; quarum altera tuis in scri-
ptis, altera in moribus elucet.

ALBIONIS PARS.

OCEAN-



OCEANVS OCCID.

LIGERIS.F.

CELTAE.

VXELICDVN

SANTO

NLS.

GARVINA.F.

AQVITANI

VASTAE

PIRENEI.M.

AVARICVM

BEI GAE

IVTEC

LODARIS

VOLCK

MEDITERRAN



OCEA

NVS.

OCEANVS OCCIDENTALIS

S. M. FINIS

S. IACOBVS

HISPANIA

VINDI VS
BURGVSVS
VAGEDVLIT
MEDI NA

SALAMANCA

DORVS. F.

LV S I

TOLETVM

TAGVS. F.

LISBONA

TANIA

ANA. F.

BETI

MARIANVS. M. BETIS. F.

CA CA

ILLIPVIA. M.

SIBILIA

MARE
IBERICV

FRETVM HERCVLEV

MAVRITA
NIAE. PARS

CANTABRICVS

PARS GALLI
AE

PIRENEOS

MONS.

TARRACO

SARAGOSA

NENSIS

BARCELON

ILEDA

SARDA

INSVLE.
BALEARES

BALEARICVM MARE

PITHVSE INS

IVBEDA-M.

M.
ONTOSPEDA

VALENTIA

RTHAGO
NOVA



Nomina locorum, urbium, populorum Gallia, quæ his in commentariis habentur, quo nomine, & olim latine, & nunc dicuntur Gallice, per ordinem litterarum.

Aduatici	Bosleduc	negre.
Agendicum	Aprouins	Bataui Holande
Alexia	Lamssoy	Bellocassii Bayeux
	en Bourguogne	Bellouaci Beauuois
Alduasdubis	Ledoux	Betere Besies en guienne
Allobroges	Dauphinoys, & Savoie	Bibraſte beurray dautum
Ambarri	Semar & Monthar	Bibrax Bray en la con tede Rhetel
Ambuariti pars	Barbantia	Bituriges Burges
Andes	Angiers	Boij Bourbonnoys, & Bauiere en almagne
Aquitania	Guienne	Brannonices La ual de moriana
Arar	Sone	Cabillunum Chiallon
Arduenna silua,	Foreſte Dardena	sur le ſone
Armorica ciuitates	Bertagne toute	Cadurci Caors
Ambiani	Amiens	Cadetes Hipercoren tin en Bertegne
Artomici	Armignac	Calete Cales
Attrebates	Arras	Carnutes Chartres
Anariciũ uiaron	en berry	Cenomani Semans
Auerni	Auergne	Centrones Saitron au pais de liege
Aulerci	Roan	Centrones de Tarentasii, en Savoie
Axona	Desne	Curiosolites Cornouaille
Bacenis silua	Foreſte	Dia-

Diablitres	Leon doul	Lutecia	Parisiij
en Bertegne		Matrona	Marne
Ebrodunum	Ambrum	Matifcon	Macon
Eburones	Liege	Mediomatrices	Mecz
Eburonices	Ebreux	Melodunum	Mellon
Elauer	Alier	Menapij	Gheler,
Essui	Reteolis oul	& Cleues	
tre tournay		Morini	Terouanne
Gabelli	Lodeue uauert	Mosa	Meuze
Garumna	Garonne	Narbona	Narbhone
Genebum	Orleans	Nannetes	Nantes
Geneua	Gencue	Neruij	Tournay
Gergobia	Clarmont en	Nitiobriges	Vzes
Auergne		Monpolier	
Gorduni	Gantois	Nouiodunum	Noion
Grudij	Louain	Ossifini	Landrigger en
Harudes	Constance	Bertegne	
Hedui	Autum	Petragorij	Preregort
Heluetij	Suiffes	Pleumosij	Flandrois
Heluij	Albin	Pictones	Poitiers
Hifara	Lifera	Rauraci	Basilea
Icius portus	Calais	Rhemi	Rains
Iura mons	S. Claude	Rhedones	Renes
Lacus lemanus	Lo-	Rhenus	Ren
zanne		Rhodanus	Rosne
Lemonices	Limosins	Rhuteni	Rhodes
Lexobij	Liesieux	Sabis	Sambre
Ligeris	Loire	Santones	Saintgonge
Leugones	Langres	Seduni	Seon

Segusiani	Bresse	noue in Lorene	CI
Senones	Sens	Vellaunij	San Flor.
Sequana	Seina	Veneti	Vanes
Sequani	Bourgougnons	Veragri	San Maurice
Sicambri	Nauso de hes-	Vertodunum	Verdon in
	sem	Lorene	
Suessiones	Soissons	Veromandui	Verman-
Tarbelli	Tarbe	dois	
Tarusatij	Turse	Vesontio	Besançon
Tigurinus	pagus Zu-	Virodunum	Verdon so-
	rich de Suisse	urla sone	
Treuiri	Treues	Vnelli	Percherons
Tribores	Strambourg	Volci	Auignon
Turones	Tours	Vsipetes	Francfort
Vellaunodunum	Ville-		

Nomina quarundam urbium, & lo-
corum Hispaniæ.

Anas fl.	Guadiana
Astures	Asturia
Bætica	Il Regno de Granata
Barcinon	Barcelona
Betis fl.	Guadachibir
Baleares	maior & minor
Cæsarea augusta	Saragosa
Castulon	Castiglia
Calpe	Gibraltar
Cinga fl.	Ringa

Car-

Cartheia
Corduba
Carpentani montes
Callici
Derthosa
Durias fl.
Emporia
Ebusus
Girunda
Hiberus fl.
Hispalis
Ilerda
Malaca
Numantia
Nerium promontorium
Oscenses
Olisippo
Ophiusa
Pampeopolis
Rhoda
Saguntum
Sicoris fl.
Setabum
Sacrum promontorium
Tarraco
Tagus fl.
Turdetani
Valentia

Tariffa
Cordoua
I monti de Segouia
Gallicia
Tortosa
Il duoro
Empurias
Euiza
Girona
Hibero
Seuilla
Lerida
Malaca
Sora
S. Maria de finibus terræ
Oſca
Lisbona
Frumentera
Pampaluna in Nauarra
Roses
Non uedro
El segro
Satiua
Capo S. Vincentio
Aragon
Il Tago
Andalusia
Valenza



Pons .

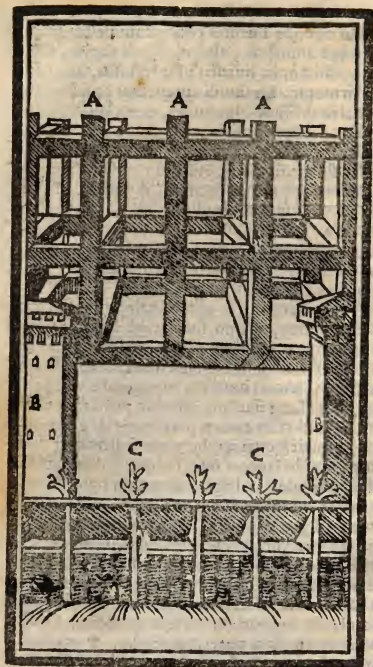
PONTEM, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum, primum in Menapiis contra Sicambros. deinde paullulum supra eum locum in finibus Treuironum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

- a Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.
- b Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.
- c Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.
- d Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.
- e Materia directæ, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.
- f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.
- g Fistuca qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immixtis, hunc locum sic corrigendum puto. hæc utraque insuper bipedales trabes immissæ, hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraque, sit accusandi casus. quod si duriusculū hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello ciuili in expugnatione Massiliæ his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. sciat & Vitruuium in quinto, ubi agit de portubus &

structuris in aqua faciendis similem fecisse constructionem. tunc proclinatio ea impleatur arena & exsequetur cum margine, & planitia puluini, deinde insuper eam exæquationem, pila quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. sed ut utraque consent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est, quòd postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem affecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet. dicens, quòd super hæc utraque, id est super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. in hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio, & litteris clarus, in suo de architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis. huiusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, & cetera. quid autem sit fibula, & quomodo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus usus. Utuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus

quibus circū se fluentes contineant uestes, tran-
iecto per annulum, altero cinguli capite, fibu-
laq. reuincto, ut quanto plus trahitur, tanto for-
tius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, mul-
tis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruan-
tur & ad sedendi usum, cum discluduntur, & in
contrariam partem reuinciuntur, eo fortius com-
pressæ firmantur. hoc etiam ita esse ex Vitruuio
clarissime apparet in decimo, his uerbis. Tigna
tria ad onerum magnitudinem ratione expediun-
tur, & a capite a fibula coniuncta, & in imo di-
uaticata eriguntur. Et infra. Sin autem maiori-
bus oneribus erunt machinæ comparandæ, am-
plioribus tignorum longitudinibus, & crassitu-
dinis erit utendum, & eadem ratione in summo
fibulationibus, in imo fucularum uersationibus
expediundum. Et libro primo, ubi de moenibus
differit: Crassitudinem autē muri, ita faciendam
censeo, uti armati homines supra obuiam uenien-
tes, alius alium sine impeditioe præterire pos-
sint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ oleagi-
næ, ustulatæ quam creberrimæ instruantur, uti
utræque muri frontes inter se (quemadmodum fi-
bulis) his taleis colligatæ, æternam habeant fir-
mitatem. huiusmodi autem fibulis, quibus tunc
& in colligandis muris, & in munitionum ual-
lis utebantur, hodie quoque & nos utimur, trans-
uersis in latum longuriis fibulatim dispositis, ut
ictibus glandium, non uno loco tantum, sed to-
ta uallis mole resistamus iuuantibus fibulis con-
tinenter in contrariam partem reuinctis. Ex di-
ctis satis constare poterit & sensus, & constru-
ctio uerborum Cæsaris, & pontis forma secun-
dum figuram a nobis traditam



Auaricum .

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

LIBRO SEPTIMO.

AUARICVM urbs Biturigū munitissima, quæ prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum tantum & perangustum habebat aditum, quod Auaricum a Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita describitur a Cæsare, ut a mediocri quoque ingenio intelligi possit, nos dumtaxat texturam trabium effinximus, fæcturis dimissis, ut, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris uisæ sunt.

Cerui dicuntur a Cæsare illæ pinnae, quibus ceruinorum cornuum imaginem assimilatam uides. deinde plutei sunt, postremo loco uallum.



Alexia .

IO. IVCVNDVS VERONENSIS.

LIBRO SEPTIMO.

ALEXIA oppidum Mādubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. huius collis radices subleuabātur duobus flu. duabus ex partibus. cetera ex descriptione Cæsaris, & ex opposita figura patent. a Turres coniunctæ aggeri, & uallo, quæ inter se distabāt pedes lxxx. b' Plutei qui tegebāt interuallū, quod erat inter pinnas. Pinnæ interstructæ erant inter pluteos. erāt & cerui grādes positi inter pinnas aggeris ad cōmissuras pluteorum, & aggeris ipsis, in quibus erāt suspēsi plutei, sub quib. tecti milites adscēsum hostium, & conatum omnē repellebant. c Vallum cum lorica. lorica enim ex cartibus, uel storiis apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus, uel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus. Fossæ duæ erant, pedum xv. latæ, & profundæ, in quibus per campestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur. h Stipites ex truncis arborum, non admodū firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo reuincti ne reuelli possent, ab ramis, eminebant, quo qui intrauerat seipsi acutissimis uallīs induebant, hos cippos appellabant. i Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti, & præusti, demissi q. in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris lilium appellabat. K Taleæ pedem longe, ferreis hamis infixæ in terramq. in fossæ mediocribus spatiis, intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos stimulos appellabant. l Fossa pedum xx lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, a qua reliquæ munitiones distabant pedes xl. m Alexia oppidum, superius descriptum.



Vxellodunum.

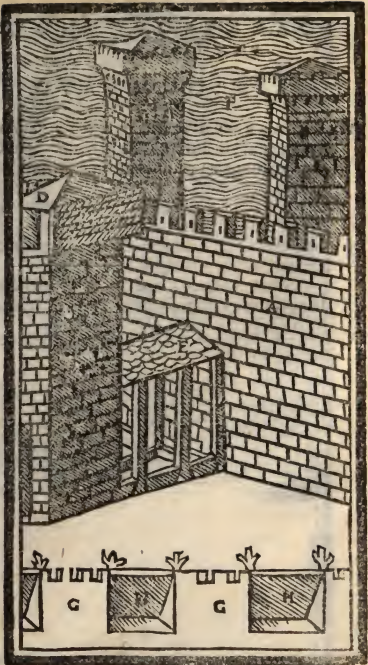
IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

LIBRO OCTAVO.

VXELLODVNUM oppidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe a prouincia Romanorum.



OXONIA



Mafsilia.

IOANNES IVCVNDVS
YBRONENSIS.

LIBRO SECVNDO DE
BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

Storiæ quæ a Cæsare nominantur, erant ex funibus anchorariis contextæ, præpendentes contra hostium tela, atque tormentâ, quibus tecti milites turrim construebant.

Musculus autem a turri latericia, ad suffodiendum, & disiciendum hostium turrem, & murum.

I

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. I.



GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumē, a Belgis Matrona, et Sequana diuidit. horū omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu, atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeq. ad eos mercatores saepe cōmeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximiq. sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. quæ de causa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt; quod fere quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, contineturq. Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam a Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in se-

A ptem-



ptemtriones, & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & septemtriones. Apud Heluetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Heluetij continentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluctijs diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afflictebantur. pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudine millia passuum ccxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iuuentorum, & carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetet;

teret ; cum proximis ciuitatibus pacem , & amicitiam confirmare . ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt . in tertium annum profectiorem lege confirmant . ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur . is sibi legationem ad ciuitates suscepit . in eo itinere persuadet Castico , Catamantaledis filio , Sequano , cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat , & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat , ut regnum in ciuitate sua occuparet , quod pater ante habuerat : itemq. Dumnorigi Heduo , fratri Diuitiaci , qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat , ac maxime plebi acceptus erat , ut idem conaretur , persuadet : eiq. filiam suam in matrimonium dat . per facile factu esse , illis probat , conata perficere ; propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset : non esse dubium , quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent . se suis copijs , suoq. exercitu illis regna conciliaturum , confirmat . Hac oratione adducti , inter se fidem , & iusiurandum dant , & , regno occupato , per tres potentissimos , ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant . Ea res , ut est Heluetijs per indicium enuntiata , moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt . damnatum pœnam sequi oportebat , ut igni cremaretur . die constituta causæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam , ad hominum millia decem , undique coegit ; & omnes clientes , obæratosq. suos , quorum

magnum numerum habebat , eodem conduxit : per eos , ne caussam diceret , se eripuit . cum ciuitas , ob eam rem incitata , armis ius suum exsequi conaretur , multitudinemq. hominum ex agris magistratus cogerent ; Orgetorix mortuus est : neque abest suspicio , ut Heluetij arbitrantur , quin ipse sibi mortem consciuerit . Post eius mortem nihilo minus Heluetij id , quod constituerant , facere conantur , ut e finibus suis exeant . ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt , oppida sua omnia , numero ad duodecim , uicos ad quadringentos , reliqua priuata ædificia incendunt ; frumentum omne , præter quod , secum portaturi erant , comburunt ; ut , domum reditionis spe sublata , paratiores ad omnia pericula subeunda essent : trium mensium molitæ cibaria sibi quenque domo efferre iubent : persuadent Rauracis , & Tulingis , & Latobricis finitimis , uti , eodem usi consilio , oppidis suis , uicisq. exustis , una cum ijs profisciscantur : Boiosq. , qui trans Rhenum incoluerant , & in agrum Noricum transierant , Noricamq. oppugnarant , receptos ad se socios sibi adsciscunt . Erant omnino itinera duo , quibus itineribus domo exire possent , unum per Sequanos , angustum , & difficile , inter montem Iuram , & flumen Rhodanum , quo uix , singuli carri ducerentur ; mons autem altissimus impendebat , ut facile perpauci prohibere possent : alterum per prouinciam nostram , multo facilius , atque expeditius : propterea quòd inter fines Heluetiorum

uetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq. non nullis locis uado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumq. Heluetiorum finibus Geneua. ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectiorem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad V. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci; & quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quàm maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeijs, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Caesar, quòd memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumq. eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neque

homines inimico animo , data facultate per prouinciam itineris faciundi , temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat : tamen , ut spatium intercedere posset , dum milites , quos imperauerat , conuenirent , legatis respondit ; diem se ad deliberandum sumpturum ; si quid uellent , ad idus Apr. reuerterentur . Interea ea legione , quam secum habebat , militibusque , qui ex prouincia conue-
rant , a lacu Lemano , qui in flumen Rhodanum in-
fluit , ad montem Iuram , qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit , millia passuum decemnouem ,
mirum , in altitudinem pedum sexdecim , fossamq.
perducit : eo opere perfecto , praesidia disponit , ca-
stella communit ; quo facilius , si se inuito transire
conaretur , prohiberi possent . Vbi ea dies , quam
constituerat cum legatis , uenit , & legati ad eum
reuerterunt , negat se more , & exemplo populi R.
posse iter ulli per prouinciam dare ; & , si uim fa-
cere conentur , prohibitorium ostendit . Heluetij ,
ea spe deiecti , nauibus iunctis , ratibusq. complu-
ribus factis : alij uadis Rhodani , qua minima al-
titudo fluminis erat , non nunquam interdum , saepius
noctu , si perrumpere possent , conati , operis muni-
tione , et militum concursu , et telis repulsi , hoc cona-
tu destiterunt . Relinquebatur una per Sequanos uia ,
qua , Sequanis inuitis , propter angustias ire non pote-
rant . ijs cum sua sponte persuadere non possent , lega-
tos ad Dumnorigē Hedunū mittunt , ut eo deprecato-
re a Sequanis hoc impetrarent . Dumnorix gratia ,

et largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus: quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, et quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat: itaque rem suscipit; & a Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesq. uti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq. frumentarijs finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq. ibi legiones conscribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, & quæ proximum erat iter, per alpes in ulteriores Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prælijs pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciã

trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, et fines Sequanorū suas copias traduxerant, et in Heduorum fines peruenerant, eorūq. agros populabantur. Hedui cum se, suaq. ab his defendere non possent legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Hedui, Amabari quoque, necessarij et consanguinei Heduorum, Cæsarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis uim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq. habebant, fugasse ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum, et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. id Heluetij ratibus, ac linternis iunctis transibant. ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarū partes Heluetios in flumen traduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ non dum flumē transierat. eos impeditos, et inopinantes aggressus, magnam partem eorū concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas

mas siluas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est. hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat, et eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est; quoddam eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio factò, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat; atque ita exercitum traducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uero die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse uoluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et ueteris incommodi populi R. et pristinae uirtutis Heluetiorum: quoddam improviso unum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita a patribus, maioribusque suis didicisse, ut magis uirtute, quam dolo, contenderent, aut

insidijs

insidijs niterentur: quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi R. & internitione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quòd neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque, sine caussa timendum, putaret: quòd si ueteris contumeliæ obliuisci uellet, num etiam recentium iniuriarum, quòd, eo inuito, iter per prouinciã per uim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambaros, quòd Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? quòd sua uictoria tam insolenter gloriaretur, quòd q. se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere: consueisse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere: cum ea ita sint, tamen si obfides ab ijs sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, et si Heduis de iniurijs, quas ipsis sociisq. eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum ijs pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, nò dare, consueuerint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idẽ Cæsar facit; equitatumq.

tumq. omnem, ad numerum quattuor millium, quem ex omni prouincia, et Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit; qui uideant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius nouissimum agmen infecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, non nunquam ex nouissimo agmine prælio nostros laceessere cæperunt. Cæsar suos a prælio continebat; ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, populationibusq. prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, et nostrum primum non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui; conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui sum-

summo magistratui præerant, (quem Vergobretum appellant Hedui, qui creatur annuus, & uitæ, necisq. in suos habet potestatem) graui ter eos accusat; quòd, cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum suscepit: multo etiã grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat; qui priuatim plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, una cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab iisdem nostra consilia, quæq. in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quòd necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese, quanto id cum periculo feceris: & ob eam causam, quàm diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumno rigem, Diuitiati fratrem, designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet; quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem secreto ab alijs quærit: re-

perit

perit esse uera : ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaq. omnia Heduoꝝ uectigalia paruo pretio redempta habere : propterea quòd, illo licente, contraliceri audeat nemo : his rebus & suam re familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse : magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circum se habere : neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse : atq. huius potetiae causa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse : ipsum ex Heluetijs uxorem habere : sororem ex matre, et propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse : fauere, et cupere Heluetijs, propter eam affinitatem : odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos ; quòd eorum aduentu potentia eius diminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiae, atque honoris sit restitutus : si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios uenire ; imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quòd initium fugæ prælii equestris aduersi a Dumnorige, atque eius equitibus factum esset : (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat) eorumq. fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissima res accederent, quòd per fines Sequanorum Helue-

Heluetios traduxisset, quòd obsides inter eos dandos curasset, quòd ea omnia non modo iniussu suo, et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd a magistratu Hedunorum accusaretur, satis esse causse arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduverteret, aut ciuitatem animaduvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summam in populum R. studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperanti- am cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiati ani- mum offenderet, uerebatur. itaque, priusquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Vale- rium Procilium, principem Gallie provincie, fami- liarem suum, cui summam rerum omnium fidem ha- bebat, cum eo colloquitur: simul commonescit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut, sine eius offensione animi, uel ipse de eo, caussa cognita, sta- tuat, uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus, mul- tis cum lacrymis Casarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se, illa esse uera: nec quenquam ex eo plus, quàm se, do- loris capere: propterea quòd, cum ipse gratia plu- rimum domi, atque in reliqua Gallia, ille mini- mum propter adolescentiam posset, per se creuisset; quibus opibus, ac nervis non solum ad minuen- dam gratiam, sed pæne ad perniciem suam utere-

tur:

tur : sese tamen et amore fraterno , et existimatione
uulgi commoueri : quòd si quid ei a Cæsare grauius
accidisset , cum ipse eum locum amicitiae apud eum
teneret , neminem existimaturum non sua uoluntate
factum ; qua ex re futurum , uti totius Galliae animi
a se auerterentur . Hæc cum pluribus uerbis flens a
Cæsare peteret , Cæsar eius dexteram prehendit : con-
solatus , rogat finem orandi faciat : tanti eius apud se
gratiam esse ostendit , uti et reip. iniuriam , et suum
dolorem eius uoluntati ac precibus condonet . Dum-
norigem ad se uocat , fratrem adhibet : quæ in eo re-
prehendat , ostendit ; quæ ipse intelligat , quæ ciui-
tas queratur , proponit : monet , ut in reliquum tem-
pus omnes suspiciones uitet : præterita se Diuitiaco fra-
tri condonare dicit . Dumnorigi custodes ponit : ut ,
quæ agat , quibuscum loquatur , scire possit . Eo-
dem die ab exploratoribus certior factus , hostes sub
montem consedisse , millia passuum ab ipsius ca-
stris octo ; qualis esset natura montis , & qualis in
circuitu adscensus , qui cognoscerent , misit . renun-
tatum est , facilem esse . de tertia uigilia T. Labie-
num legatum propere cum duabus legionibus , &
ijsdem ducibus , qui iter cognouerant , summum ius-
sum montis adscendere iubet : quid sui consilij sit ,
ostendit . ipse de quarta uigilia eodem itinere , quo
hostes ierant , ad eos contendit , equitatumq. o-
mnem ante se mittit . P. Confidius , qui rei milita-
ris peritissimus habebatur , & in exercitu L. Syllæ,
& postea in M. Crassi fuerat , cum exploratori-
bus

bus præmittitur . prima luce , cum summus mons a
 T. Labieno teneretur , ipse ab hostium castris non lon-
 gius mille & quingentis passibus abesset ; neque , ut
 postea ex captiuis comperit , aut ipsius aduentus , aut
 Labieni cogeritus esset ; Considius , equo admissso , ad
 eum accurrit : dicit , montem , quem a Labieno oc-
 cupari uoluerit , ab hostibus teneri : id se a Gallicis
 armis , atque insignibus cognouisse . Cæsar suas co-
 pias in proximum collem subducit ; aciem instruit .
 Labienus , ut erat ei præceptum a Cæsare , ne præ-
 lium committeret , nisi ipsius copiae prope hostium ca-
 stra uisæ essent , ut undique uno tempore in hostes
 impetus fieret ; monte occupato , nostros expecta-
 bat , prælioq. abstinebat . multo denique die per ex-
 ploratores cognouit , et montem a suis teneri , et Hel-
 uetios castra mouisse , et Considium , timore perterri-
 tum , quod non uidisset , pro uiso sibi renuntiasse . eo
 die , quo consuerat , intervallo hostes sequitur , et mil-
 lia passuum tria ab eorum castris castra ponit . po-
 stridie eius diei ; quòd omnino biduum supererat ,
 cum exercitui frumentum metiri opoteret ; et quòd
 a Bibracte , oppido Hedunorum longe maximo ac
 copiosissimo , non amplius millibus passuum XV-
 III . aberat : rei frumentariæ prospiciendum existi-
 mauit ; iter ab Heluetijs auertit ; ac Bibracte i-
 re contendit . ea res per fugitiuos L. Aemilij , de-
 curionis equitum Gallorum , hostibus nuntiatur .
 Heluetij , seu quòd timore perterritos Romanos
 discedere a se existimarent , eo magis , quòd pridie ,
 superioribus

superioribus locis occupatis , prælium non commisissent , siue eo quòd re frumentaria intercludi posse considerent , commutato consilio , atque itinere conuerso , nostros a nouissimo agmine insequi , ac lacescere cœperunt . Postquam id animaduertit , copias suas Cæsar in proximum collem subducit ; equitatumq. , qui sustineret hostium impetum , misit . ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranorum , ita , uti supra se in summo iugo duas legiones , quas in Gallia citiore proxime conscripserat , & omnia auxilia collocarit , ac totum montem hominibus complerit . interea , sarcinas in unum locum conferri , et eum ab ijs , qui in superiore acie constiterant , muniri iussit . Heluetij , cum omnibus suis carris secuti , impedimenta in unum locum contulerunt ; ipsi confertissima acie , reiecto nostro equitatu , phalange facta , sub primam nostram aciem successerunt . Cæsar , primum suo , deinde omnium e conspectu remotis equis , ut , æquato omnium periculo , spem fugæ tolleret , cohortatus suos , prælium commisit . milites , e loco superiore pilis missis , facile hostium phalangem perfregerunt . ea disiecta , gladijs distributis in eos impetum fecerunt . Gallis magno ad pugnam erat impedimento , quòd , pluribus eorum scutis imo iectu pilorum transfixis , & colligatis , cum ferrum se inflexisset , neque euellere , neque , sinistra impedita , satis commode pugnare poterant , multi ut , diu iactato brachio , præoptarent scutum

manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem,
 uulneribus defessi, & pedem referre, &, quòd
 mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere
 cæperunt. capto monte, & succedentibus no-
 stris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus
 circiter xv agmen hostium claudebant, et nouissi-
 mis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto
 aggressi, circumuenire. conspicati Heluetij, qui in
 montem sese receperant, rursus instare, & præ-
 lium redintegrare cæperunt. Romani conuersa si-
 gna bipartito intulerunt, prima, ac secunda acies,
 ut uictis, ac submotis resisteret; tertia, ut uenien-
 tes sustineret. ita, ancipiti prælio, diu, atque a-
 criter pugnatum est. diutius cum nostrorum impe-
 tum sustinere non possent; alteri se, ut cæperant,
 in montem receperunt; alteri ad impedimenta, &
 carros suos se contulerunt. nam hoc toto prælio,
 cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, a-
 uersum hostem uidere nemo potuit: ad multam no-
 ctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propte-
 rea quòd pro uallo carros obiecerant, & e loco supe-
 riore in nostros uenientes tela coniiciebant, & non
 nulli inter carros, rotasq. mazaras ac tragulas sub-
 iiciebant, nostrosq. uulnerabant. diu cum esset pu-
 gnatum, impedimentis castrisq. nostri potiti sunt.
 ibi Orgetorigis filia, atque unus e filijs captus est.
 ex eo prælio circiter millia hominum cxxx super-
 fuerunt: eaq. tota nocte continenter ierunt: in nul-
 lam partem noctis itinere intermisso, in fines Lin-
 gonum

gonum die quarto peruenerunt ; cum , & propter uulnera militum , & propter sepulturam occisorum , nostri , triduum morati , eos sequi non potuissent . Cæsar ad Lingones litteras , nuntiosq. misit , ne eos frumento , ne ue alia re iuuarent : qui si iuuissent , se eodem loco illos , quo Heluetios , habiturum . ipse , triduo intermisso , cum omnibus copijs eos sequi cæpit . Heluetij , omnium rerum inopia adducti , legatos de deditioe ad eum miserunt : qui cum eum in itinere conuenissent ; seq. ad pedes proiecissent ; suppliciterq. locuti , flentes pacem petissent ; atque eos in eo loco , quo tum essent , suum aduentum expectare iussisset ; paruerunt . eò postquam Cæsar peruenit , obsides , arma , seruos , qui ad eos perfugissent , poposcit . dum ea conquiruntur , et conferuntur , nocte intermissa , circiter hominum millia sex , eius pagi , qui Verbigenus appellatur , siue timore perterriti , ne , armis traditis , supplicio afficerentur , siue spe salutis inducti , quòd , in tanta multitudine dediticiorum , suam fugam aut occultari , aut omnino ignorari posse existimarent , prima nocte , ex castris Heluetiorum egressi , ad Rhenum , finesq. Germanorum contenderunt . quod ubi Cæsar rescivit ; quorum per fines ierant , his , uti conquirerent , & reducerent , si sibi purgati esse uellent , imperauit ; reductos in hostium numero habuit : reliquos omnes , obsidibus , armis , perfugis traditis , in deditioem accepit : Heluetios , Tulingos , L - tobrigos in fines suos , unde erant profecti , reue -

ti iussit ; et , quòd omnibus frugibus amissis , domi nihil erat , quo famem tolerarent , Allobrogibus imperauit , ut his frumenti copiam facerent : ipsos oppida , uicosq. , quos incenderant , restituere iussit. id ea maxime ratione fecit , quòd noluit eum locum , unde Heluetij discesserant , uacare ; ne propter bonitatem agrorum Germani , qui trans Rhenum incolunt , e suis finibus in Heluetiorum fines transirent , et finitimi Galliae prouinciæ , Allobrogibusq. essent. Boios , petentibus Heduis , quòd egregia uirtute erant cogniti , ut in finibus suis , collocarent , concessit. quibus illi agros dederunt ; eosq. postea in parem iuris , libertatisq. condicionem , atque ipsi erant , acceperunt . In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt , litteris Græcis confectæ , & ad Cæsarem perlatae ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat , qui numerus domo exisset eorum , qui arma ferre possent ; & item separatim pueri , senes , mulieresque . quarum omnium rerum summa erat , capitum Heluetiorum millia CCLXIII , Tulingorum millia XXXVI , Latobrigorum XIV , Rauracorum XXIII , Boiorum XXXII : ex his , qui arma ferre possent , ad millia XCII . summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIIII . eorum , qui domum redierunt , censu habito , ut Cæsar imperauerat , repertus est numerus millium C & X . Bello Heluetiorum confecto , totius fere Galliae legati , principes ciuitatum , ad Cæsarem gratulatum conuenerunt : intelligere sese , tametsi , pro ueteribus

ribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioq. potirentur, locumq. domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq. ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicare, idq. Cæsaris uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere uellent. ea re permissa, diem concilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntq., uti sibi secreto, in occulto de sua, omniumq. salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quàm, uti ea, quæ uellent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq.

Germani mercede accerferentur . horum primo cir-
 citer millia xv : Rhenum transisse : postea quàm a-
 gros , & cultum , & copias Gallorum homines feri,
 ac barbari adamassent , traductos plures : nunc esse
 in Gallia ad c & xx milium numerum : cum his
 Heduos , eorumq. clientes semel , atque iterum ar-
 mis contendisse ; magnam calamitatem pulsos acce-
 pisse , omnem nobilitatem , omnem senatum , om-
 nem equitatum amisisse : quibus prælijs calamitati-
 busq. fractos , qui & sua uirtute , & populi R. ho-
 spitio , atque amicitia plurimum ante in Gallia potuis-
 sent , coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos
 ciuitatis , & iureiurando ciuitatem obstringere , se-
 se neque obsides repetituros , neque auxilium a po-
 pulo R. imploratuos , neque recusatuos , quo mi-
 nus perpetuo sub illorum ditione , atque imperio ef-
 sent : unum se esse , ex omni ciuitate Heduorum ,
 qui adduci non potuerit , ut iuraret , aut suos libe-
 ros obsides daret : ob eam rem se ex ciuitate profugis-
 se , & Romam ad senatum uenisse , auxilium postu-
 latum ; quòd solus neque iureiurando , neque obsidi-
 bus teneretur : sed prius uictoribus Sequanis , quàm
 Heduis uictis , accidisse : propterea quòd Ariouistus ,
 rex Germanorum , in eorum finibus consedisset , ter-
 tiamq. partem agri Sequani , qui esset optimus to-
 tius Gallie , occupauisset , & nunc de altera par-
 te tertia Sequanos decedere iuberent , propterea
 quòd , paucis mensibus ante , Harudum millia ho-
 minum uiginti quattuor ad eum uenissent ; quibus
 locus ,

locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere: si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit, hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare, populoq. R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamq., quæcunque accadat, experiantur: hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem uel auctoritate sua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamq. omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare peterē cepērunt. animaduertit Cæsar, unas ex omnibus Sequas nos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terrā intueri. eius rei quæ

caussa esset , miratus ex ipsis quæsiuit . nihil Sequa-
 ni respondere , sed in eadem tristitia taciti permane-
 re . cum ab ijs sapius quæreretur , neque ullam om-
 nino uocem exprimere posset ; idem Diuitiacus He-
 duus respondit ; hoc esse miseriorem , et grauiorem
 fortunam Sequanorum , quàm reliquorum , quòd
 soli ne in occulto quidem queri , nec duxilium implo-
 rare auderent ; absentisq. Arioniſti crudelitatem ;
 uelut si coram adesset , horrerent : propterea quòd
 reliquis tamen fugæ facultas daretur ; Sequanis ue-
 ro , qui intra fines suos Arioniſtum recepissent , quo-
 rum oppida omnia in potestate eius essent , omnes
 cruciatus essent perferendi . His rebus cognitis ; Cæ-
 sar Gallorum animos uerbis confirmauit ; pollicitusq.
 est , sibi eam rem curæ futuram : magnam se habere
 spem , & beneficio suo , & auctoritate adductum
 Arioniſtum , finem iniurijs facturum . Hac oratio-
 ne habita , concilium dimisit . & secundum ea mul-
 tæ res eum hortabantur , quare sibi eam rem cogi-
 tandam , & suscipiendam putaret , in primis , quòd
 Heduos , fratres consanguineosq. sæpenumero ab se-
 natu appellatos , in seruitute atque in ditione uidebat
 Germanorum teneri , eorumq. obsides esse apud A-
 rioniſtum , ac Sequanos intelligebat : quod in tanto
 imperio populi R. turpissimum sibi , & reip. esse ar-
 bitrabatur . paullatim autem Germanos consuescere
 Rhenum transire , & in Galliam magnam eo-
 rum multitudinem uenire , populo R. periculo-
 sum uidebat : neque , sibi homines feros , ac bar-
 baros

baros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq. fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: uelle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit: si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse; si quid ille a se uelit, illum ad se uenire oportere: præterea, se neque sine exercitu in eas partes Gallia uenire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo, populiq. R. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi, populoq. R. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudi-

nem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Heduis, redderet; Sequanisq. permitteret, ut, quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret; ne ue Heduos iniuria lacefferet, ne ue his, socijsq. eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq. R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messalla L. Pisone cos. senatus censuisset, uti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. facere posset, Heduos, ceterosq. amicos populi R. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Arionistus respondit: ius esse belli, ut, qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item populum R. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueßse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo R. in suo iure impediri: Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret: Heduis se obsides redditurum non esse; neque ijs, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq. quotannis penderent: si id non fecissent, longe ijs fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse:

tendisse. cum uellet, congregaretur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatisissimi in armis, qui intra annos *xiv.* tectum non subissent, uirtute possent. Hac eodem tempore *Cæsari* mandata referebantur: & legati ab *Heduis*, & *Treniris* ueniebant; *Hedui* questum, quod *Harudes*; qui nuper in *Galliam* transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem *Arionisti* redimere potuisse; *Treniri* autem, pagos centum *Sueuorum* ad ripam *Rheni* consedisse; qui *Rhenum* transire conarentur: ijs præesse *Nasuam*, & *Cimberium* fratres, quibus rebus *Cæsar* uehementer commotus, maturandum sibi existimauit; ne, si noua manus *Sueuorum* cum ueteribus copijs *Arionisti* sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad *Arionistum* contendit. cum tridui uiam processisset, nuntiatum est ei, *Arionistum* cum suis omnibus copijs ad occupandum *Vesontionem*, quod est oppidum maximum *Sequanorum*, contendere, triduiq. uiam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere precauendum sibi *Cæsar* existimabat. nanque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido difficultas: idq. natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen *Alduabis*, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, quæ flumen inter-

intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut
 radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis
 contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit,
 & cum oppido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis,
 nocturnisq. itineribus contendit; occupatoq. op-
 pido, ibi præsidium collocat. dum paucos dies ad Ve-
 fontionem, rei frumentariæ commeatusq. caussa,
 moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibusq.
 Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudi-
 ne corporum Germanos, incredibili uirtute, atque
 exercitatione in armis, esse prædicabant, sæpenume-
 ro sese cum ijs congressos ne uultum quidem, atque
 aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subi-
 to timor omnem exercitum occupauit, ut nō medio-
 criter omnium mentes, animosq. perturbaret. hic
 primum ortus est a tribunis militum, ac præfectis,
 reliquisq., qui, ex urbe, amicitie caussa, Cæsarem
 secuti, non magnum periculum miserabantur; quòd
 non magnum in re militari usum habebant. quo-
 rum alius, alia caussa illata, quam sibi ad profici-
 scendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius
 uoluntate discedere liceret. non nulli, pudore addu-
 cti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant.
 hi neque uultum fingere, neque interdum lacrymas
 tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fa-
 tum querebantur, aut cum familiaribus suis com-
 mune periculum miserabantur: uulgo totis castris
 testamenta obsignabantur. horum uocibus, ac timo-
 re paulatim etiam ij, qui magnum in castris usum
 habe-

habebant, milites, centurionesq., quiq. equitatu præerant, perturbabantur, qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. non nulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animadertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumq. ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit: primum, quod aut, quam in partem, aut, quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent: Ariouistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate condicionis perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum; quod si, furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Tentonijs a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse uidebatur: factum etiam nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis acceperant, subleuaret:

ex

ex quo iudicari posset , quantum haberet in se boni constantia ; propterea quòd , quos aliquandiu inermes sine caussa timuissent , hos postea armatos , ac uictores superassent : denique hos esse eosdem Germanos , quibuscum sæpenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus , sed etiam in illorum finibus , plerunque superassent , qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint : si quos aduersum prælium , & fuga Gallorum commoueret , hoc si quærerent , reperiri posse , diuturnitate belli defatigatis Gallis , Arionistum , cum multis menses castris , ac paludibus se continuisset , neque sui potestatem fecisset , desperantes iam de pugna , & dispersos subito adortum , magis ratione ac consilio , quam uirtute , uicisse : cui rationi contra homines barbaros , atque imperitos locus fuisset , hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse : qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem , angustiasq. itineris conferrent , facere arroganter ; cum aut de officio imperatoris desperare , aut ei præscribere auderent : hæc sibi esse curæ ; frumentum Sequanos , Leucos , Lingones subministrare ; iamq. esse in agris frumenta matura : de itinere ipsos breui tempore iudicatu-
ros : quòd non fore dicto audientes , neque signa latu-
turi dicantur , nihil se ea re commoueri : scire enim , quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit , aut , male re gesta , fortunam defuisse , aut , aliquo facinore comperto , auaritiâ esse coniunctam : suam innocentiam perpetua uita , felicitatem Hel-
uetio-

uetiorum bello esse perspectam: itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum; ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus ualeret: quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibiq. eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaq. alacritas & cupiditas bellicæ innata est: princepsq. decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seq. esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit, deinde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut, millium amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a castris millibus passuum quattuor, & xx abesse. Cognito Cæsari aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se

se fieri licere, quoniam propius accessisset; seq. id si-
 ne periculo facere posse existimaret. non respuit con-
 dicionem Cæsar: iamq. eum ad sanitatem reuerti ar-
 bitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset,
 ultro polliceretur: magnamq. in spem ueniebat,
 pro suis tantis, populiq. R. in eum beneficijs, cogni-
 tis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret.
 Dies colloquio dictus est, ex eo die quinctus. Inte-
 rim, cum sæpe ultro citroq. legati inter eos mitteren-
 tur, Arionistus postulauit, ne quem peditem ad col-
 loquium Cæsar adduceret: uereri se, ne per insidias
 ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ue-
 niret: alia ratione se non esse uenturum. Cæsar,
 quod nec colloquium, interposita caussa, tolli uole-
 bat, neque salutem suam Gallorum equitatu com-
 mittere audebat, commodissimum esse statuit, om-
 nibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò
 milites legionis decimæ, cui quammaxime confide-
 bat, imponere; ut præsidium quamamicissimum, si
 quid opus factum esset, haberet. quod cum fieret, non
 irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit;
 plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere; polli-
 citum esse in cohortis prætorie loco decimam legio-
 nem habiturum, ad equum rescribere. Planities e-
 rat magna & in ea tumultus terreus satis grandis.
 hic locus æquo fere spatio ab castris utriusque abe-
 rat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt.
 legionem Cæsar, quam equis denexerat, passibus du-
 centis ab eo tumulo constituit. item equites Arionisti
 pari

pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloqueretur, & prater se, denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. ubi eò uentum est, Cæsar, initio orationis, suæ. senatusq. in eum beneficia commemorauit, quòd rex appellatus esset a senatu, quòd amicus, quòd munera amplissime missa. quam rem et paucis contigisse, & a Romanis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quàm ueteres, quamq. iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties, quamq. honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam, quàm nostram amicitiam appetissent: populi R. hæc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse: quòd uero ad amicitia populi R. attulissent, id ijs eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret; obfides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis uirtutibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum a Gallis; non sine magna spe, magnisq. præmijs domum, propinquosq. reliquisse; sedes habere

in Gallia ab ipsis concessas : obsides ipsorum uoluntate datos ; stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint ; nō sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse : omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum uenisse ; ac contra se castra habuisse ; eas omnes copias uno ab se praelio fusas, ac superatas esse ; si iterum experiri uelint, paratum se decertare ; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, et praesidio, non detrimento esse oportere, idq. se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dediticij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quā appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui munienti, non Galliae oppugnandae, causa facere ; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus non uenerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam uenisse, quā populum R. nunquam, ante hoc tempus exercitum populi R. Galliae provinciae finibus egressum. quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram, ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item, nos esse in quos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus,

tionibus, quas Hedui secum, et cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere: quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq. populi R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset. quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliae tradidisset, magno se illum proæmio remuneraturum, & quæcumque bella geri uellet, sine ullo eius labore, et periculo confecturum. Multa a Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm populi R. bello superatos esse Aruernos, et Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset: neque in prouinciam redeisset: neque stipendium imposuisset. quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariouisti propius tumultum accedere; & ad nostros adquire, lapides, telaq. in nostros conijcere, Cæsar lo-

quendi finem fecit ; seq. ad suos recepit ; suisq. imperavit, ne quod omnino telum in hostes reijcerent. nā etsi sine ullo periculo legionis deletæ commissum cū equitatu prælium fore uidebat : tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquā in vulgus militum relatum est, qua arrogantia in colloquio Arionistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset ; impetumq. in nostros eius equites fecissent ; eaq. res colloquium ut diremisset : multo maior alacritas, studiumq. pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Arionistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cæptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo : uti iterum colloquio diē constitueret ; aut, si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa uisa nō est, & eo magis, quòd pridie eius diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat. cōmodissimum uisum est. M. Valerium Proculum C. Valerij Caburi summa uirtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidē, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Arionistus longinqua consuetudine utebatur, & quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eū mittere ; & M. Titium, qui hospitio Arionisti usus erat. his mandauit : ut, quæ diceret Arionistus, cognoscerent,

gnoscerent, & ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset; exercitu suo præsente, conclamauit, quid ad se uenirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die castra promouit, & millibus passuum sex a Cæsaris castris sub monte confedit. postridie eius diei, præter castra Cæsaris suas copias traduxit, et millibus passuum duobus ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuq., qui ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Cæsar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; ut, si uellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. cum his in præliis uersabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumfistebant. si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis equorum subleuati, cursum adaequarent. Vbi eum, castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus sexcetos ab his castris idoneum locum delegit; ac-

C 3 cieq.

cieq. triplici instructa, ad eum locum uenit. primā,
 & secundam aciem in armis esse, tertiam castra mu-
 nere iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcētos,
 uti dictum est, aberat eò. circiter hominum numero
 XVI millia expedita cum omni equitatu Ariouistus
 misit; quæ copiae nostros, & munitione prohiberent.
 nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies,
 hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit. mu-
 nitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem au-
 xiliorum; quattuor reliquas in castra maiora redu-
 xit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utris-
 que copias suas eduxit: paullulumq. a maioribus ca-
 stris progressus, aciem instruxit: hostibusq. pugnan-
 di potestatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire
 intellexit, circiter meridiem exercitum in castra redu-
 xit. tum demum Ariouistus partem suarum copia-
 rum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter
 utrinque usque ad uesperum pugnatum est. solis occa-
 sus suas copias Ariouistus multis & illatis, & acce-
 ptis uulneribus, in castra reduxit. cū ex captiuis quæ-
 reret Caesar, quamobrem Ariouistus prælio non de-
 certaret, hanc reperiēbat causam: quòd apud Ger-
 manos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum
 fortibus, & uaticinationibus declararent, utrū præ-
 lium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, nō
 esse fas Germanos superare, si ante nouā lunam præ-
 lium contendissent. Postridie eius diei Caesar præsidium
 utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit: om-
 nes alarios in conspectu hostium pro castris minori-
 bus

bus constituit: quòd minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. ipse, triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimq. constituerunt, paribusq. interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq. aciem suam rhedis, & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt, quæ, in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabât, ne, se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque uirtutis haberet. ipse a dextro cornu, quòd eam partem minime firmam hostium esse animaduenerat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente, celeriterq. procurrerunt, ut spatium, pila in hostes coniiciendi non daretur. reiectis pilis, comminus gladijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: et scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorum, nostram aciem premebât. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem uersabâtur, ter

tiam aciem laborantibus nostris subsidio misit . ita
 praelium restitutum est , atque omnes hostes terga
 uerterunt , neque prius fugere destiterunt , quam ad
 flumen Rhenū millia passuum ex eo loco circiter quin
 que peruenerunt . ibi perpauci , aut uiribus confisi , tra
 nare contenderunt : aut lintribus inuentis salutem si
 bi petierunt . in his fuit Ariouistus , qui nauiculā deli
 gatam ad ripam nactus , ea profugit : reliquos om
 nes equites consecuti nostri interfecerunt . duæ fue
 runt Ariouisti uxores , una Sueua natione , quam do
 mo secum adduxerat ; altera Norica , regis Vocionis
 soror , quam in Gallia duxerat a fratre missam . utra
 que in ea fuga periit . duæ filiae harum , altera occisa ,
 altera capta est . M . Valerius Proculus , cum a custo
 dibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur , in ip
 sum Caesarem , hostium equitatum persequentem in
 cidit . quæ quidem res Caesari non minorem , quam
 ipsa uictoria , uoluptatem attulit ; quod hominem ho
 nestissimum provinciae Galliae , suum familiarem , &
 hospitem , ereptum e manibus hostium , sibi restitutum
 uidebat : neque eius calamitate de tanta uoluptate et
 gratulatione quidquam fortuna diminuerat . is , se
 praesente , de se , ter sortibus consultum dicebat ; utrum
 igni statim necaretur , an in aliud tempus reseruare
 tur . sortium beneficio se esse incolumen . item M . Ti
 tius repertus , & ad eum reductus est . Hoc praelio
 trans Rhenum nuntiato , Sueni , qui ad ripas Rheni
 uenerant , domum reuerti caeperunt ; quos ubi qui
 proxime Rhenum incolunt , perterritos senserunt in
 secu-

secuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. II.



V M esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisq. ite Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obsidesq. inter se dare: coniurandi has esse causas: primum, quod uererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab non nullis Gallis sollicitarentur, partim, qui, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi R. exercitum hie-mare, atque inueterascere in Gallia moleste ferebant; partim, qui mobilitate, & leuitate animi no-uis imperijs studebant; ab non nullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque ijs, qui ad conducen-
dos



dos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nuntijs litterisq. commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, et ineunte æstate in ulteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. dat negotium Senonibus, reliquisq. Gallis, qui finitimi Belgi erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq. de his rebus certiores faciant. hi, constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitus in unum locum conduci: tum uero dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. rē frumentaria comparata, castra mouet, diebusq. circiter xv ad fines Belgarum peruenit. eò cum de improviso, celeriusq. omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Gallia ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se, suaq. omnia in fidem, atque potestatem populi R. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino coniu-rasse, paratosq. esse et obsides dare, et imparata facere, et oppidis recipere, et frumento, ceterisq. rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq., qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse, tantumq. esse eorum omnium furorē: ut, ne Sueſones quidem fratres, consanguineosq. suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, unum imperiū, unumq. magistratum cum ipsis habeant, deterrere
potue-

potuerint, quin cum his consentirent. cum ab his quaereret, quæ ciuitates, quantæq. in armis essent, et quid in bello posset, sic reperiēbat. plerosque Belgas esse ortos a Germanis. Rhenumq. antiquitus transduēlos propter loci fertilitatem ibi consedisē; Gallosq., qui ea loca incoherent expulisse: solosq. esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq. intra fines suos ingredi prohibuisent. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magna sibi auctoritatem, magnosq. spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusq. coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Belouacos et uirtute, et auctoritate, et hominum numero ualere. hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX totiusq. belli imperiū sibi postulare. Sueffones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosq. agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliae potentissimum, qui cum magna partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit, nunc esse regem Galbam: ad hunc propter instigantiam, prudentiamq. summam totius belli omnium uoluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeq. absint: XV millia Attrebates: Ambianos X millia:

Mo-

Morinos xv millia: Menapios vii millia: Cale-
 tes x millia: Verocasses, et Veromam duos totidem:
 Catuacos xxi x millia: Condrusos, Eburones, Cæ-
 rāfos, Pāmanos, qui uno nomine Germani appellan-
 tur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos
 cohortatus, liberaliterq. oratione profecutus, omnē
 senatum ad se conuenire, principumq. liberos obsi-
 des ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad
 diem facta sunt. ipse Diuitiacum Heduum magnope-
 re cohortatus, docet quantopere reip. cōmunisq. sa-
 lutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta
 multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri
 posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum in-
 troduxerint: et eorum agros populari cæperint. his
 mandatis, eū ab se dimittit. Postquam omnes Belga-
 rum copias in unum locum coactas ad se uenire uidit,
 neque iam longe abesse ab his, quos miserat, explora-
 toribus: et ab Rhemis cognouit flumen. Axonā, quod
 est in extremis Rhemorum finibus, exercitum tradu-
 cere maturauit; atque ibi castra posuit. quæ res, et la-
 tus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et post
 eum, quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et com-
 meatus ab Rhemis, reliquisq. ciuitatibus, ut sine pe-
 riculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine
 pons erat. ibi præsidium ponit; et in altera parte flu-
 minis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohor-
 tibus reliquit. castra in altitudinem pedum duode-
 cim uallo, fossaq. duodeuiginti pedum munire iu-
 bet. ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine
 Bibrax aberat millia passuum octo. id ex itinere ma-

igno impetu Belgæ oppugnare cæperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum oppugnatio est. hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides iaci cæpti sunt, murusq. defensoribus nudatus est. testudine facta portis succedunt, murumq. subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides, ac tela coniiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæsar iisdem duobus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum aduentu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosq. Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificijsque, quod adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: et a millibus passuum minus duobus castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudine patebant. Cæsar primo et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, et,

et, quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura oportuno, atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat: & in fronte leuiter fastigiatus, paullatim ad planitiem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella constituit. ibique tormenta collocauit, ne, cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur parati in armis erant. interim praelio equestri inter duas acies contendebatur. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum praelio Caesar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traduce-

re conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnant, pontemq. interscinderent; sin minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusq. nostros sustinebant. Cæsar certior factus a Titurio, omnem equitatum & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq. pontem traducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui trāsierant equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti, &, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenire; ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent; & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quodd, Diuitiacum quoque, atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu,

ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum peruenire properaret, fecerunt: ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus: quòd, qua de causâ discederent, non dum perspexerat: exercitum, equitatumq. castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq. Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi nouissimos adorti, & multa millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent: fortiterq. impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quòd abesse a periculo uiderentur, neque ulla necessitate, neque Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes, in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumq. solis sequi destiterunt; seq. in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueſonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem

dinem fossæ, muriq. altitudinē, paucis defendētibus, expugnare non potuit. castris munitis uineas agere, quæq. ad oppugnandū usui erant, comparare cæpit. interim omnis ex fuga Suesonum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iactō, turribusq. constitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq. omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suesones accepit; exercitumq. in Bellouacos duxit: qui cum se, suaq. omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et uoce significare cæperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire; neque contra populum R. armis contendere. item cum ad oppidum accessisset, castraq. ibi poneret, pueri, mulieresq. ex muro passis manibus suo more, pacem a Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Hedunorū copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos, omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. impulsos a suis principibus, qui dicerent Hednos a Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates cōtumeliasq. perferre; et ab Heduis defecisse, et populo R.

D bellum



bellum intulisse. qui huius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut, sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Heduorù auctoritatem apud omnes Belgas amplificatum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Heduorù causâ, sese eos in fidem recepturum, et conseruaturum dixit: sed, quòd erat ciuitas magna, et inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcétos obsides poposcit. his traditis, omnibusq. armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorù peruenit. qui se, suaq. omnia sine mora dediderunt. eorù fines Neruij attingebant: quorum de natura moribusq. Cæsar cum quæreretur, sic reperiēbat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq. rerù ad luxuriam pertinentium inferri, quòd, his rebus relanguescere animos, eorumq. remitti uirtutem existimarent. esse homines feros, magnæq. uirtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidisset, et patriam uirtutē proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam condicionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuù decem abesse. trans id flumen omnes Nervios consedissee; aduentumq. ibi Romanorù expectare una cum Atrebatibus, et Veromanduis

manduis finitimis suis. nam his utrisque persuaferat, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quod propter paludes exercitui aditus non esset. Caesar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque praemittit, qui locum castris idoneum deligant. cum ex dediticijs Belgis, reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotij, cum prima legio in castra uenisset, reliquaque legiones magnum spatium abessent, hanc sub farcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. adiunabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus ualent copijs, quod facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis, sentibusque interiectis effecerant, ut, instar muri haec sapes munita praebarent; quod non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset. ijs rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij

uij existimauerunt. loci natura erat hæc, quem locum
 nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter
 decliuus, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus,
 uergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis
 nascebatur, aduersus huic, et cōtrarius, passus circiter
 ducentos, infimus apertus, ab superiore parte
 siluestris; ut, non facile introrsus perspicere posset. intra
 eas siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto
 loco secundum flumen paucae stationes equitum
 uidebantur. fluminis erat altitudo circiter pedum
 trium. Cæsar, equitatu præmissso, subsequēbatur
 omnibus copijs: sed ratio, ordoq. agminis aliter se
 habebat, ac Belgæ ad Nerviōs detulerant. nam,
 quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar
 VI legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus
 impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ
 proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudēbant,
 præsidioq. impedimentis erant. equites nostri cū
 funditoribus, sagittarijsq. flumen transgressi,
 cum hostium equitatu prælium commiserunt. cum se
 illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus e
 silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius,
 quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta
 pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones
 sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra
 munire cœperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus
 abijs, qui in siluis abditi latebant, uisa sunt; quod
 tempus inter eos cōmittendi prælij cōuenerat, ita, ut
 intra siluam aciem, ordinesq. constituerant,

atque

atque ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq. in nostros equites fecerunt. His facile pulsus, ac perturbatus, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut, pane uno tempore et ad siluas, et in flumine etiam in manibus nostris hostes uiderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt: Caesari omnia uno tempore erant agenda. uexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paullo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, et incursus hostium impendebat. ijs difficultatibus duae res erant subsidio, scientia, atque usus militum: quod superioribus praelijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab alijs doceri poterant; et quod ab opere, singulisq. legionibus singulos legatos Caesar discere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem, et propinquitatem hostium, nihil iam Caesaris imperium expectabant; sed per se, quae uidebantur, administrabant. Caesar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in parte fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq. impetum fortiter sustineret.

et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum
 adijci posset; prælii cōmittendi signum dedit. atque
 item in alteram partem cohortandi caussa profectus,
 pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas,
 hostiumq. tam paratus ad dimicandum animus, ut,
 non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad
 galeas induendas, scutisq. tegmenta detrahenda, tem-
 pus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu
 deuenit, quæq. prima signa conspexit, ad hæc cōstitit,
 ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.
 instructo exercitu magis, ut loci natura, deiectusq.
 collis, et necessitas temporis, quàm, ut rei militaris
 ratio, atque ordo postulabat, cum diuersis locis legio-
 nes aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepibusq.
 densissimis, ut ante demonstrauius, interiectis, pro-
 spectus impediretur, neque certa subsidia collocari,
 neque quid in quaque parte opus esset prouideri, ne-
 que ab uno omnia imperia administrari poterat. ita-
 que in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euen-
 tus uarij sequebantur. Legionis nonæ, et decimæ mili-
 tes, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis,
 cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq. con-
 fectos Attrebates (nam his ea pars obuenerat) cele-
 riter ex loco superiore in flumen cōpulerunt: et tran-
 sire conantes, insecuti gladijs magnam partem eo-
 rum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen
 non dubitauerunt, et in locū iniquum progressi rursus
 regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prælio in
 fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ le-
 giones

giones undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quibuscū erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. ac totis fere castris a fronte, et a sinistra parte nudatis, quòd in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cæpit. eodem tempore equites nostri, leuisq. armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. et calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, et hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipientes sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis ueniebāt, clamor, fremitusque exaudiebatur. alijq. aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa a ciuitate missi ad Cæsare uenerant, cū multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et pæne circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dissipatosq. in omnes partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus domum cõtenderunt. Romanos pulsos, superatosq. castris impedimentisq. eorum hostes po-


 titos, ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimæ legio-
 nis cohortatione ad dextrū cornu profectus; ubi suos
 urgeri, signisq. in unum locum collatis duodecimæ
 legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse
 impedimento; quartæ cohortis omnibus centurioni-
 bus occisis, signiferoq. interfecto, signo amisso, reli-
 quarum cohortium omnibus fere centurionibus aut
 uulneratis, aut occisis; in his, primipilo P. Sextio
 Baculo, fortissimo uiro, multis grauibusq. uulneri-
 bus confecto, ut iam se sustinere non posset; reliquos
 esse tardiores: & non nullos a nouissimis desertos,
 prælio excedere, ac tela uitare; hostes neque a fron-
 te ex inferiore loco subeūtes intermittere, et ab utro-
 que latere instare: et rem esse in angustio uidit, ne-
 que ullum esse subsidium, quod submitti posset. scuto
 ab nouissimis uni militi detracto (quod ipse eò sine
 scuto uenerat) in primam aciem processit; centurioni-
 busq. nominatim appellatis, reliquos cohortatus mi-
 lites, signa inferre; & manipulos laxare iussit, quo
 facilius gladijs uti possent. huius aduentu spe illata
 militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quis-
 que in conspectu imperatoris etiam in extremis suis
 rebus operam nauare cuperet, paullum hostium im-
 petus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem,
 quæ iuxta constiterat, item urgeri ab hoste uidisset,
 trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones coniun-
 gerent, et conuersa signa in hostes inferrent. quo fa-
 cto, cum alijs alijs subsidium ferrēt, neque timerent,
 ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resisie-
 re,

re, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarû, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimētis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus, decimâ legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex equitû, & calorum fuga, quo in loco res esset, quantoq. in periculo & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut, nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuisse, scutis innixi prælium redintegrarent. tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnant, quod se legionarijs militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros conijcerent, pilaq. intercepta remitterent; ut, non nequidquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent; ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & prope ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum
puc-

pueris mulieribusq. in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus. hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq. ei dediderunt. et in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit, suisq. finibus, atque oppidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq. prohiberent. Aduaticci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt; cunctis oppidis, castellisq. desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq. haberet, una ex parte leniter accliuus aditus, in latitudinē non amplius ducentorum pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq. procreati, qui cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio sex millia hominum reliquerunt. hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent; alias illa-

illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisque prælijs cum nostris contendebant. postea, uallo pedum xii, in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. ubi, uineis ætulis, aggere exstructo, turrim constitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tantulae staturæ (nam plerunque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent. ubi uero moueri & appropinquare mœnibus uiderunt, noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti. non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari: si forte, pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere, a quibus se defendere traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo R. pati, quàm ab his per cruciatum in-

interfici, inter quos dominari consueissent. ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum: si prius, quàm aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditiois nullam esse condicionem, nisi armis traditis: sed id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisq. imperaturum, ne quam dedititijs populi R. iniuriam inferrent. re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic ut prope summam muri, aggerisq. altitudinem acervi armorum adæquarent: Et tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) calata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub uesterum Cæsar portas claudi, militesq. ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. illi ante inito (ut intellectum est) consilio, quòd deditioe facta, nostros præsidia deduéturos, aut denique indiligentius seruaturus crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & calauerant armis, partim, scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis concurrsum est; pugnatumq. ab hostibus ita acriter, ut a uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco
 contra

contra eos, qui ex uallo, turribusq. tela iacerent, pug-
nari debuit: cum una in uirtute omnis spes salu-
tis consisteret. occisis ad hominum millibus quat-
tuor, reliqui in oppidum reiecli sunt. postridie eius
diei, refractis portis, cum iam defenderet nemo,
atque intromissis militibus nostris, sectionem eius op-
pidi uniuersam Cæsar uendidit. ab his, qui emerant,
capitum numerus ad eum relatus est millium quin-
quaginta trium. Eodem tempore a P. Crasso, quem
cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osi-
sinos, Curiosolitas, Sesunios, Aulercos, Rhodones,
quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq. attingunt,
certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem,
potestatemq. populi R. esse redactas. His rebus ge-
stis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barba-
ros opinio perlata est, ut ab nationibus quæ trās Rhe-
num incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ
se obsides daturas, imperata facturæ pollicerentur.
quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumq.
properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit.
ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates
propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legio-
nibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est.
ob easq. res, ex litteris Cæsaris, dies xv supplicatio
decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. III.



VM in Italiam proficisceretur
Caesar, Ser. Galbam cum legio-
ne duodecima, & parte equita-
tus in Antuates, Veragros, Se-
dunosq. misit, qui a finibus Al-
lobrogum, & lacu Lemano, &
flumine Rhodano ad summas al-
pes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per al-
pes, quod magnō cum periculo, magnisque portorij
mercatores ire consueuerant, patefieri uolebat. huic
permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legio-
nem hiemandi caussa collocaret. Galba, secundis ali-
quot praelijs factis, castellisq. compluribus eorū ex-
pugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusq.
datis, & pace facta, constituit cohortes duas in An-
tuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis
cohortibus in uico Veragrorū, qui appellatur Octo-
dorus, hiemare. qui uicus positus in ualle, non ma-
gna adiecta planicie, altissimis montibus undique con-
tinetur. cum hic in duas partes flumine diuideretur,
alteram partem eius uici Gallis ad hiemandum con-
cessit, alteram uacuum ab his relictam cohortibus at-
tribuit. eum locum uallo, fossaq. muniuit. cum dies
hibernorum complures transissent, frumentumque
eō

edò cōportari iussisset, subito per exploratores cērtior factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq. , qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi, legionisq. opprimendæ consilium caperent. primum, quòd legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & cōpluribus sigillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quòd propter iniquitatē loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent, et tela conijcerēt, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina alpium occupare conari, et ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis, Galba, cum neque, opus hibernorum, munitiones plene essent perfectæ, neque de frumento reliquoq. commeatu satis esset prouisum, quòd deditioe facta, obsidibusq. acceptis, nihil de bello timēdum existimauerat, concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repētini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerētur, neque subsidio ueniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset, prope iam desperata salute, non nullæ huiusmodi sententiæ

tentiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituisent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gessaq. in uallum conijcere. nostri primo integris uiribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed hoc superari, quòd diurnitate pugnae hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus succedebant: Quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum uires, sed etiã tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq. esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio, quem Nernico prælio compluribus confectum uulneribus diximus, et item C. Volusenus tribunus mil. uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta, extremum auxilium experirentur.

itaque

itaque conuocatis centurionibus, celeriter milites ceteriores facit, paullisper intermitterent praelium, ac tantummodo tela missa exciperent, sequi ex labore reficerent. post signo dato e castris erumperent, atque omnem spem salutis in uirtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt, ac subito omnibus portis, eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum uenerant, undique circumuentos interficiunt, & ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra, munitionesque suas recipiunt. quo praelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba uolebat, atque alio sese in hiberna consilio uenisse meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius uici adificijs incensis, in provincia reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia cohortum.

E est.

est. eius belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximis Oceano in Andibus hie mabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi caussa dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos: M. Trebius Gallus in Curiosolitas: Q. Velanius cum T. Sillio in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt: & scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. ab ijs fuit initium retinendi Siliij, atque Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquasque ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar a Crasso certior

tior factus, quod ille aberat longius. naues interim lōgas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq. comparari iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq. ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumq. semper fuisset, retentos ab se, & in uincula cōiectos, pro magnitudine periculi bellū parare, & maxime ea, quæ ad usum nauium pertinerent, providere instituunt; hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebāt; pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscitiam locorum paucitatemq. portuum sciebant. neque nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se, plurimum nauibus posse, Romanos, neque ullam facultatem habere nauium, neque eorū locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus insulasq. nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in cōcluso mari, atque in uastissimo, ac apertissimo Oceano perspiciebant. his initis consilijs, oppida minuiunt, frumenta ex agris in oppida comportant. naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osifinos, Lexobios, Nannetes, Ambliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. au

xilia ex Britannia, quæ cōtra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio: in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque cū intelligeret omnes fere Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq. excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & condicionem seruitutis odisse, prius, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat Rhemos, reliquosq. Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosq., qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq. mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisq. nauibus, quas ex Piætonibus, & Santonis, reliquisq. pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit, et cum primum posset in Venetos proficisci iubet. ipse eò pedestribus copijs contē-

dit. erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis, promontorijsq. , neque pedibus aditum haberent, cū ex alto se æstus incitauisset, quodd bis semper accidit horarum duodecim spatio, neque nauibus, quodd rursus minuenta æstu, naues in uadis afflicterentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac malibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seq. in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus iisdem oportunitatibus loci defendebant. hæc ed facilius magnam partē æstatis faciebant, quodd nostræ naues tempestatibus detinebantur; summaq. erat uasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus difficultas nauigandi. nanque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq. erant. carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quo facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq. accommodatæ. naues totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & contumeliam perferendam. transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro uelis, alutæq. tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atque eius usus inscitiam, siue, quod est magis uerisimile, quodd tantas tēpe-

flates Oceani, tantosq. impetus uentorum sustineri,
 ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commode
 arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmo-
 di congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remo-
 rum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro ui tem-
 pestatum, illis essent aptiora, et accommodatiora. ne-
 que enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in
 his erat firmitudo: neque propter altitudinem facile
 telum adigebatur, & eadem de caussa minus incom-
 mode scopulis continebantur. accedebat, ut, cum sæ-
 uire uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempe-
 statem ferrent facilius, & in uadis consisteret tutius:
 & ab æstu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent.
 quarum rerum omniū nostris nauibus casus erat exti-
 mescendus. compluribus expugnatis oppidis, Cæsar,
 ubi intellexit frustra tantum laborē sumi, neque ho-
 stium fugam, captis oppidis, reprimi, neque his noce-
 ri posse, statuit expectandam classem. quæ ubi conue-
 nit, ac primum ab hostibus uisa est; circiter CCCXX
 naues eorum paratissimæ, atque omni genere armo-
 rum ornatissimæ, e portu profectæ, nostris aduersæ
 constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat,
 neque tribunis mil. centurionibusq., quibus singulæ
 naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut
 qua ratione pugne insisterent. rostro enim noceri non
 posse cognouerant: turribus autem excitatis tamen
 has altitudo puppiū ex barbaris nauibus superabat;
 ut neque ex inferiore loco satis commode tela adijci
 possent, et missa a Callis grauius accideret. una erat

magno

magno usui res preparata a nostris, falces præacuta, insertæ, affixæq. longurijs, non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antennis ad malos distinebant, comprehensi, adductiq. erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscissis, antenæ necessario concidebant; ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, armamentisq. consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eripetur. reliquum erat certamen positum in uirtute; quæ nostri milites facile superabant, atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsteterant, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam barbari fieri animaduenterunt, expugnatæ compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem nauibus, quò uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit oportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt; ut per paucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenirent, cum ab hora fere quarta, usque ad solis occasum pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum, totiusq. oræ maritimæ consectum est. nam, cum omni

nis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus
 aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant,
 tum nauium, quod ubique fuerat, unū in locum coe-
 gerant: quibus amissis, reliqui neque quò se recipe-
 rent, neque quemadmodum oppida defenderent, ha-
 bebant. itaque se, suaq. omnia Cæsari dediderunt. in
 quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò dili-
 gētius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum
 cōseruaretur. itaque omni senatu necato, reliquos sub
 corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q.
 Titurius Sabinus cum his copijs, quas a Cæsare acce-
 perat, in fines Vniellorum peruenit. is præerat Viri-
 douix, ac summam imperij tenebat earum omnium
 ciuitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, ma-
 gnasq. copias coegerat. atque his paucis diebus Au-
 lerci, Eburonices, Lexouijq. senatu suo interfecto,
 quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt,
 seq. cum Viridouice coniunxerunt, magnaq. præte-
 rea multitudo undique ex Gallia perditorum homi-
 num, latronumq. conuenerat, quos spes prædandi,
 studiumq. bellandi ab agricultura, & quotidiano la-
 bore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco
 castris sese tenebat: cum Viridouix cōtra eum duum
 millium spatio consedisset, quotidieq. productis copijs
 pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hosti-
 bus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostro-
 rum militum uocibus non nihil carperetur: tãtamq.
 opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castro-
 rum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat,
 quòd

quodd cum tanta multitudine hostium, præsertim eo
absentè, qui summam imperij teneret, nisi æquo lo-
co, aut oportunitate aliqua data, legato dimican-
dum non existimabat. Hac confirmata opinione timo-
ris, idoneum quendam hominem, et callidum delegit
(Gallum) ex ijs, quos auxiliij causa secum habebat.
huic magnis præmijs, pollicitationibusq. persuadet;
uti ad hostes transeat, et quid fieri uelit, edocet. qui
ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum
proponit. quibus angustijs ipse Caesar a Venetis pre-
matur docet, neque longius abesse, quin proxima no-
cte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad
Caesarem auxiliij ferendi causa profisciscatur. quod u-
bi auditum est, conclamant omnes occasionem nego-
tij bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri o-
portere. Multæ res ad hoc consiliũ Gallos hortaban-
tur. superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ
confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum dilige-
ter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, et quodd
fere libenter homines, id quod uolunt, credunt. ijs re-
bus adducti, non prius Viridovicẽ, reliquosq. duces
ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, ar-
ma uti capiant, et ad castra cõtendant. qua re conces-
sa, læti uelut explorata uictoria, fermentis, uirguli-
tisq. collectis, quibus fossas Romanorum compleant,
ad castra pergũt. locus erat castrorũ editus, et paulla-
tim ab imo accliuus circiter passus mille. huc magnò
cursu contenderunt, ut quàm minimũ spatij ad se col-
ligendos, armadosq. Romanis daretur, ex animatiq.
peruene-

peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus propter ea, quæ forebāt onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est oportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut, ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterent. quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites confectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, et de nauali pugna Sabinus, et de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq. omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. eodem fere tempore P. Crassus cum in Aquitaniā peruenisset, quā pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudinem hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manlius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendā intelligebat. itaque, re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq. comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, et Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius ad-

uentio

uentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq. , quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre praelium comiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, praelium renouauerunt: pugnatum est diu, atque acriter, cum Sontiates superioribus uictorijs fracti, in sua uirtute totius Aquitaniae salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, et si ne reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspicere cuperent. tandem confecti uulneribus, hostes terga uertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cepit, quibus fortiter resistentibus, uineas, turresq. egit. illi alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem, uineasq. actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea, quod multis locis apud eos arariae secturae sunt: ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seq. in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi soldurios appellant, quorum haec est condicio, ut omnibus in uita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint. siquid ijs per uim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum

minum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitia deuouisset, mori recusaret. cū ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites cōcurrissent, uehementerq. ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis condicione uteretur, a Crasso impetravit. armis, obsidibusq. acceptis, Crassus in fines Vocontiorum et Tarusatum profectus est. tum uero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci, et manu munitum, paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquò uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq. accersuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces uero ij deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq. scientiam rei militaris habere existimabantur: ij consuetudine populi R. loca capere, castramunire, cōmeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatē non facile diduci, hostem et uagari, et uias obsidere, et castris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentum, commeatūq. sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cūctandū existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idē sentire intellexit, posterum

posterum diem pugnae constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. illi, etsi propter multitudinem, et ueterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturus existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur; obsessis uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri; et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere cepissent, impeditos agmine, et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas complerent, alij, multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent; cum ite ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur; telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemijs, pollicitationibusque.

nibusq. suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis quattuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostiû castris conspici possent, omnium oculis, mentibusq. ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt; atque, his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quàm plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tum uero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerunque in spè uictoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. hostes, undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deicere, et fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex milliû quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisq. uenisse constabat, uix quarta parte relictæ, multa nocte se in castra recepit. hac audita pugna maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesq. ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garietes, Ausci, Garûni, Sibutzates, Cocofatesque. paucae ultimæ nationes anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta iam æstas erat, tamen quod omni Gallia pacata Morini, Menapijque supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquâ legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui

Galli bellum gerere cœperunt . nam , quòd intelligebant , maximas nationes , quæ prælio contendissent , pulsas , superatasq. esse , continentesq. silvas , ac paludes habebant : eo se , suaq. omnia contulerunt . ad quarum initium silvarum cum peruenisset Cæsar , castraq. munire instituit ; neque hostis interim visus esset ; dispersis in opere nostris , subito ex omnibus partibus silvæ euolauerunt ; & in nostros impetum fecerunt . nostri celeriter arma cœperunt , eosq. in silvas repulerunt : et , compluribus interfectis , longius impeditioribus locis secuti , paucos ex suis desiderauerunt . reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cedere instituit : et , necquis inermibus , imprudentibusq. militibus ab latere impetus fieri posset , omnem eam materiam , quæ erat cæsa , conuersam ad hostem collocabat , & pro uallo ad utrunque latus exstruebat . incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto , cum iam pecus , atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur , ipsi densiores silvas peterent , eiusmodi tempestates sunt consecutæ , uti opus necessario intermitteretur , & continuatione imbrium , diutius sub pellibus milites contineri non possent . itaque , uastatis omnibus eorum agris , uicis , ædificijsq. incensis , Cæsar exercitum reduxit , & in Aulercis , Lexobijsq. , reliquis item ciuitatibus , quæ proxime bellum fecerant , in hibernis collocauit .

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. IV.



A, Q V AE secuta est, hieme,
qui fuit annus Cn. Pompeio M.
Crasso cos. V sipetes Germani,
& item Tenchtheri magna cum
multitudine hominum flumen
Rhenum transierunt, non longe
a mari, quò Rhenus influit.

caussa transeundi fuit, quòd ab Sueuis complures an-
nos exagitati, bello premebantur, et agricultura pro-
hibebantur. Sueuorum gens est longe maxima, &
bellicosissima Germanorum omnium. ij. centum pa-
gos habere dicuntur: ex quibus, quotannis singula
millia armatorum bellandi causa suis ex finibus edu-
cunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atque illos
alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi
domi remanent. Sic neque agricultura, neque ra-
tio, neque usus belli intermittitur: sed priuati, ac
separati agri apud eos nihil est. neque longius anno
remanere uno in loco incolendi causa licet. neque
multum frumento, sed maximam partem lacte,
atque pecore uiuunt, multumq. sunt in uenationi-
bus. quæ res et cibi genere, et quotidiana exercita-
tione et libertate uitæ (quòd a pueris nullo officio,
aut, disciplina assuefacti, nihil omnino còtra uolunta-
tem

tem faciant) & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. atque in eam se consuetudine adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque uestitus, præter pelles, habeant: quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello cæperint, quibus uendant, habeant: quàm quo ullam rem ad se importari desideret. quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hac quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosque eodem remanere uestigio assuefaciunt: ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. uinum ad se omnino importari non sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus uacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Suenis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum, & paulo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humanio-

res; propterea quòd Rhenum attingunt, multiq. ad
cos mercatores uentitant, & ipsi propter propinqui-
tatem Gallicis sunt moribus assuesacti. hos cum Sue-
ui multis saepe bellis experti, propter amplitudinem,
grauitatemq. ciuitatis, finibus expellere non potuis-
sent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humi-
liores, infirmioresq. redegerunt. in eadem caussa fue-
runt Vsipectes, & Tenchtheri, quos supra diximus,
qui, cum plures annos Suenorum uim sustinuerint, ad
extremum tamen agris expulsi, & multis locis Ger-
maniae triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt.
quas regiones Menapij incolebant, et ad utranque ri-
pam fluminis agros, ædificia, uicosq. habebant. sed,
tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædifi-
cijs, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt: et,
cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire
prohibebant. illi omnia experti, cum neque uî conten-
dere propter inopiam nauium, neque clam transire
propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in
suas sedes, regionesq. simulauerunt, & tridui uiam
progressi, rursus reuërterunt: atque omni hoc itine-
re una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq.
Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum disces-
su per exploratores certiores facti, sine metu trans
Rhenum in suos uicos remigrauerat. his interfectis,
nauibusq. eorum occupatis, priusquàm ea pars Mena-
piorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flu-
men transierunt; atque omnibus eorum ædificijs oc-
cupatis, reliquam partem hiemis se eorum copijs a-
luerunt.

luerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunque rebus student, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in oppidis uulgus circumstet; quibus ex regionibus ueniant, quasque res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: & his rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e uestigio pænitere necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad uoluntatem eorum facta respondeant. qua consuetudine cognita; Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consueuerat, ad exercitum profiscitur. eò cum uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes a nò nullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatosque eos, uti ab Rheno discederent: omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius iam uagabàtur, et in fines Eburonum, et Condrusonum, qui sunt Treuirorù clientes, peruenerat. principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulada sibi existimauit: eorumque animis permulsis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cepit, quibus in locis Germanos esse audiebat. a quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt:

quorum hæc fuit oratio : Germanos neque priores populo R. bellum inferre ; neque tamen recusare , si la-
 cessantur, quin armis contendant : quòd Germano-
 rum consuetudo hæc sit a maioribus tradita, quicum-
 que bellum inferant, resistere, neque deprecari : hoc
 tamen dicere, uenisse inuitos, eiektos domo : si suam
 gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos ;
 uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere,
 quos armis possederint : sese unis Sueuis concedere ;
 quibus ne dii quidem immortales pares esse possint :
 reliquum quidem in terris esse neminem, quem non
 superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ uisum est, re-
 spondit. sed exitus fuit orationis : sibi nullam cum his
 amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent : neque
 uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
 occupare : neque ullos in Gallia uacare agros, qui da-
 ri, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint :
 sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus confidere ;
 quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs
 querantur, & a se auxilium petant : hoc se ab Vbijs
 impetraturum. Legati hæc se ad suos relatu-
 runt, & re deliberata, post diem tertium ad Cæsa-
 rem reuersuros : interea, ne propius se castra moue-
 ret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari
 posse dixit. cognouerat enim, magnam partem equi-
 tatus ab ijs aliquot diebus ante, prædandi, frumen-
 tandiq. caussa, ad Ambiuaritos trans Mosam mis-
 sam. hos expectari equites, atque eius rei caussa mo-
 ram interponi arbitrabatur. Mosâ profluit ex mon-
 te

te *Vogeso*, qui est in finibus *Lingonum*, & parte quadam *Rheni* recepta, quæ appellatur *Vacalos*, insulâ efficit *Vatanorum*. neque longius ab eo millibus passuum *LXXX*. in *Rhenum* transit. *Rhenus* autem oritur ex *Lepontijs*, qui *alpes* incolunt, et lógo spatio per fines *Nantuatum*, *Heluetiorum*, *Sequanorum*, *Mediomatricum*, *Tribotorum*, *Treuirorum* citatus fertur: & ubi *Oceano* appropinquauit, in plures diffinit partes, multis ingentibusq. insulis effectis, quarum pars magna a *feris*, *barbarisq. nationibus* incolitur: ex quibus sunt qui *piscibus*, atque *ouis auium* uere existimantur, multisq. capitibus in *Oceanum* influit. *Cæsar* cum ab hoste non amplius passuum *XII* millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progredereetur, orabant. cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosq. pugna prohiberet; sibi que uti potestatem faceret, in *Vbios* legatos mittendi. quorum si principes, ac senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea condicione, quæ a *Cæsare* ferretur, se *usuros* ostendebant. ad has res conficiendas sibi *tridui spatium* daret. hæc omnia *Cæsar* eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, *tridui mora interposita*, equites eorū, qui abessent, reuerterentur: tamen, sese non longius millibus passuum quattuor auationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant,

cesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lace-
 cesserent, & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad
 ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi
 primum nostros equites conspexerunt, quorum erat
 quinque millium numerus, cū ipsi non amplius octin-
 gentos equites haberent, quod ij, qui frumētandi caus-
 sa ierant trans Mosam, non dum redierant, nihil no-
 stris timentibus, quod legati eorum paullo ante a Cæ-
 sare discesserant, atque is dies indutijs erat ab ijs pe-
 titus; impetu factō celeriter nostros perturbauerunt;
 rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes
 defilierunt, suffossisq. equis, compluribusque nostris
 deiectis, reliquos in fugam cōiecerunt; atque ita per-
 territos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quā
 in conspectum agminis nostri uenissent. In eo prælio
 ex equitibus nostris interficiūtur quattuor et LXX.
 in his, uir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo
 genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obti-
 nuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum
 fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illū ex
 periculo eripuit; ipse, equo uulnerato, deiectus, quo-
 ad potuit, fortissime restitit. cum circumuentus, mul-
 tis uulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui
 iam prælio excesserat, procul animaduertisset; inci-
 tato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.
 Hoc factō prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audi-
 endos, neque condiciones accipiendas arbitrabatur
 ab ijs, qui per dolum, atque insidias, petita pace, ul-
 tro bellum intulissent. expectare uero, dum hostium
 copiae

*copiæ augerentur, equitatusq. reuenteretur, summæ
dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infir-
mitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio au-
toritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad confi-
lia capienda nihil spatij dandum existimabat. his con-
stitutis rebus, & consilio cum legatis, et quæstore cõ-
municato, ne quem dié pugnae prætermitteret, oportu-
nissima res accidit, quòd postridie eius diei mane eà
dem et perfidia, et simulatione usi Germani, frequen-
tes omnibus principibus, maioribusq. natu adhibitis,
ad eum in castra uenerunt; simul, ut dicebatur, sui
purgandi caussa, quòd contra, atque esset dictum, &
ipsi petissent, prælium pridie cõmisissent; simul, ut,
si quid possent, de indutijs fallendo impetrarent. quos
sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit: ipse om-
nes copias castris eduxit, equitatum, quòd recen-
ti prælio perterritum esse existimabat, agmen sub-
sequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter octo
millium itinere confecto, prius ad hostium castra per-
uenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent.
qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate
aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij
habendi, neque arma capiendi spatio dato, pertur-
babantur, ut copias ne aduersus hostem educere, an
castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent,
quid præstaret. quorum timor, cum fremitu, & con-
cursu significaretur, milites nostri, pristini diei per-
fidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco, qui
celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris*

restiterunt, atque inter carros, impedimentaq. præ-
 lium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum,
 mulierumq. (nam cum omnibus suis domo excessse-
 rant, Rhenumq. transierant) passim fugere cœpit. ad
 quos confectandos Cæsar equitatum misit. Germani,
 post terga clamore audito, cum suos interfici uiderent,
 armis abiectis, signisq. militaribus relictis, se ex ca-
 stris eiecerunt; et, cum ad confluentem Mosæ, et Rhe-
 ni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno nume-
 ro interfecto, reliqui se in flumen precipitauerunt,
 atque ibi, timore, lassitudine, & ui fluminis oppres-
 si, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, per-
 paucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hosti-
 um numerus capitum CCCCXXX millium fuisset,
 se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris re-
 tinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia,
 cruciatusq. Gallorum ueriti, quorum agros uexaue-
 rant, remanere se apud eum uelle dixerunt. ijs Cæ-
 sar libertatem concessit. Germanico bello confecto,
 multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenu esse tran-
 seundum: quarum illa fuit iustissima, quod, cum
 uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam
 uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit; cum
 intelligerent, & posse, & audere populi R. exerci-
 tum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa
 pars equitatus Vsipectum, & Tenchtherorum,
 quam supra commemorauimus, prædandi frumentan-
 diq. causa, Mosam transisse, neque prælio inter-
 fuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fi-

nes Sicambrorum receperat, seq. cum ijs coniunxerat. ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliaq. bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui uni ex transrhenanis ad Casarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauitur ab Sueuis premerentur; uel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemq. reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, et hoc nouissimo prælio facto, uti etiã ad ultimas Germanorum nationes opinione, et amicitia populi R. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Caesar his de causis, quas commemorauimus, Rhenum transire decreuerat: sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq. fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præcuta, dimensa ad altitudinẽ fluminis, intervallo pedum duorum

duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq. adegerat, nõ sublicæ modo directæ ad perpendicularum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumbarent. his item cõtraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorũ iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius il ligata tenerentur. hæc directæ materia iniecta continebantur, ac longurijs, cratibusq. consternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ pro ariete subiectæ, et cum cuncti opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, siue naues deijciendi operis causa essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cæpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utranque partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq. ad se adduci iubet. Sicabri ex eo tempore, quo pons institui cæptus

ptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex
Tenchtheris, atque Vsipectibus apud se habebant, fini-
bus suis exceſſerant, suaq. omnia exportauerant,
ſeq. in ſolitudinem, ac ſiluas abdiderant. Caſar, pau-
cos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædi-
ficijsq. incenſis, frumentisq. ſuccis, ſe in fines Vbio-
rum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi a
Suenis premerentur, hæc ab ijs cognovit: Suenos,
poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſ-
ſent, more ſuo conſilio habito, nuntios in omnes par-
tes dimiſiſſe, uti de oppidis demigrarent, liberos, u-
xores, ſuaq. omnia in ſiluas deponerent: atque om-
nes, qui arma ferre poſſent, unum in locum conueni-
rent: hunc eſſe delectum medium fere regionum ea-
rum, quas Sueni obtinerent: hic Romanorum aduen-
tum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. quod
ubi Caſar cõperit, omnibus his rebus conſectis, qua-
rum rerum cauſſa exercitum traducere conſtituerat,
ut Germanis metum iniiceret, ut Sicambros ulciſce-
retur, ut Vbios obſidione liberaret. diebus omnino
XVIII trans Rhenum conſumptis, ſatis et ad laudẽ,
et ad utilitatem proſectum arbitratus, ſe in Galliam
recepit, pontemq. reſcivit. exigua parte æſtatis reli-
qua; Caſar, etſi in ijs locis, quod omnis Gallia ad ſe-
ptemtrionem uergit, matura ſunt hiemes, tamen in
Britanniam proficiſci contendit, quod, omnibus fere
Gallicis bellis, hoſtibus noſtris, inde ſubminiſtrata au-
xilia intelligebat; et, ſi tempus anni ad bellum geren-
dum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur,

tur, si modo insulam adisset; et genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neque ijs ipsis quidquam præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, conuocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incoherent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum reuertatur. ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur: quòd inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. huc naues undique ex finitimis regionibus, & quæ superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. interim, consilio eius cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a cõpluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusq̃, ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: et, cum his una Comium, quẽ ipse, Attrebatibus superatis, regẽ ibi constituerat, cuius et uirtutem, et consilium probabat, et quẽ sibi fidelẽ esse arbitrabatur, cuiusq̃ auctoritas in his regiõibus magna

magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturq., ut populi R. fidem sequantur; seq. celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq. ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quòd homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq. ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hæc sibi satis oportune Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere uolebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britaniæ anteponendas indicabat; magnum his numerum obsidum imperat, quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX onerarijs coactis, contractisq., quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq. distribuit. huc accedebant XVIII onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, uento tenebatur, quo minus in eundem portum peruenire possent. has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducen-

ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit, equitesq. in ulteriorem portum progredi, et naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta, cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum nequaquã idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. interim legatis, tribunisq. mil. conuocatis, et quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitq., ut rei militaris ratio, maximeq. ut res marinæ postularent, ut quã celerem, atque instabilem metum haberent, ad nutũ et ad tempus omnes res ab ijs administrarentur. his demissis et uentum, et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, et sublatiis anchoris, circiter milia passuũ octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naues constituit. at barbari consilio Romanorũ cognito, præmisso equitatu, et essedarijs, quo perunque genere in prælijs uti cõsuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebãt. erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinẽ, nisi in alto constitui non poterãt. militibus autem,

autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, et gravi onere armorum pressis, simul et de nauibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conijcerent, et equos assuesactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti praelijs consueuerant, utebantur. quod ubi Caesar animaduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitatio, et motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam et nauium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt; ac paululum modo pedem retulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi uultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum reip. atque imperatori officium præstitero. hoc cum magna uoce dixisset, se ex nauî proiecit, atque in hostes aquilam ferre cæpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex nauî desilierunt. hos item alij ex primis proximi nauibus, cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquant.

quarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri ta-
 men, quod neque ordines seruare, neque firmiter insi-
 stere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia
 ex naui, quibuscunque signis occurrerat, se aggrega-
 bat; magnopere perturbabantur. hostes uero, notis
 omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex na-
 ui egredientes conspexerant, incitatis equis impedi-
 tos adoriebantur. plures paucos circumsiscebant; alij
 ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. quod
 cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum na-
 uium, item speculatoria nauigia militibus compleri ius-
 sit: et, quos laborantes conspexerat, ijs subsidia sum-
 mittebat. nostri, simul atque in arido cõstitērunt, suis
 omnibus consecutis, in hostes impetũ fecerunt, atque
 eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potue-
 runt, quod equites cursum tenere, atque insulam ca-
 pere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunã
 Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se
 ex fuga receperunt, statim ad Cæsarẽ legatos de pa-
 ce miserunt: obsides daturos, quãq. imperasset, sese
 facturos polliciti sunt. una cum his legatis Comius
 Atrebas uenit, quem supra demonstraeram a Cæ-
 sare in Britanniam præmissum. hunc illi e naui egres-
 sum, cum ad eos imperatoris mandata perferret, cõ-
 prehenderant, atque in uincula coniecerant. tunc, fa-
 cto prælio, remisērunt; & in petenda pace eius rei
 culpam in multitudinem coniecerunt; et, propter im-
 prudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar que-
 stus, quod, cum ultro, in continentem legatis missis,

pacem

pacem à se petissent, bellum sine caussa intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesq. imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquiore locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq. undique conuenere; et se, ciuitatesq. suas Cæsari cõmentarunt. his rebus pace firmata, post diem quartum, quàm est in Britanniam uentum, naues xviii, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britannia, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. sed aliæ eodẽ, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ; quæ est propius solis occasum, magno sui cū periculo deijcerentur. quæ tamẽ, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere cõsuevit: nostrisq. id erat incognitum. ita uno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandũ curauerat, quasq. in aridũ subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, finibus, anchoris, reliquisq. armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat ac

G cidere,

cidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliae, quibus reportari possent: & omnia deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt, & quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat. quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post praelium ad ea, quae iusserat Caesar, facienda conuenerant, inter se collocti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat: optimi factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento, com meatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi non dum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; & quae grauissima afflictae erant naues, earum materia, atque aere ad reliquas reficiendas utebatur; & quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. itaque, cum id summo studio a militibus administraretur, duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigari comode

de posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatū missa, quæ appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars hominū in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret; ij, qui pro portis castrorū in statione erant, Cæsari renuntiarunt, puluerem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat suspicatus, aliquid noui a barbaris initium consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eā partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi iussit. cum paullo longius a castris processisset; et suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela cōijci animaduertit. nā, quod omni ex reliquis partibus demesso frumēto, una pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse uenturos, noctu in siluis delituerant. tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnae. primo, per omnes partes perequitant, & tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerunque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuaere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. au rigæ interim paullum e prælio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem

tem equitum, stabilitatem peditum in prælijs præstant; ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere cōsueuerint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore oportunissimo Cæsar auxilium tulit. nanque eius aduentu hostes cōsiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad laceffendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt continuos complures dies tempestates; quæ et nostros in castris continerent, & hostem a pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt; paucitatemq. nostrorum militum suis prædicauerunt; et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulsiæt, demonstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudo peditatus, equitatusq. coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac ter

ga uerterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt; deinde, omnibus longe, lateq. ædificijs intensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosq. in continentem adduci iussit; quod, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenierunt. ex his onerariæ duæ eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, irma ponere iusserunt. cum illi, orbe facto, se se defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. qua re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt; et, paucis uulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt. postea uero quàm equitatus noster in conspectum uenit; hostes, abiectis armis, terga uerterunt; magnusq. eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas

ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificijsq. incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsare se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum xx. supplicatio a senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIB. V.



V C I O Domitio, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerant, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent hieme naues ædificandas, ueteresq. reficiendas curarent. earum modum, formamq. demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesq. paulo facit humiliores, quàm quibus nostro mari uti consueuimus; atque id eo magis, quòd, propter crebras
commu-

commutationes æstuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant. has omnes ætuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt usui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd a Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. eò cum uenisset, ciuitatibus milites imperat: certumq. in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseq. paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq. ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. ijs ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, penamque constituent. His confectis rebus, conuentibusq. peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cum uenisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstrauius, naues, & longas duo detriginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atque omnes ad portum Icium conueni-

re iubet. quo ex portu commodissimum in Britannia
 traiectum esse cognouerat, circiter millium passuum
 xxx transmissum a continenti. huic rei quod satis
 esse uisum est militum, relinquit: ipse cum legioni-
 bus expeditis quattuor, et equitibus octingentis in fi-
 nes Treuironum proficiscitur: quod hi neque ad conci-
 lia ueniebant, neque imperio parebant, Germanosq.
 transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc ciuitas lon-
 ge plurimum totius Gallia equitatu ualet, magnasq.
 habet copias peditum, Rhenumq., ut supra demon-
 strauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu in-
 ter se contendebant, Induciomarus, et Cingetorix: ex
 quibus alter, simulatque de Cæsaris legionūq. aduen-
 tu cognitum est, ad eum uenit; se, suosq. omnes in of-
 ficio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos
 confirmauit; quæq. in Treuiris gererentur, ostendit.
 at Induciomarus equitatū, peditatumq. cogere: ijsq.
 qui per ætatem in armis esse non poterant, in siluam
 Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per
 medios fines Treuironum a flumine Rheno ad initiū
 Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed po-
 stea quàm non nulli principes ex ea ciuitate, & fa-
 miliaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri
 exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, et de suis
 priuatim rebus ab eo petere cæperunt, quoniam ciui-
 tati consulere non possent; ueritus, ne ab omnibus de-
 sereretur, Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit,
 sese iccirco a suis discedere, atque ad eum uenire no-
 luisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne-

om-

omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiã
laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: seq̃.,
si Cæsar permetteret, ad eum in castra uenturum, &
suas, ciuitatisq̃. fortunas eius fidei permissurum. Cæ
sar, etsi intelligebat, qua de caussa ea diceretur, quãq̃.
eum res ab instituto consilio deterreret; tamẽ, ne æsta
tem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus
ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum
ad se cum CC obsidibus uenire iussit. his adductis, et
filio, propinquisq̃. eius omnibus, quos nominatim euo
cauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq̃. est,
uti in officio permaneret: nihilo tamen secius princi
pibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim
Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius a se fie
ri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, e
ius auctoritatem inter suos quamplurimum ualere,
cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. id
factum grauitè tulit Induciomarus, suam gratiam
inter suos minui; &, qui iam ante inimico in nos ani
mo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis re
bus constitutis, Cæsar ad portum Iecium cum legioni
bus peruenit. ibi cognoscit, XL naues, quæ in Meldis
factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non
potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas:
reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus re
bus instructas inuenit. eodem equitatus totius Galliæ
conuenit, numero millium quattuor, principesq̃. ex
omnibus ciuitatibus; ex quibus perpaucos, quorum
in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos
obsi-

obsidum loco secum ducere decreuerat : quòd, cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Hedui, de quo a nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quòd iam in concilio Hedui Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauius ferebant, neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quòd, insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, seuocare singulos, hortariq. coepit, ut in continenti remanerent, metu terrire, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere ueretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret: fidem reliquis interponere: iusiurandum poscere: ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. quare cognita Caesar, quòd tantum ciuitati Heduae dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum

ſpiciendum, ne quid ſibi, ac reip. nocere poſſet: itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediēbat, qui magnā partem omnis temporis in his locis flare conſueuit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret, tandem idoneam tempeſtatem naētus, milites, equiteſq. conſcendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduum a caſtris, inſciente Caſare, domum diſcedere cœpit, qua re nuntiata, Caſar, intermiſſa proſeſſione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahiq. imperat: ſi uim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, ſe abſente, pro ſano faēturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. ille autem reuocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumq. fidem implorare cœpit, ſæpe clāmitans liberum ſe, liberaq. ciuitatis eſſe. illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominemq. interficiunt. at Hedui equites ad Caſarem omnes reuertuntur. His rebus geſtis, Labieno in continente cum tribus legionibus, et equitum millibus duobus reliēto, ut portus tueretur, et rei frumentariæ prouideret, quæq. in Gallia gererentur, cognoſceret, et conſilium pro tempore, et pro re caperet, ipſe cum legionibus quinque, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad ſolis occaſum naues ſoluit, et leui Africo prouectus, media circiter nocte uento intermiſſo, curſum non tenuit; et longius delatus

delatus æstu , orta luce , sub sinistra Britanniam reli-
 ctam conspexit. tum rursus æstus commutationem se-
 cutus, remis contendit , ut eam partem insulæ cape-
 ret , qua optimum esse egressum superiore æstate co-
 gnouerat. qua in re admodum fuit militum uirtus lau-
 danda , qui uectorijs, grauiusq. nauigijs, non inter-
 misso remigandi labore , longarum nauium cursum
 adæquauerunt. accessum est ad Britanniam omnibus
 nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco ho-
 stis est uisus. sed, ut postea Cæsar ex captiuis compe-
 rit, cum magnæ manus eò conuenissent, multitudine
 nauium perterritæ, quæ cum annotinis , priuatisq. ,
 quas sui quisque cõmodi caussa fecerat, amplius oēt in-
 gentæ uno erant uisæ tempore , a litore discesserant,
 ac se in superiora loca abdiderant . Cæsar , exposito
 exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis
 cognouit, quo in loco hostium copiæ consedissent , co-
 hortibus decem ad mare relictis , et equitibus trecen-
 tis , qui præsidio nauibus essent , de tertia uigilia ad
 hostes contendit , eo minus ueritus nauibus , quòd in
 litore molli , atque aperto deligatas ad anchoras re-
 linquebat, et præsidio nauibus Q. Atrium præfecit .
 ipse , noctu progressus millia passuum circiter XII ,
 hostiũ copias conspicatus est. illi equitatu, atque esse-
 dis ad flumẽ progressi, ex loco superiore nostros prohi-
 bere, et prælium committere cœperunt: repulsi ab e-
 quitatu, se in siluas abdiderunt, locum naēti egregie
 et natura, et opere munitum, quem domestici belli, ut
 uidebatur, caussa iam ante præparauerant. nam, cre-
 bris

bris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex siluis rari propugnabant, nostrosq. intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimæ, testudine facta, et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq. ex siluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi uetuit, et quòd loci naturam ignorabat, et quòd, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei, mane, tripartito milites equitesq. in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. ijs aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in conspectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, atque in litus eiectas esse; quòd neque anchoræ, funesq. subsisterent, neque nautæ, gubernatoresq. uim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq. reuocari, atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntijs, litterisq. cognouerat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL nauibus, reliquæ tamen resciri posse magno negotio uiderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continente alios accersiri iubet: Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, ijs legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat: ipse etsi res erat multæ operæ, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, et cum castris una munitione

munitione coniungi. in his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis, subductis nauibus, castrisq. egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eò cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiarum Britannorum conuenerant. summa imperij, belliq. administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq. præfecerant. Britanniarum pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui præde, ac belli inferendi causa ex Belgio transierat, qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cæperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaq. ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo æreo, aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum, atque abietem. leporè et gallinam, et anserem gustare fas non putant: hæc ta-

men

men alunt, animi, uoluptatisq. causa. loca sunt temperatiora, quàm in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò fere omnes ex Gallia naues appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. huius latus tenet circiter millia passuum quingenta: alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Hybernia dimidio minor, ut existimatur, quàm Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctantibus reperiēbamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continēte, uidebamus. huius est longitudo lateris, ut fert illorū opinio, septingentorum millium passuum. tertium est contra septemtrionem, cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, et carne uiuunt: pellibusq. sunt uestiti: omnes uero se Britanni luteo inficiunt, quod cæruleum efficit colorem:

rem: atque hoc horribiliore sunt in pugna ad spectu:
 capilloq. sunt promisso, atque omni parte corporis ra-
 sa, præter caput, et labrū superius. uxores habent de-
 ni, duodeniq. inter se cōmunes, et maxime fratres
 cum fratribus, et parentes cū liberis. sed si qui sunt ex
 his nati, eorum habetur liberi, a quibus primum uir-
 gines quæque ductæ sunt. equites hostiū, essedarij q.
 acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixe-
 runt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superio-
 res fuerint, atque eos in siluas, collesq. compulerint,
 sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nō nul-
 los ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, impru-
 dentibus nostris, atque occupatis in munitione castro-
 rum, subito se ex siluis eiecerunt, impetuq. in eos fa-
 cto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter
 pugnaverunt: duabusq. missis subsidio cohortibus a
 Cæsare, atque his primis legionū duarū, cum hæ, in-
 termisso perexiguo loci spatio, inter se cōstitissent, no-
 uo genere pugnae perterritis nostris, per medios auda-
 cissime proruperunt, seq. inde incolumes receperunt.
 eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. il-
 li, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc
 in genere pugnae cū sub oculis omnium, ac pro castris
 dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grāuita-
 tem armorum, quod neque insequi cedentes possent,
 neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse
 ad huius generis hostē; equites autem magno cum pe-
 riculo dimicare, propterea quod illi etiā consulto ple-
 runque cederent, et, cū paullulū ab legionibus nostros
 remouissent,

remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari
prælio contenderent. equestris autem prælij ratio et
cedentibus, & insequentibus par, atque idem pericu-
lum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam confer-
ti, sed rari, magnisq. interuallis præliarentur, sta-
tionesq. dispositas haberent, atque alios alij deinceps
exciperent, integriq.; & recentes defatigatis succe-
derent. postero die, procul a castris hostes in collibus,
constiterunt, rariq. se ostendere, et lentius, quam pri-
die, nostros equites prælio laceffere cæperunt. sed me-
ridie, cum Cæsar pabulandi caussa tres legiones, at-
que omnem equitatum cum C. Trebonio legato mi-
sisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores,
aduolauerunt, sic, uti ab signis, legionibusq. nõ absi-
sterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repule-
runt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsi-
dio confisi equites, cū post se legiones uiderent, præ-
cipites hostes egerunt: magnoq. eorū numero inter-
fecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex-
essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga
protinus, quæ undique conuenerant, auxilia discesse-
runt, neque post id tempus unquam summis nobiscū
copijs hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eo-
rum, ad flumē Thamesim in fines Cassinellauni exer-
citum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus,
atque hoc ægre transiri potest. eò cum uenisset, ani-
maduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse
copias hostium instructas: ripa autem erat acutis su-
dibus præfixis munita: eiusdemq. generis sub aqua

defixæ sudes flumine tegebantur. ijs rebus cognitis a
 captiuis, perfugisq. Cæsar, præmisso equitatu, conse-
 stim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque
 impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exta-
 rent, ut hostes impetum legionum, atque equitum su-
 stinere non possent, ripasq. dimitterent, ac se fugæ
 mādarent. Cassiuellaunus, ut supra demonstrauimus,
 omnispe deposita contentionis, dimissis amplioribus
 copijs, millibus circiter quattuor essedariorum reten-
 tis, itinera nostra seruabat: paullulumq. ex uia exce-
 debat: locisq. impeditis, atque siluestribus sese occul-
 tabat: atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos
 cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas
 compellebat: et, cum equitatus noster liberius uastan-
 di, prædandiq. causa se in agros effunderet, omnibus
 uijs notis, semitisq. essedarios ex siluis emittebat; et,
 cum magno periculo nostrorum equitum, cum ijs con-
 fligebat; atque hoc metu latius uagari prohibebat.
 relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum
 discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastan-
 dis, incendijsq. faciendis hostilibus noceretur, quantū
 labore, atque itinere legionarij milites efficere pote-
 rant. interim Trinobantes, prope firmissima earum
 regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens,
 Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliā
 uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate re-
 gnum obtinuerat, interfectusq. erat a Cassiuellauno,
 ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæsare mit-
 tunt: pollicenturq. sese ei dedituros, & imperata fa-
 cturos:

Eturos : petunt , ut Mandubratium ab iniuria Cassi-
uellauni defendat ; atque in ciuitatē mittat , qui præ-
sit , imperiumq. obtineat . his Cæsar imperat obsides
quadraginta , frumentumq. exercitui : Mandubra-
tiumq. ad eos mittit . illi imperata celeriter fecerunt :
obsides ad numerum , frumentumq. miserunt : Trino-
bātibus defensis , atque ab omni militum iniuria pro-
hibitis , quæ Cenimagni , Segontiaci , Ancalites , Bi-
broci , Cassi , legationib. missis sese Cæsari dediderunt .
ab his cognoscit , non longe ex eo loco oppidum Cassi-
uellauni abesse , siluis , paludibusq. munitum , quò satis
magnus hominum , pecorisq. numerus conuenerit . op-
pidum autem Britanni uocant , cum siluas impeditas
uallo , atque fossa munierunt , quò , incursionis hostium
uitandæ causâ , conuenire consueuerunt . eò profiscisci
tur cum legionibus : locum reperit egregie natura , at
que opere munitum : tamen hunc duabus ex partibus
oppugnare contendit . Hostes , paulisper morati , mili-
tum nostrorum impetum non tulerunt ; seseq. ex alia
parte oppidi eiecerunt . magnus ibi numerus pecorū
reperitus : multiq. in fuga sunt comprehensi , atque in-
terfecti . Dum hæc in his locis geruntur , Cassiuellau-
nus ad Cantium , quod esse ad mare , supra demonstra-
uimus , quibus regionibus quattuor reges præerant ,
Cingetorix , Caruilus , Taximagulus , Segonax , nun-
tios mittit : atque his imperat , ut , coactis omnibus co-
pis , castra naualia de improviso adoriantur , atque
oppugnent . hi cum ad castra uenissent , nostri , eru-
ptione facta , multis eorum interfectis , capto etiam

nobili duce Cingetorige , suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimētis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defensione ciuitatum , legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit . Cæsar cum statuisset hiemare in continente propter repentinis Galliæ motus, neque multum æstatis supercisset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: et, quid in annos singulos uectigalis populo R. Britânia penderet, constituit. interdicat, atque imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare , naues inuenit refectas . his deductis , quod et captiuorum magnum numerum habebat, et non nullæ tempestate deperierant naues , duobus commeatibus exercitum reportare cōstituit. ac sic accidit, ut, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis , quæ milites portaret, desideraretur. at ex ijs , quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus , et quas postea Labienus faciendas curauerat, numero L X, per paucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reijcerentur . quas cum aliquandiu Cæsar frustra expectasset , ne anni tempore nauigatione excluderetur , quod æquinoctium suberat , necessario angustius milites collocauit : ac summam tranquillitatem consecutus , secunda inita cum soluisset uigilia , prima luce terram attigit , omnesq. incolumes naues perduxit. subductis nauibus , concilioq.

Gallo-

Gallorum Samarobrinae peracto, quod eo anno frumentum Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter; ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq. in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hic mare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium, legatos, praefecit: unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos, praesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaq. hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. huic Caesar, pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnatem inimici palam, multis etiam ex

ciuitate auctoribus interfecerunt. defertur ea res ad
 Cæsarem. ille ueritus, quòd ad plures res pertinebat,
 ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum
 legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iu-
 bet, ibiq. hiemare; quorum opera cognouerat Tasge-
 tium interfectum; hos comprehensos ad se mittere.
 interim ab omnibus legatis, quæstoribusq., quibus le-
 giones tradiderat, certior factus est; in hiberna per-
 uentum, locumq. hibernis esse munitum. diebus cir-
 citer xv, quibus in hiberna uentum est, initium re-
 pentini tumultus; ac defectionis ortum est ab Ambi-
 orige, et Catiuulco: qui, cum ad fines regni sui Sabi-
 no, Cottæq. præsto fuissent, frumentumq. in hiberna
 comportauissent, Induciomari Treuiri nuntys impul-
 si, suos concitauerunt; subitoq. oppressis lignatori-
 bus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt.
 cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq. adscen-
 dissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emis-
 sis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re,
 hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo mo-
 re conclamauerunt; uti aliqui ex nostris ad colloquiũ
 prodirent; habere sese, quæ de re communi dicere uel-
 lent; quibus controuersias minui posse sperarent. mit-
 titur ad eos colloquendi causa C. Carpineius eques
 Romanus, familiaris Q. Titurij, et Q. Iunius ex Hi-
 spania quidam, qui iam ante, missu Cæsaris, ad Ambio-
 rigem uentitare consueuerat: apud quos Ambiorix
 in hunc modum locutus est: sese pro Cæsaris in se be-
 neficijs plurimum ei confiteri debere, quòd eius ope-

ra stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; quodq. ei & filius, & fratris filius ab Casare remissi essent, quos Aduatici, obsidibus numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq. esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinē: ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum R. se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium, omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperanda communi libertate consiliū initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationē officij: pro beneficijs Caesaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductâ Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint ne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronē, aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paullo amplius ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere,

quòd hibernis leuetur, et Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeq. hac re permouebantur, quòd, ciuitatem ignobilem, atque humilem Eburonum, sua sponte, populo R. bellum facere ausam, uix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt: magnaq. inter eos ex his tot causis cōtrouersia orta est. L. Aurunculeius, compluresq. tribuni mil. et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quanta suis magnas copias etiā Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rē esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ultro uulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria nō premi: interea et ex proximis hibernis, et a Cæsare conuentura subsidia: postremo, quid esse leuius, aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: breuē consulendi esse occasionē: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neq. Eburones, si ille adesset, tanta cum contēptione nostri ad castra uenturos esse: non hostē auctorem; sed rem spectare: subesse Rhenum:.

magno

magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, et superiores nostras uictorias: ardere Galliam, tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta: postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigē ad eius modi consilium descendisse? suam sententiā in utraque partem esse totam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidē, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utranque partem habita disputatione, cum a Cotta, primisq. ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus, et id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear: hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis cōiuncti, communē cum reliquis belli casum sustineant, nec reiecti, et relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrunque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rē, seu maneant, seu proficiantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediā noctem perducitur, tandem dat Cotta per motus ma-

nus : superat sententia Sabini : pronuntiatur, prima luce ituros : consumitur uigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circūspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et langore militum, & uigilijs periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisq. impedimentis. At hostes, postea quā ex nocturno fremitu, uigilijsq. de profectiōe eorum senserunt, collocatis insidijs, bi partito in siluis, oportuno, atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus, Romanorum aduentum exspectabant: & cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subito sese ostenderunt; nouissimosq. premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cæperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concurrere, cohortesq. disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque ijs accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiōis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; et in appellandis cohortandisq. militibus imperatoris, et in pugna militis officia præstabat. cumq. propter longitudinem
agmi-

agminis minus facile per se omnia obire, et, quid quo
quo loco faciendum esset, providere possent, iusserunt
pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in
orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi
casu reprehendendum non est, tamen incommode ac-
cidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes
ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine sum-
mo timore, et desperatione id factum uidebatur. præ-
terea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites
ab signis discederent; quæquæ quisque eorum carissima
haberet, ab impedimentis petere, atque arripere pro-
peraret; et clamore, ac fletu omnia complerentur.
At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum
tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco disce-
deret: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæ-
cunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria
posita existimarent. erant et uirtute, et numero
pugnandi pares nostri: tamen a duce, et a fortuna
deserebantur: tamen omnem spem salutis in uirtute
ponebant; et quoties quæque cohors procurrerat, ab
ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re
animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul
tela coniiciant, neu propius accedant: et, quam in par-
tem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate ar-
morum, et quotidiana exercitatione nihil ijs noceri
posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur.
quo præcepto ab ijs diligentissime obseruato, cum
quæpiâ cohors ex orbe excesserat, atque impetum fece-
rat, hostes uelocissime refugiebant. interim ea parte nu-
dari

dari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locū, unde erant egressi, reuerti cœperant, et ab ijs, qui cesserāt, et ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autē locum tenere uel lēt, neque uirtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela a confertis uitari poterant. tamē, tam multis incōmodis conflietati, multis uulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam oētauam pugnetur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebāt. tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transijcitur. Q. Lucanius, eiusdē ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq. adhortans, in aduersum os funda uulneratur. his rebus permotus Q. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusq. parcat. ille appellatus respondit, si uelit, secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutē pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri; inq. eam rem se, suamq. fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturū negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circū se habebat, et primorū
ordinum

ordinum centuriones se sequi iubet ; et , cum propius Ambiorigem accessisset , iussus arma abijcere , imperata facit : suisq. , ut idem faciant , imperat . interim dum de condicionibus inter se agunt , longiorq. consulto ab Ambiorige instituitur sermo , paulatim circumuentus interficitur . tum uero , suo more , uictoriam conclamant , atque ululatum tollunt ; impetuq. in nostros facto , ordines perturbant . ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum . reliqui se in castra recipiunt , unde erant egressi . ex quibus L. Petrosidius aquilifer , cum magna multitudine hostium premeretur , aquilam intra uallum proiecit . ipse pro castris fortissime pugnans occiditur . alij ægre ad noctem oppugnationem sustinent : noctu ad unum omnes , desperata salute , seipsi interficiunt . pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt ; atque eam de rebus gestis certiores faciunt . Hac uictoria sublati Ambiorix , statim cum equitatu in Aduaticos , qui erant eius regno finitimi , proficiscitur : neque diem , neque noctem intermittit ; peditatumq. se subsequi iubet . re demonstrata , Aduaticisq. concitatis , postero die in Nervios peruenit : hortaturq. , ne sui in perpetuum liberandi , atque ulciscendi Romanos , pro ijs , quas acceperint , iniurijs , occasionem dimittant . interfectos esse legatos duos , magnaq. partem exercitus interisse demonstrant , nihil esse negotij subito oppressam legionem , quæ cum Cicerone hiemet , interfici : se ad eam rem proficetur adiutorem . facile hac oratione

Nervijs

Neruijs persuadet. itaque confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quā maximas manus possunt, cogunt; et de improviso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq. accidit, quod fuit necesse, ut non nulli milites, qui lignationis, munitio- nisq. causa in siluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, et clientes legionē oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; uallum conscendunt. aegre is dies sustentatur, quod omnē spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis premijs, si pertulissent. obsessis omnibus uicis missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non uulneratis facultas quietis datur. quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu compariantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pin-

*nae, loricaeque. ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: ut ultro militum concursu, ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesque. Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque. amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Caesaris, reliquorumque. hiberna oppugnari: addunt etiam de Sabini morte: Amborigem ostentant, fidei faciundae causa: errare eos dicunt, si quidquam ab ijs praesidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumque. R. animo, ut nihil, nisi hiberna, recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolu-
 mibus per se ex hibernis discedere, & in quas-
 que partes uelint, sine metu proficisci. Cicero ad haec, unum modo respondit: non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato condicio-
 nem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utan-
 tur, legatosque. ad Caesarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum xi, & fossa pedum xv, hiberna cingunt. haec superiorum annorum con-
 suetudine a nostris cognouerant; et, quosdam de exer-
 citu naeti captiuos, ab his docebantur. sed nulla his ser-
 ramentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gla-
 dijs cespites circūcidere, manibus, sagulisque. terrā ex-
 haurire*

haurire cogeantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus decem millium passuum circuitu munitionem perfecerrunt: reliquisq. diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq., quas ijdem captini docuerant, parare, ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, et feruescēta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, et, uenti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo clamore infecuti, quasi parata iam, atque explorata uictoria, turres, testudinesq. agere, et scalis uallum adscendere cœperunt. at tanta militum uirtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaq. telorum multitudine premerentur, suaq. omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi caussa de uallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime, fortissimeq. pugnarent. hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur, atq. interficeretur; ut se sub ipso uallo constipauerāt, recessumq. primis ultimi non dabant. Paullum quidē intermissa flamma, et quodam loco turri adacta, et contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosq. omnes remouerunt; nutu, uocibusq. hostes, si introire uellēt, uocare cœperunt:

cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq. succensa est. erant in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulſio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusq. annis de loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulſio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varenene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima uisa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulſio pilum in hostes mittit, atque unū ex multitudine procurrentem traiecit: quo percusso, et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum uniuersi tela conijciunt; neque dant regrediendi facultatē. transfigitur scutum Pulſioni, & uerutū in balteo defigitur. auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq. hostes circumſistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim a Pulſione omnis multitudo conuertit. illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorē deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidiū Pulſio, atque ambo

incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, et certamine utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq. esset; neque dijudicari posset, uter utri uirtute antefereendus uideretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, et maxime, quod, magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litteræ, nuntijq. ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nernius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq. ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnisq. persuadet præmijs, ut litteras ad Cæsare deferat. has ille in iaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsare peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisq. cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum questorē mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum XXV: iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq. ad se uenire. exijt cum nuntio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quā sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si reip. cōmodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hibernis

bernis cōgit. hora circiter tertia ab antecursoribus de
 Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuū
 xx progreditur. Crassum Samarobrinae praeficit, le-
 gionemq. ei attribuit, quod ibi impedimenta exerci-
 tus, obsides ciuitatū, litteras publicas, frumentumq.
 omne, quod eō tolerandae hiemis causa deuenerat,
 relinquebat. Fabius, ut imperatū erat, non ita mul-
 tum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labie-
 nus, interitu Sabini, et eade cohortum cognita, cum
 omnes ad eum Treuirorum copiae uenissent, ueritus,
 si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ut
 hostium impetū sustinere non posset, praesertim quos
 recenti uictoria cfferri sciret, litteras Caesari remit-
 tit; quanto cum periculo legionem ex hibernis edu-
 cturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit:
 docet, omnes peditatus, equitatusq. copias Treuiro-
 rum tria millia passuū longe ab suis castris consedis-
 se. Caesar, consilio eius probato, etsi, opinione trium le-
 gionum deiectus, ad duas redierat, tamen unum cō-
 munis salutis auxiliū in celeritate ponebat: uenit ma-
 gnis itineribus in Nerviorū fines: ibi ex captiuis co-
 gnoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoq. in
 periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis ma-
 gnis praemijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam
 deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit; ne,
 intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cogno-
 scantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum
 epistola ad amentum deligata, intra munitiones ca-
 strorum abijciat. in litteris scribit, se cum legionibus

contemptionem hostibus ueniat. interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere uallem transire posset. eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ non dum conuenerant, expectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra uallem, ut pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq. transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq. cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto, equites cedere, seq. in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri, portasq. obstrui, atque in ijs administrandis rebus quam maxime cōcursari, et cum simulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemq. iniquo loco constituunt: nostris uero etiā de uallo deductis propius accedunt; et tela intra munitionē ex omnibus partibus cōiiciunt; præconibusq. circummissis, pronuntiari iubēt, seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam tertiā ad se transire, sine periculollicere; post id tēpus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstruētis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod eā non posse introrumpere uidebātur, alij uallum manu scindere, alij fossas cōplere inciperent. tūc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuq. emissio, celeriter hostes dat in fugā, sic, ut omnino pugnandi caussa

resisteret nemo: magnumq. ex his numerum occidit,
 atque omnes armis exsui. longius prosequi ueritus,
 quod siluæ, paludesq. intercedebant: neq. etiã paruo
 lo detrimento illum locum relinquere uidebat: omnibus
 suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem per
 uenit. institutas turres, testudines, munitionesq. ho
 stium admiratur: legione producta, cognoscit, non
 decimum quenque esse relictum militem sine uulne
 re. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum pericu
 lo, et quanta cum uirtute sint res administratæ: Cice
 ronem pro eius merito, legionemq. collaudat: centu
 riones sigillatim, tribunosq. mil. appellat: quorum
 egregiam fuisse uirtutem, testimonio cognouerat: de
 casu Sabini, et Cottæ certius ex captiuis cognoscit:
 postero die, concione habita, rem gestam proponit:
 milites consolatur, et confirmat: quod detrimentum
 culpa, et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore
 animo ferendum docet; quod, beneficio deorum im
 mortalium, et uirtute eorum expiato incômodo, ne
 que hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor
 relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos in
 credibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfer
 tur; ut, cū ab hibernis Ciceronis millia passuum quin
 quaginta abesset, eoq. post horã nonã dici Cæsar per
 uenisset, ante mediã noctem ad portas castrorum cla
 mor oriretur; quo clamore significatio uictoriæ, gra
 tulatioq. ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Tre
 uiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra La
 bieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq.
 omnes

Omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna : ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hibernare constituit; et, quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant, nuntios, legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine solitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs, et motu Gallorum nuntium acciperet, in his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiædecimæ præferebat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse. neque longius millia passuum octo ab hibernis suis abfuisse, sed, nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar, principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti,

ubi int ellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq. conscientia facinoris instigari; altera Nervios, Aduaticosq. bellum Romanis parare; neque sibi uoluntariorum copias deferre, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit, hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati conuenire coguntur; et qui ex is nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauius, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem indicandum curat; bonaq. eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat accersitum se a Senonibus, et Carnutibus, alijsq. compluribus Gallia ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq. agros populaturum, ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq. fieri uelit, præcipit. Labienus, cum et loci natura, et manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat, sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque a Cingeterige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq. undique conuocat. ijs certam diem conueniendi dicit interim prope quotidie cum omni equitatu Inducio marus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi causa. equites plerunque omnes tela intra uallum

conijciebant. Labienus suos intra munitiones contin-
 bat: timorisq. opinionem, quibuscumque poterat re-
 bus, augebat. cū maiore in dies contēptione Induci-
 marus ad castra accederet, nocte una intromissis equi-
 tibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersen-
 dos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs
 intra castra cōtinuit, ut nulla ratione ea res enuntia-
 ri, aut ad Treuiros perferri posset. interim ex consue-
 tudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; at-
 que ibi magnam partem diei consumit; equites tela
 conijciūt, et magna contumelia uerborum nostros ad
 pugnam euocant. nullo a nostris dato responso, ubi ui-
 sum est, sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt.
 subito Labienus duabus portis omnem equitatum e-
 mittit; pręcipit, atque interdicit, perterritis hostibus
 atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, ui-
 debat, omnes, unum peteret Induciomarum, ne quis
 quēquā prius uulneraret, quā illum interfectum
 uideret, quōd, mora reliquorum, illum, spatium na-
 ctum, effugere nolebat, magna proponit ijs, qui oc-
 ciderint, pręmia: summittit cohortes equitibus sub-
 fidio. comprobatur hominis consiliū in fortuna; et, cum
 omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehē-
 sus Induciomarus interficitur; caputq. eius refer-
 iunt in castra. redeuntes equites, quos possunt, con-
 sectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes
 Eburoniam, & Neruiorum, quę conuenerant, co-
 pias discedunt; paulloq. habuit post id factum Cæsar
 quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. VI.



VLTIſ de cauſſis Cæſar ma-
iorem Gallie motū exſpectanſ,
per M. Silanum, C. Antiftium
Reginum, T. Sextium, legatos,
delectum habere inſtituit: ſi-
mul ab Cn. Pompeio proconſu-
le petit, quoniam ipſe ad urbem
cum imperio reip. cauſſa maneret, quos ex ciſalpi-
na Gallia conſulis ſacramēto rogaviſſet, ad ſigna con-
uenire, et ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe etiā
in reliquum tempus, ad opinionē Gallie, exiſtimanſ,
tantas uideri Italiae facultates, ut, ſi quid eſſet in bel-
lo detrimenti acceptum, non modo id breui tempore
ſarciri, ſed etiam maioribus ad augeri copijs poſſet.
quod cum Pompeius et reip. & amicitiae tribuiſſet;
celeriter conſeſſo per ſuos delectu, tribus ante exa-
ſtam hiemem et conſtitutis, & adductis legionibus,
duplicatoq. earum cohortium numero, quas cum Q.
Titurio amiſerat, & celeritate, et copijs docuit, quid
populi R. diſciplina, atque opes poſſent. Interſeſſo
Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Tre-
uiris imperium deſertur. illi finitimos, atque Germa-
nos ſolicitare, et pecuniam polliceri non deſiſtunt. cū
ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores ten-
tant: inuentis non nullis ciuitatibus, iureiurādo inter
ſe

caussa, ad Cæsarem mittunt: adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus Heduis, dat ueniam; excusationemq. accipit: quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. obsidibus impetratis centum, hos Heduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obsidesq. mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadē ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesq. imperat ciuitatibus. hac parte Galliae pacata, totus et mente, et animo in bellum Treuironum, et Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisq. muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello laceffendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congregi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq. legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis quinq. in Menapios proficitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludesq.

ludesq. confugiunt; suaq. eodem conferunt. Caesar, partitis copijs cum C. Fabio legato, et M. Crasso quaestore, celeriterq. effectis pontibus, adiit tripartito ædificia, uicosq. incendit; magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigē, aut eius legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc a Cesare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq. copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamq. ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones missu Caesaris cognoscunt, positis castris a milibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinque cohortium præsidio impedimentis relicto cum uiginti quinque cohortibus, magnoq. equitatu, contra hostē proficiscitur; et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen, ripisq. præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat, augebatur auxiliorū quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniā Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq. fortunas in dubium non deuocaturum, et postero die
prima

prima luce castra moturum . celeriter hæc ad hostes
deferuntur , ut ex magno Gallorum equitatus nume-
ro non nullos Gallicis rebus fauere natura coge-
bat . Labienus , noctu tribunis mil . primisq . ordinibus con-
uocatis , quid sui consilij sit , proponit ; et , quo facilius
hostibus timoris det suspicionem , maiore strepitu , &
tumultu , quam populi R . fert consuetudo , castra mo-
neri iubet . his rebus fugæ similem profectiorem effi-
cit . hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta
propinquitate castrorum ad hostes deferuntur . uix ag-
men nouissimum extra munitiones processerat , cum
Galli , cohortati inter se , ne speratam prædam ex ma-
nibus dimitterent , longum esse , perterritis Romanis ,
Germanorum auxilium expectare ; neque suam pa-
ti dignitatem , ut tantis copijs tâ exiguâ manum , præ-
sertim fugientem , atque impeditâ , adoriri nõ audeât ;
flumen transire , et iniquo loco prælium committere
non dubitant . quæ fore suspicatus Labienus , ut omnes
citra flumē eliceret , eadem usus simulatione itineris ,
placide progrediebatur . tum , præmissis paulum impe-
dimentis , atq . in tumulto quodam collocatis , Habetis ,
inquit , milites , quam petistis , facultatem : hostem im-
pedito , atque iniquo loco tenetis : præstate eandem no-
bis ducibus uirtutem , quam sæpenumero imperatori
præstitistis : eum adesse , et hæc coram cernere existi-
mate . simul signa ad hostem conuerti , aciemq . dirigi
iubet : et , paucis tûrmis præsidio ad impedimēta dimis-
sis , reliquos equites ad latera disponit . celeriter no-
stri , clamore sublato , pila in hostes iaciunt . illi , ubi præ-

accepit, aditus, uiasq. in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere; atque ijs nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq. mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant; suaq. omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq. apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, referunt Sueuos omnes, posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis sociorumq. copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, et pro natiuo muro obiectam, Cheruscis a Sueuis, Sueuosq. a Cheruscis, iniurijs, incursionibusq. prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. Quoniã ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Gallia, Germaniæq. moribus, et quo differant ea nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusq., sed pæne etiã in singulis domibus factiones sunt: earumq. factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumq.

summa omnium rerum, consiliorumq. redeat. idq. eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, et circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliae. nam quæ omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. cum Cæsar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. ij cum per se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnaq. eorum erant clientela, Germanos, atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosq. ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant: prælijs uero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent; obsidesq. ab ijs principum filios acciperent; et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; et partem finitimi agri per uim occupatam possiderent; Galliaeq. totius principatû obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Romam ad senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis; quod ij, qui se ad eorû amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti uidebât, reliquis rebus eorû, gratia, dignitateq. amplificata, Sequani principatû dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant;

successerāt, quos quòd adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita et nouam, et repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum status res erat, ut longe principes haberentur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinexent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo: nam plebs pæne seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causâ concurrit; magnoq. ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersis publicis, priuatisq. constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt; præmia, pœnasq. constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdiciunt. hæc pœna apud eos est grauissime. quibus ita dñt interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq. defugiunt, ne quid ex cõtatione incòmmodi accipiant: neque

ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus commu-
 nicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus,
 qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mor-
 tuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit;
 at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegi-
 tur; non nunquam etiam de principatu armis conten-
 dunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ
 regio totius Gallia media habetur, confidunt in loco
 consecrato. huc omnes undique, qui controuersias
 habent, conueniunt; eorumq. iudicijs, decretisq.
 parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde
 in Galliam translata esse existimatur. et nunc, qui
 diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumque il-
 lò discendi caussa proficiscuntur. Druides a bello ab-
 esse consueuerunt, neque tributa una cum reliquis pe-
 dunt, militiae uacationem, omniumq. rerum habent
 immunitatem; tantis excitati præmijs, et sua sponte
 multi in disciplinam conueniunt, et a propinquis, pa-
 rentibusq. mittuntur: magnum ibi numerum uersuū
 ediscere dicuntur. itaque non nulli annos uicenos in
 disciplina permanent; neque fas esse existimant ea lit-
 teris mandare, cū in reliquis fere rebus, publicis pri-
 uatisq. rationibus Græcis litteris utatur. id mihi du-
 bus de caussis instituisse uidentur; quòd neque in uul-
 gus disciplinam efferri uelint, neque eos, qui discunt,
 litteris confisos minus memoriae studere; quod fere
 plerisq. accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam
 in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc
 uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs
 post

post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad
uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. mul-
ta præterea de sideribus, atque eorum motu, de mun-
di, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deo-
rum immortalium ui, ac potestate disputant, et iuuen-
tuti tradunt. alterum genus est equitum. ij, cum est
usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsa-
ris aduentum fere quotannis accidere solebat, uti aut
ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarēt) omnes
in bello uersantur; atque eorum, ut quisque est gene-
re, copijsq. amplissimus, ita plurimos circum se am-
bactos, clientesq. habet. hanc unam gratiam, poten-
tiamq. nouerunt. natio est omnium Gallorum admo-
dum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui
sunt affecti grauioribus morbis, quiq. in prælijs, peri-
culisq. uersantur, aut pro uictimis homines immolāt,
aut se immolatueros uouent, administrisq. ad ea sacri-
ficia Druidibus utuntur; quod pro uita hominis, nisi
uita hominis reddatur, non posse deorum immorta-
lium numen placari arbitrantur; publiceq. eiusdem
generis habent instituta sacrificia. alij immani magni-
tudine simulacra habent; quorum contexta uimini-
bus mēbra uiuis hominibus cōplent; quibus succensis,
circumuenti flamma examinantur homines. supplicia
eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa
sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse ar-
bitrantur. sed, cum eius generis copia deficit, etiam
ad innocentium supplicia descendunt. deum maxime
Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra:

hunc omnium inuentorem artium ferunt : hunc uia-
rum, atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecu-
niae, mercaturasq. habere uim maximam arbitran-
tur . post hunc, Apollinem, & Martem, et Iouem,
& Mineruam . de his eandē fere, quam reliquae gen-
tes, habent opinionem, Apollinem morbos depelle-
re, Mineruam operum, atque artificiorum initia tra-
dere, Iouem imperium caelestium tenere, Martem
bella regere. huic, cū praelio dimicare constituerunt,
ea, quae bello ceperunt, plerunque deuouent; quae su-
perauerint, animalia capta immolant; reliquasque
res in unum locum conferunt . multis in ciuitatibus
barum rerū exstructos cumulos locis consecratis con-
spicari licet : neque saepe accidit, ut, neglecta quispia
religione, aut capta apud se occultare, aut posita tol-
lere auderet : grauissimumq. ei rei supplicium cum
cruciatu constitutum est . Galli se omnes ab Dite pa-
tre prognatos praedicant : idq. ab Druidibus proditū
dicunt . ob eam causam spatia omnis temporis, non
numero dierum, sed noctium finiunt; et dies natales,
& mensium, & annorum initia sic obseruant, ut no-
ctem dies subsequatur . in reliquis uitae institutis hoc
fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cū
adoleuerint, ut munus militiae sustinere possint, pa-
lam ad se adire non patiantur, filiumq. in puerili æ-
tate in publico, in conspectu patris assistere turpe du-
cunt . uiri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomi-
ne acceperunt, tantas ex suis bonis, aestimatione fa-
cta, cum dotibus comunicant. huius omnis pecuniae
comun-

coniunctim ratio habetur, fructusq. seruantur. uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. uiri in uxores, sicuti in liberos, uita, necisq. habent potestatem; et cum pater familias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quaestionem habent; & si compertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quae uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac, paullo supra hanc memoriam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur. quae ciuitates commodius suam remp. administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de rep. a finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne ue cum quo alio communice: quod saepe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus, quae uisa sunt, occultant; quaeq. esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. de rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent: qui rebus diuinis praesint; neque sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus aperte iuuantur, Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. uita

omnis in uenationibus, atque in studijs rei militari:
 cōsistit: ab paruulis duritiei, ac labori studēt. qui diu-
 tissime impuberes permanserunt, maximam inter
 suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc uires,
 neruosq. confirmari putant. intra annum uero uigesi-
 mum femina notitiam habuisse, in turpissimis habent
 rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod et promiscue
 in fluminibus perluuntur, et pellibus, aut paruis rhe-
 nonū tegumentis utuntur, magna corporis parte nu-
 da. agricultura nō student; maiorq. pars uictus eorū
 in lacte, et caseo, & carne consistit: neque quisquam
 agri modum certum, aut fines proprios habet; sed ma-
 gistratus, ac principes in annos singulos gentibus, co-
 gnationibusq. hominū, qui una coierunt, quantū eis,
 et quo loco uisum est, attribuunt agri; atq. anno post,
 aliō transire cogunt. eius rei multas afferunt caussas;
 ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi
 agricultura cōmutent; ne latos fines parare studeant,
 potentioresq. humiliores possessionibus expellant; ne
 accuratius ad frigora, atque aestus uitandos ædificēt;
 ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; quæ ex re factio-
 nes, dissensionesq. nascuntur, ut animi æquitate ple-
 bem contineant, cum suas quisque opes cum potentis-
 mis æquari uideat. ciuitatibus maxima laus est, quā-
 latissimis circum se uastatis finibus solitudines habe-
 re. hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris
 finitimos cedere; neque quenquam prope se audere
 consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, re-
 pentinæ incurSIONIS timore sublato. cum bellum ciui-
 tas

tas aut illatum defendit, aut insert, magistratus, qui ei bello præsent, ut uitæ necisq. habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus; sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in cõcilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint, profiteantur; consurgunt ij, qui & caussam, & hominem probant, suumq. auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti nõ sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumq. rerum ijs postea fides abrogatur. hospites uiolare fas non putant: qui quaque de caussa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq. habent; ijs omnium domus patent, uictusq. communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agriq. inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam siluam, quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quam illi Orciniam appellant uulgo, Teetosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se continet, summâq. habet iustitiæ, et bellicæ laudis opinionem. nunc, quod in eadem inopia, egestate, patientiaq. Germani permanent, eodẽ uictu, & cultu corporis utuntur: Gallis autem propinquitas,

pinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa
 ad copiam, atque usus largitur, paulatim assuescenti
 superari, multisq. uicti praelijs, ne se quidem ipsi cum
 illis uirtute comparant. Huius Hercyniae siluae, quae
 supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter
 expedito patet: non enim aliter finire potest, neque
 mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum,
 & Nemetum, & Rauracorum finibus, recta q. flu-
 minis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, et
 Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flu-
 mine regionibus, multarumq. gentium fines propter
 magnitudinem attingit. neque quisquam est huius
 Germaniae, qui se aut audisse, aut adisse ad initium
 eius siluae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut,
 quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera fe-
 rarum nasci constat, quae reliquis in locis uisa non sint:
 ex quibus quae maxime differant ab ceteris, & me-
 moriae prodenda uideantur, haec sunt. est bos cerui fi-
 gura: cuius a media fronte inter aures unum cornu
 existit excelsius, magisq. directum his, quae nobis
 nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmae, ra-
 miq. late diffunduntur. eadem est feminae, marisq.
 natura, eadem forma, magnitudoq. cornuum. sunt
 item quae appellantur alces. harum est consimilis ca-
 pris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine
 paullo antecedunt: mutilaeq. sunt cornibus, et crura
 sine nodis, articulisq. habent, neque quietis caussa
 procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt,
 erigere sese, aut subleuare possunt. his sunt arbores.

pro

pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paululum modo reclinat & quiete capiunt: quarum ex uestigijs, cum est animaduersum a uenatoribus, quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt. tertium est genus eorum, qui *Vri* appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra Elephantos, specie, & colore, & figura tauri. magna uis est eorum, & magna uelocitas, neque homini, neque fera, quam conspexerunt, parcuunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, et figura, et species multû a nostrorû bouum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis propoculis utuntur. Caesar postquam per *Vbios* exploratores cõperit, Suenos sese in siluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, quòd, ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, cõstituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorû auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas *Vbiorum* contingebat, in longitudinem pedum ducentorû

centorum rescindit; atque in extremo pōte turrim tabulorum quattuor constituit, præsidiumq. cohortiū duodecim pontis tuendi caussa ponit; magnisq. eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioq. C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, cum maturefcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluā, quæ est totius Gallia maxima, atque ab ripis Rheni, finibusq. Treuironū ad Nervios pertinet, millibusq. amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque oportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilium, ut imperatum est, facit; celeriter, contraq. omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret; priusq. eius aduentus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nuntiis afferretur. sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisq. comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc quoque factum est, quod, ædificio circumdato silua, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui uitandi æstus caussa plerunque siluarum, ac fluminum petunt propinquitates,

pinquitates, comites familiaresq. eius angusto in loco equitum nostrorū uim paulisper sustinuerunt. ijs pugnantis, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluæ texerunt. sic ad subeundum periculum, et ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix, an copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, et repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nuntijs, sibi quenque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluā, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consueverunt. multi ex suis finibus egressi, se, suaq. omnia alienissimis crediderūt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq. copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq., ex gente, et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosq., legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, ne ue omniū Germanorū, qui essent citra Rhenum, causam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur, imperauit: si

ita

ita fecissent, fines eorum se uiolaturum negauit. tū
 copijs in tres partes distributis, impedimenta om-
 nium legionum ad *Vatucam* contulit. id castelli no-
 men est. hoc fere est in medijs *Eburonum* finibus, ubi
Titurinus, atque *Aurunculeius* hiemandi causa conse-
 derant. hunc cū reliquis rebus locū probabat *Cæsar*,
 tum quòd superioris anni munitiones integræ mane-
 bant, ut militum laborem subleuaret. præsidio impe-
 dimentis legionem quartamdecimam reliquit, unam
 ex ijs tribus, quas proxime conscriptas ex Italia tra-
 duxerat. ei legioni, castrisq. *Q. Tullium Ciceronem*
 præfecit, ducentosq. equites attribuit. partito exer-
 citu, *T. Labienum* cum legionibus tribus ad *Ocea-*
nū uersus in eas partes, quæ *Menapios* attingunt,
 proficisci iubet, *C. Trebonium* cum pari legionum nu-
 mero ad eam regionem, quæ *Aduaticis* adiacet, de-
 populandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flu-
 men *Scaldis*, quod influit in *Mosam*, extremasq.
Arduennæ partes, ire cōstituit, quò cum paucis equi-
 tibus profectum *Ambiorigem* audiebat. discedens,
 post diem septimum sese reuersurum confirmat: quā
 ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, de-
 beri frumentū sciebat: *Labienum*, *Treboniumq.* hor-
 tatur, si reip. commodo facere possint, ad eam diem
 reuertantur; ut, rursus cōmunica' consilio, explora-
 tisq. hostiū rationibus, aliud initium belli capere pos-
 sint. erat, ut supra demonstrauius, manus certa nūl-
 la, nō præsidium, non oppidum, quod se armis defen-
 deret, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi
 cuique

cuique aut uallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. hæc loca uicinitatibus erant nota, magnamq. res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam et prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac siluæ incertis, occultisq. itineribus confertos adire prohibebant: si negotium confici, stirpemq. hominum sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq. erant milites. si continere ad signa manipulos uellet, ut instituta ratio, et consuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumueniendi singulis deerat audacia, ut in eiusmodi difficultatibus, quatum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in siluis Gallorum uita, quam legionariorum periclitaretur; simul ut, magna multitudine circûfusa pro tali facinore, stirps ac nomē ciuitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesq. appetebat septimus; quem ad diem Cæsar ad impedimēta legionemq. reuerti cōstituerat.

stituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, et quātos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, ut demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modo timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburo nes, atque ultro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rhe no, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsi petes, supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusq̃, triginta millibus passuum infra eū locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumq̃. ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt. non hos palus, in bello latrocinijsq̃. natos, non siluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærent, profectum longius reperiunt, omnemq̃. exercitum discessisse cognoscunt: atque unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tribus horis ad Vatu cam uenire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. oblata spe Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi ad Vatu cam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset,

continuiſſet, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, ſeptimo die, diffidens Caſarem de numero dierum fidem ſeruaturū, quòd longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam, pæne obſeſſionem appellabant; ſiquidem ex caſtris egredi non liceret; nullum eiufmodi caſum exſpectans, quo, nouem oppoſitis legionibus, maximoq. equitatu, diſperſis, ac pæne deletis hoſtibus, in millibus paſſuum tribus offendi poſſet; quinque cohortes frumentatum in proximas ſeges miſit, quas inter, et caſtra unus omnino collis intererat. complures erant in caſtris ex legionibus ægri relictī: ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant circiter CCC ſub uexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna uis iumentorum, quæ in caſtris ſubfederat, facta poteſtate ſequitur. hoc ipſo tempore, et caſu Germani equites interueniunt, protinusq. eodem illo, quo uenerant, curſu ab Decumana porta in caſtra irrupere conantur: nec prius ſunt uifi obiectis ab ea parte ſiluis, quàm caſtris appropinquarent, uſque eò, ut qui ſub uallo tenderet mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. inopinantes noſtri re noua perturbantur: ac uix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. circumfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſiquè aditū reperi poſſent: ægre noſtri portas tuetur, reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioq. defendit; totis trepidatur caſtris, atque aliis ex alio cauſſam tumultus querit:

L neque

neque, quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronuntiat: alius, deleto exercitu, atque imperatore, uictores barbaros uenisse contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæq., et Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perirumpere nituntur, seq. ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus; ac diem iam quintum cibo caruerat. hic, diffusus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit; uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paullisper prælium una sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus. deficiens, ægre, per manus tractus, seruatur. hoc spatium interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq. defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti ad tribunum mil. cæturionesq. ora conuertunt; quid ab his præcipiatur,

cipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari signa procul conspiciati ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerāt. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumultū procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa, manipulosq. coniiciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij, cumeo facto, ut celeriter perrumpant, censerent; quoniam tam propinqua sint castra: et si pars aliqua circumuēta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc ueteres nō probant milites, quos sub uexillo una profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat prepositus, per medios hostes perrūpunt, incolumesq. ad unum in castra perueniunt omnes. hos sub secuti calones, equitesq. eodem impetu, militum uirtute seruantur. at ij, qui in iugo constiterant, nullo etiā nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs uim, celeritatemque uiderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa uirtutis, in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum

uirtute summotis hostibus, præter spem incolumis in
 castra peruenit; pars a barbaris circumuenta periit.
 Germani, desperata expugnatione castrorum, quod
 nostros iam constitisse in munitionibus uidebant, cum
 ea præda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum
 sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum
 hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus mis-
 sus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non habe-
 rent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic om-
 nium animos timor præoccupauerat, ut, pæne alien-
 nata mente, deletis omnibus copijs, equitatum se ex
 fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu,
 Germanos castra oppugnatuuros fuisse contenderent.
 quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus
 ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes
 ex statione, et præsidio essent emissæ, questus, ne mini-
 mo quidem casu locum relinqui debuisset, multum for-
 tunam in repentino hostium aduentu potuisse iudica-
 uit, multo etiâ amplius, quod pæne ab ipso uallo, por-
 tisq. castrorum barbaros auertissent. quarum omniû
 rerum maxime admirandû uidebatur, quod Germa-
 ni, qui eo cōsilio Rhenum transierant, ut Ambiori-
 gis fines depopularêtur, ad castra Romanorum dela-
 ti, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.
 Cæsar, ad uexâdos rursus hostes profectus, magno co-
 aëto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes, par-
 tes dimittit. omnes uici, atque omnia ædificia, quæ
 quisque cōspexerat, incēdebatur: præda ex omnibus
 locis agebatur: frumēta nō solū a tãta multitudine in-
 mentorum,

mentorum, atque hominum consumebantur, sed etiā
anni tempore, atque imbris procubuerant; ut, si
qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs, de-
ducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum ui-
deretur. ac sepe in eum locum uentum est, tanto in
omnes partes diuiso equitatu, ut non modo uisum ab
se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui, sed
nec plare etiam abisse ex conspectu contenderent; ut,
spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto,
qui se summam a Cæsare gratiam inituros putarent,
pæne naturam studio uincerent; semperq. paullum
ad summam felicitatem defuisse uideretur; atque ille
latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; et no-
ctu occultatus, alias regiones, partesq. peteret, non
maiore equitum præsidio, quàm quattuor, quibus
solis uitam suam committere audebat. tali modo uas-
tatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohor-
tium damno, Durocortum Rhemorum reducit; con-
cilioq. in eum locum Galliæ indicto, de coniuratio-
ne Senonum et Carnutum quæstionem habere insti-
tuit; et de Accone, qui princeps eius consilij fuerat,
grauiore sententia pronuntiata, more maiorum sup-
plicij sumpsit. non nulli iudicium ueriti profugerunt:
quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legio-
nes ad fines Treuironum, duas in Lingonibus, sex reli-
quas in Senonum finibus Agendici in hibernis collo-
cauit; frumentoq. exercitui prouiso, ut instituerat,
in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. VII.



QVIETA Gallia, Cæsar, ut con-
stituerat, in Italiã ad conuentus
peragendos proficiscitur. ibi co-
gnoscit de P. Clodij cæde; de sena-
tusq. consulto certior factus, ut
omnes Italiæ iuniores coniura-
rent, deletum tota prouincia
habere instituit. eæ res in Galliam transalpinam ce-
leriter perferuntur. addunt ipsi, & affingunt rumo-
ribus Galli, quod res poscere uidebatur, retineri ur-
bano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus
ad exercitum uenire posse. hac impulsu occasione, qui
iam ante se populi R. imperio subiectos dolerent,
liberius, atque audacius de bello consilia inire inci-
piunt. indictis inter se principes Galliæ concilijs, sil-
uestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis
morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrat;
miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus
pollicitationibus, ac præmijs deposcunt, qui belli ini-
tium faciant, & sui capitis periculo Galliam in liber-
tatem uindicerent. eius in primis rationem habendam
esse dicunt, prius quàm eorum clandestina consilia
efferantur; ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id
esse facile; quòd neque legiones, absente imperato-
re, audeant ex hibernis egredi; neque imperator si-
ne

ne praesidio ad legiones peruenire possit: postremo, in acie praestare interfici, quam non ueterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis, quod more eorum grauissima caeremonia continetur, ne, facto initio belli, a reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. ubi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt; ciuesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. nam ubi maior, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionesque significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiae adolescens, cuius pater

principatum Galliae totius obtinuerat, & ob eam
 causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat in-
 terfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incen-
 dit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab
 Gobanitione patruo suo, reliquisq. principibus, qui
 hanc tentandam fortunam non existimabant, expelli-
 tur ex oppido Gergonia, non tamen desistit; atque in
 agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac
 coacta manu, quosunque adit ex ciuitate, in suam
 sententiam perducit. hortatur, ut communis liberta-
 tis causa arma capiant: magnisq. coactis copijs aduer-
 sarios suos, a quibus paullo ante erat eieclus, expellit
 ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquo-
 uersus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. ce-
 leriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos,
 Turonos, Aulercos, Lemonices, Andes, reliquosq.
 omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium co-
 sensu ad eum desertur imperium. qua oblata potesta-
 te, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat, certum nu-
 merum militum celeriter ad se adduci iubet. armorum
 quantum quaeque ciuitas domi, quodq. ante tempus
 efficiat, constituit. in primis equitatu studet: summæ
 diligentiae summam imperij seueritatem addit: magni-
 tudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso
 delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore
 de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis,
 domum remittit; ut sint reliquis documento, & ma-
 gnitudine pœnæ perterreât alios. His supplicijs celeri-
 ter coacto exercitu, Lueteriû Cadurcû, summæ ho-

minem

minem audacie, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisque nostris renuntiant se, Biturigum perfidiam ueritos, reuertisse: quibus id consilium fuisse cognouerint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstiterent, id ea ne de causa, quam legatis pronuntiarent, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eò cum uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam si legiones in provinciam accerferet, se absente in itinere prælio dimittaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne ipsi quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. interim Luterius Cadurcus, in Ruthenos missus, eam civitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gebalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta manu,

manu, in prouinciam Narbonem uersus, eruptionē facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus cōsilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cum uenisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, prouincialibus, Volscis, Artomicis, Tolosatibus, circumq̃. Narbonem, quæ loca erāt hostibus finitima, constituit; partē copiarum ex prouincia, supplementumq̃., quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Luēterio, et remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediēbat: tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atque ita uis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quòd se Gebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semita patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissime possent, uagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntijs ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circūstunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cū uideat omne ad se bellum translatum. quorū ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar, biduū in ijs locis moratus, quòd, hæc de Vercingetorige usu uetura, opinione præ-

ne praeceperat per causam supplementi, equitatusq. cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem is copijs praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus omnibus, suis inopinatibus, quam maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò praemiseraat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Ligones contendit; ubi duae legiones hibernabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq. in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidum, quos ibi, Heluetico praelio uictos, Caesar collocauerat, Heduisq. attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Heduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis praesidium uideretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. praestare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta cotumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. itaque cohortatus Heduos de supportando comineatu praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq.

hortenturque, ut in fide mancant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore refrumētaria uteretur, oppugnare instituit. idq. biduo circūuallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditio-
ne, arma proferri, iumenta produci, sexcentos obse-
des dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium lega-
tum relinquit. ipse ut quamprimum ita faceret, Ge-
nabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, al-
lato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum lon-
gius eam rē ductum iri existimarent, præsidium Ge-
nabi tuendi caussa, quod eò mitterent, comparabant.
huc biduo Caesar peruenit; & castris ante oppidum
positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugna-
tionem differt; quæq. ad eam rem usui sint, militibus
imperat; et, quòd oppidum Genabin pons fluminis Li-
geris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profu-
gerent, duas legiones in armis excubare iubet. Ge-
nabenses paullo ante mediā noctem silētio ex oppido
egressi flumen transire cœperunt, qua re per explora-
tores nuntiata, Caesar legiones, quas expeditas esse
iusserat, portis incensis intrōmittit; atque oppido po-
titur, per paucis ex hostium numero desideratis, quin
cuncti caperentur, quòd pontis, atque itinerum angus-
tiae multitudini fugam intercluserant. oppidum diri-
pit, atque incendit; prædam militibus donat, exerci-
tum

tum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Caesari prociscitur. ille, oppidum Biturigū, positum in uia, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cū legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suāq. uitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, quā pleraque erat consecutus, arma proferri, eques produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cū reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaq. conquirerent, equitatus hostium procul uisus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quē simulatq. oppidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt; clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere ceperunt. centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs distributis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi iubet, praeliumq. equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter cccc submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt, seseq. ei dederunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum

Aua-

Auaricum, quod erat maximum munitissimumq. in finibus Biturigū, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigū se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabii, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundant: & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causæ, rei familiaris commoda negligenda, uicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatium a Boia quo quo uersus, quod pabulandi causæ adire posse uideantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentis ue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam cômæatus prædæque tollendam: hæc si grauiora, aut acerba uideantur, multo illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere

accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatiū proponebant, quòd se, prope explorata uictoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogèrentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quòd prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum habeat, & perangustum aditum. datur petentibus uenia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia uulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Casarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus siluisq. munitum, ab Auarico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat; & quid fieri uellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesq. obseruabat, dispersosq., cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoq. incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis tēporibus, diuersisq. itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quæ intermissa
a flumine

a flumine, & palude editum, ut supra diximus, angustum habebat; aggerem apparare, uineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat: de re frumentaria Boios, atque Heduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore e longinquiore uicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen uox est ab ijs audita populi R. maiestate, & superioribus uictorijs indigna. quinetiam Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominie laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisq. mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites

equites præliari consueſſent, inſidiarũ cauſſa eò proſe-
 ctum; quò noſtros poſtero die pabulatum uēturos ar-
 bitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte ſilen-
 tio proſectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. illi ce-
 leriter per exploratores aduentu Cæſaris cognito, car-
 ros, impedimentaq; ſua in arētiores ſiluas abdiderūt,
 copias omnes in loco edito, atque aperto inſtruxerūt.
 qua re nuntiata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, ar-
 ma expediri iuſſit. collis erat leniter ab infimo accli-
 uis: hunc ex omnibus fere partibus palus diffiſilis, at-
 que impedita cingebat, nō latior pedibus quinquagin-
 ta. hoc ſe, colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci
 continebant, generatimq. diſtributi in ciuitates, om-
 nia uada, ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtine-
 bant, ſic animo parati, ut ſi eā paludem Romani per-
 rumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco
 ſuperiore: ut qui propinquitatem loci uiderent, para-
 tos prope æquo Marte ad dimicandum exiſtimarent;
 qui iniquitatem condicionis perſpicerent, inani ſimula-
 tione ſeſe oſtentare cognoscerent. indignantes milites
 Cæſar, quò conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent
 tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prælii expoſcen-
 tes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum for-
 tium morte neceſſe eſſet conſtare uictoriam: quos cum
 ſic animo paratos uideret, ut nullum pro ſua laude
 periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condem-
 nari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat ca-
 riorẽ. ſic milites conſolatus, eodem die reducit in
 caſtra; reliqua, que ad oppugnationem oppidi per-

tinebāt, administrare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, prodicionis insimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta oportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Gallie male Cæsaris concessu, quàm ipsorū habere beneficio. tali modo accusatus ad hæc respondit: quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiā ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum uero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quòd sint profecti: summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi molliam studere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et uirtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se a Cæsare per prodicionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere uideantur: hæc ut intelligatis, inquit, sincere a me pronuntiari, audite Romanos milites, producit seruos, quos

in

in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq. excruciauerat. ij iam ante edocti; quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt: fame & inopia adductos, clā ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. hæc a me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine uestro sanguine, tantum exercitum uictorem fame pæne consumptum uidetis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est. conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandū; nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominū delecta ex omnibus copijs in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus cōmunem salutem cōmittendam censent; quòd pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. singulari militū nostrorū uirtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimū, nam & laqueis falces auertebāt, quas cū destinauerant, tormētis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant,

hebant, eo scientius, quòd apud eos magna sunt fer-
 raria, atq. omne genus cuniculorum notum, atq. usi-
 tatum est. totum autem murum ex omni parte turri-
 bus contabulauerat, atque has corijs intexerant. tum,
 crebris diurnis, nocturnisq. eruptionibus, aut aggeri
 ignem inferebant, aut milites occupatos in opere ado-
 riebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quan-
 tum has quotidianus agger expresserat, commissis
 suarum turrium malis adæquabant; et apertos cuni-
 culos præusta, & præacuta materia, & pice serue-
 facta, & maximi ponderis saxi morabantur, mœni-
 busq. appropinquare prohibebant. Muri autem omnes
 Gallici hac fere forma sunt. trabes directæ, perpetuæ,
 in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter
 se binos pedes, in solo collocantur. eæ reuinciuntur ex
 trorsus, et multo aggere uestiuntur. eæ autem, quæ di-
 ximus, interualla grandibus in fronte saxi effarciun-
 tur. ijs collocatis, et coagmentatis, alius insuper ordo
 adijcitur, ut idem illud interuallum seruetur, neq. in-
 ter se cõtینگant trabes, sed paribus intermissæ spatijs,
 singulæ singulis saxi interiectis, arte contineantur.
 sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri al-
 titudo expleatur. hoc cum in speciem, uarietatemq.
 opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxi,
 quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum ad utili-
 tatem & defensionem urbium summam habet oportu-
 nitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab arie-
 te materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes
 quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque
 perrumpi,

perrumpi, neque distrahi potest. ijs tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore, et assiduis imbribus tradarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx exstruxerunt. cum is murum hostium pane contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq. cohortaretur, ne quod omnino tēpus ab opere intermitteretur, paullo ante tertiam uigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderāt. eodemq. tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alij faces, atque aridam materiem de muro in aggerē eminus iaciebant; picem, reliquasq. res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quod primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq. partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq. interscinderēt, omnis uero ex castris multitudo ad restinguendū concurreret. cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperq. hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eo magis, quod densos pluteos turriū uidebāt, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebāt, semperq. ipsi recentes defessis succederēt, omnēq. Galliæ salutem in illo uestigio temporis positā arbitrarentur; accidit inspeclātibus nobis, quod di

gnum memoria uisum prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portâ oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in igne e regione turris proiebat : scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq. concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus : nec ille prius est a propugnatoribus uacuis relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere; hortante, & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant : propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iamq. hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum procurreunt, flentesq. proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, et uirium infirmitas impediret. ubi eos persistare in sententia uiderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, et significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uia præoccuparentur, cōsilio destiterunt. postero die Caesar promota turri, perfectisq. operibus, quæ face

re instituerat, magno coorto imbri, non inutilē hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas uidebat, suosq. languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit. legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructū uictoriæ perciperent, ijs, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq. signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq. celeriter cōplerunt. hostes, re noua perterriti, muro, turribusq. deiecti, in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obuiam contra ueniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circūfundi uiderūt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsq. ibi, cum angusto exitu portarū se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquā, qui prædæ studeret. sic et Genabensi cade, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerūt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, uix octingenti, qui, primo clamore audito, se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, ueritus, ne qua in castris ex eorū cōcursu, et misericordia uulgi seditio oriatur; ut, procul in uia dispositis familiaribus suis,

principibusq. ciuitatum, disparandos, deducendosq. ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusq. est, ne se admodum animo demitterent, ne ue pertubarentur incómodo: non uirtute, neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodá, et scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerú euentus exspectent: sibi nunquam placuisse Auaricú defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus cómodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensu, ne orbis quidem terrarú possit obsistere: idq. se prope iá effectum habere: interea æquum esse ab ijs communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinus impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat, plusq. animo prouidere, et præsentire existimabatur, quòd, re integra, primo incendendú Auaricum, post deferendú censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas incómodo accepto in dies augebatur. simul in spem ueniebant eius affirmatione

tionē de reliquis adiungendis ciuitatibus : primumq̃.
eo tempore Galli castra munire instituerunt ; & sic
sunt animo consternati , homines insueti laboris , ut
omnia , quæ impetrarentur , sibi patiēda et perferen-
da existimarent . nec minus , quā est pollicitus , Ver-
cingetorix animo laborabat , ut reliquas ciuitates
adiungeret , atque earum principes donis , pollicitatio-
nibusq̃ . alliciebat . huic rei idoneos homines deligebat ,
quorum quisque aut oratione subdola , aut amicitia
facillime capi posset . qui Auarico expugnato refuge-
rant , armandos , uestiendosq̃ . curat . simul ut diminu-
tæ copiae redintegrarentur , imperat certum numerū
militum ciuitatibus , quem , et quam ante diem in ca-
stra adduci uelit ; sagittariosq̃ . omnes , quorum erat
permagnus numerus in Gallia , conquiri , et ad se mit-
ti iubet . his rebus celeriter id , quod Auarici deperie-
rat , expletur . interim Teutomatus , Ollouiconis fi-
lius , rex Nitiobrigum , cuius pater ab senatu nostro
amicus erat appellatus , cū magno equitum suorum
numero , et quos ex Aquitania conduxerat , ad eum
peruenit . Caesar Auarici complures dies cōmoratus ,
summamq̃ . ibi copiam frumenti , et reliqui commea-
tus naētus , exercitū ex labore , atque inopia refecit .
iam prope hieme cōfecta , cum ipso anni tempore ad
gerendum bellū uocaretur ; et ad hostem proficisci cō-
stituisset , siue eum ex paludibus , siluisq̃ . elicere , siue
obsidione premere posset ; legati ad eum principes He-
duorū ueniunt oratum , ut maxime necessario tēpore
ciuitati subueniat : summo esse in periculo rem ; quod ,
cum

cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueissent; duo magistratum gerant, et se uterque eorū legibus creatū esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, et illustrem adolescentem; alterum Cotū, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiae, et magnæ cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Caesar, etsi, a bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent; ne tanta, et tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq. rebus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerferet; huic rei præuertendū existimauit; et, quod, legibus Heduarum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorū diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit, senatumq. omnem, et quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. cum prope omnis ciuitas eo conuenisset; docereturque, paucis clā uocatis: alio loco, alio tēpore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatū; cum leges duos ex una familia, uino utroque,

non

non solum magistratus creari uetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Ceterum magistratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. hoc decreto interposito, cohortatus Heduos, ut controuersiarum, ac dissensionum obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quae meruissent, praemia ab se deuicta Gallia expectarent, equitatumque omnem, et peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidijs rei frumentariae causa disponderet, exercitum in duas partes diuisit; quattuor legiones in Senones, Parisiosque. Labieno ducendas dedit; sex, ipse in Auernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cepit; cum uterque utriusque esset exercitui in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumni Elauer uado transiri soleat. itaque ne id accideret, siluestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, deptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum

legionum constare uideretur, ijs, quàm longissime
 possent, progredi iussis; cum iam ex diei tempore cō
 iecturam caperet, in castra peruentum; ijsdem publi
 cis, quarum pars inferior integra remanebat, pontē
 reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq.
 traductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas co
 pias renouauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra
 suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineri
 bus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Ger
 gouiam peruenit; equestriq. prælio eo die leui factō,
 perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte
 omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione de
 sperauit: de obsessioe non prius agendū constituit,
 quàm rem frumentariam expedisset. At Vercinge
 torix, castris pro oppido in monte positis, mediocri
 bus circū se interuallis, separatim singularum ciuita
 tum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi col
 libus occupatis, quā despici poterat, horribilē speciem
 præbebat; principesq. earum ciuitatū, quos sibi ad cō
 silium capiendū delegerat, prima luce ad se quotidie
 conuenire iubebat; seu quid cōmunicandum, seu quid
 administrandum uideretur; neque ullum fere diem
 intermittebat, quin, equestri prælio interiectis sagit
 tarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum,
 periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis ra
 dicibus mōtis egregie munitus, atque ex omni parte
 circūcisus: quē si tenerent nostri, et aquæ magna par
 te, et pabulatiōe libera prohibitori hostes uidebātur.
 sed is locus præsidio ab ijs nō nimis firmo tenebatur.

tamen

tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius
quàm subsidium ex oppido uenire posset, deiecto præ
sidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit; fossâq.
duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad
minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incur
su etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Ger
gouiam geruntur, Conuictolitanis Hedui, cui magi
stratum adiudicatum a Cæsare demonstrauius, so
licitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam ado
lescentibus colloquitur: quorum erat princeps Lita
uicus, atque eius fratres, amplissima familia nati ado
lesecentes. cum ijs primum communicat, hortaturq.
eos, ut se liberos, et imperio natos meminerint: unam
esse Heduium ciuitatem, quæ certissimam Galliæ
uictoriam distineat; eius auctoritate reliquas conti
neri; qua traducta, locum consistendi Romanis in
Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris beneficio af
fectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam
obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur
enim potius Hedui de suo iure, et de legibus ad Cæsa
rem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos, ueniât?
Celeriter adolescentibus, et oratione magistratus, et
præmio deductis, cum se uel principes eius consilij
fore profiterentur; ratio perficiendi querebatur: quod
ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci pos
se non confidebant. placuit, ut Litauius decem illis
millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præfice
retur, atq. ea ducenda curaret, fratresq. eius ad Cæsa
rē præcurrerēt. reliqua, qua ratione agi placeat, cō
stituant.

stituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia pas-
 suum circiter xxx ab Gergouia abesset, conuocatis
 subito militibus, lacrymās, Quò proficiscimur, inquit,
 milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis inte-
 rijt: principes ciuitatis Eporedorix, et Virdumarus,
 insimulati prodicionis, ab Romanis indicta caussa in-
 terfecti sunt. hæc ab ijs cognoscite, qui ex ipsa cæde fu-
 gerunt. nā ego, fratribus, atque omnibus propinquis
 meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pro-
 nuntiare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ di-
 ci uellet: atque eadem, quæ Litauicus pronuntiaue-
 rat, multitudini exponunt: omnes equites Hedunorum
 interfectos, quò collocuti cum Aruernis dicerentur,
 ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque
 ex media cæde profugisse. Conclamant Hedui, & Li-
 tauicum obsecrant, ut sibi consulat. quasi uero, in-
 quit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Ger-
 gouiam contendere, et cum Aruernis nosmet coniun-
 gere. an dubitamus, quin, nefario facinore admissio,
 Romani iam ad nos interficiendos concurrant? pro-
 inde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum
 mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latro-
 nes interficiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius
 præsidij fiducia una erant. continuo magnum nume-
 rum frumenti, commeatusq. diripit, ipsos crudeliter
 excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduo-
 rum dimittit: in eodem mendacio de cæde equitum,
 & principum permanet: hortatur, ut simili ratione,
 atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Epore-
 dorix

dorix Heduus, summo loco natus adolescens, et summa domi potentia, & una Virдумarus, pari aetate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix, cognito Litaui consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi R. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento aestimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Heduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor, equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Litaui cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore promoueantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum xxv, agmen Heduorum conspiciatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit; interdicittque omnibus, ne quenquam interficiant.

Eporedorigem, et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosque appellare iubet. ijs cognitis, et Litanici fraude perspecta, Hedui manus tendere, et deditionem significare, et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litanicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar, nuntijs ad ciuitatē Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrat: cum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in uallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque uallo addere, et se in posterum diem simile ad casum parare. ijs rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui, primis nuntijs a Litanico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeat pro re coperta. bona ciuium Romanorum diripiunt,

cades

cædes faciunt ; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rê proclinatam Conuictolitanis , plebemq. ad furorem impellit , ut , facinore admissso , ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientē , fide data , ex oppido Cauillono educūt : idem facere cogunt eos , qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti , omnibus impeditis exsuunt , repugnātes diem noctemq. obsidēt : multis utrinque interfectis , maiorem multitudinem ad arma concitant. interim , nuntio allato , omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri , concurrunt ad Aristium : nihil publico factum consilio demonstrant : quæstionem de bonis direptis decernunt : Lituici , fratrumq. bona publicant : legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt : hæc faciunt recuperandorum suorum caussa . sed contaminati facinore , et capti cōpendio ex direptis bonis , quod ea res ad multos pertinebat , et timore pænæ exterriti , consilia clam de bello inire incipiunt , ciuitatesq. reliquas legationibus sollicitant . quæ tametsi Cæsar intelligebat , tamen , quàm mitissime potest , legatos appellat : nihil se , propter inscientiam , leuitatemq. uulgi , grauius de ciuitate iudicare , neque de sua in Heduos beneuolentia diminueret . ipse , maiorem Galliæ motū exspectans , ne ab omnibus ciuitatibus circūstingeretur , consilia inibat , quæadmodū a Gorgouia discederet , ac rursus omnem exercitum contraheret ; ne profectio , nata a timore defectionis , similis fugæ uideretur . hæc cogitati accidere uisa est facultas bene rei gerendæ . nam cum

minora in castra operis perspicendi causa uenisset,
 animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nu-
 datum hominibus, qui superioribus diebus uix præ
 multitudine cerni poterat. admiratus, querit ex per-
 fugis causam, quorum magnus ad eum quotidie nu-
 merus confluebat. constabat inter omnes, quod iam
 ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse
 eius iugi prope æquum, sed siluestrem, et angustum,
 quæ esset aditus ad alteram partem oppidi: uehemen-
 ter huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno
 colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin
 pæne circumuallati, atque omni exitu, et pabulatio-
 ne interclusi uideretur: ad hunc muniendum locum
 omnes a Vercingetorige euocatos. hac re cognita,
 Cæsar mittit complures equitum turmas eò de media
 nocte: is imperat, ut paullo tumultuosius omnibus
 in locis peruagarentur: prima luce, magnum nume-
 rum impedimentorum ex castris detrabi, mulionesq.
 cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, colli-
 bus circumuehi iubet. his paucos addit equites, qui
 latius ostentationis causa uagarentur. longo circuitu
 easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex
 oppido uidebantur, ut erat a Gergonia despectus in
 castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari
 poterat. legionem unam eodem iugo mittit, et paulum
 progressam inferiore loco constituit, siluisq. occultat.
 augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitio-
 num copiam traducuntur. uacua castra hostium Cæsar con-
 spicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq. signis
 milita-

militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incómodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari: occasionis esse rem, non prælii. his rebus expositis, signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore He duos mittit. oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat. quidquid huic circuitus ad moliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atque, inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris cōpleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus, rex Nitobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquienerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna uallis intercedebat,

tamen a tribunis militum, legatisq., ut erat a Casa-
 re praeceptum, retinebantur. sed, elati spe celeris ui-
 ctoriae, et hostium fuga, superiorumq. temporum se-
 cundis praeliis, nihil adeo arduum sibi existimabant,
 quod non uirtute consequi possent: neque prius finem
 sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisq. ap-
 propinquarent. tunc uero ex omnibus urbis partibus,
 orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu
 perterriti, cum hostes intra portas esse existima-
 rent, sese ex oppido eiecerunt. matres familias de mu-
 ro uestem, argentumq. iactabant; et pectore nudo
 prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos,
 ut sibi parcerent, ne, sicut Auarici fecissent, ne mu-
 lieribus quidem, atque infantibus abstinerent. non nul-
 la de muris per manus demissa, sese militibus trade-
 bant. L. Fabius centurio legionis octauae, quem inter
 suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensi-
 bus praemiis, neque commissurum, ut prius quisquam
 murum adscenderet, tres suos nactus manipulares,
 atque ab iis subleuatus murum adscendit. eos ipse rur-
 sus singulos exceptans, in murum extulit. interim ii,
 qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus,
 munitionis causa conuenerant, primo exaudito cla-
 more, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Ro-
 manis teneri, praemissis equitibus magno concursu eò
 contenderunt. eorum ut quisque primus uenerat, sub
 muro consistebant, suorumq. pugnantium numerum
 augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset,
 matres familias, quae paullo ante Romanis de muro

manus

manus tendebant, suos obtestari, et, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosq. in conspectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul et cursu, et spatio pugnae defatigati, non facile recentes, atque integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiumq. augeri copias uideret, præmetuens suis ad T. Sextiū legatum, quē minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostiū constitueret, ut, si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae exspectabat. cum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute confiderent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus distingendæ caussa, miserat. ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factū existimabāt. eodem tēpore L. Fabius centurio, quiq. una murum adscenderant, circumuenti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdē legionis centurio, cū portas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus accēptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una uobiscum seruare non possum,

uestræ quidem certe salutis prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. uos, data facultate, uobis consulite. simul irrupit in medios hostes; duobusq. interfectis, reliquos a porta paulum submouit. conantibus auxiliari suis, frustra, inquit, meæ uitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, uiresq. deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, uosq. ad legionem recipite. ita pugnans post paulum concidit, ac suis salutis fuit. nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardauit, quæ pro subsidio paulo equiore loco constiterat. hanc rursus tertiæ decimæ legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eduçtæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati. postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq. militum reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque, signo recipiendi dato, cõstitissent, neque a tribunis mil. legatisq. retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, explaratam uictoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorû animi magnitudinẽ admiraretur,

admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamq. reprehendere, quòd plus se, quàm imperatorem, de uictoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quàm uirtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoueretur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq. idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minus in aquæ locum descenderet, leui factò equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq. animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum traduxit. ibi a Virdumaro, atque Eporedorige Heduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litanicum ad sollicitandos Heduos profectum: opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidia Heduorum Cæsar perspectâ habebat, atque horû discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breuiter sua in Heduos me

rita exposuit, quos, et quàm humiles accepisset, compulso in oppida, multatos agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam, quamq. in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, et gratiam antecessisse uiderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Nouiodunū erat oppidum Heduarum, ad ripas Ligeris, oportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerū equorum, huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat. eò cum Eporedorix, Viridumarusq. uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litaicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq. partem senatus ad eū conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos; non prætermittendum tantum cōmodum existimauerunt. itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quiq. eò, negotiandi, aut itineris causa, cōuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatū Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; oppidū, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruerūt; ipsi ex finitimis regionibus copias

*copias cogere, præsidia, custodiasq. ad ripas Ligeris dis-
ponere, equitatumq. omnibus locis, iniiciendi timo-
ris causa, ostentare cœperunt; ut, ab re frumentaria
Romanos excludere, aut adductos inopia ex provin-
cia expellere possent. quam ad spem multum eos ad-
iuuabat, quod Liger ex niuib. creuerat, ut omnino
uado transiri non posse uideretur. quibus rebus cogni-
tis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficien-
dis pontibus periclitandum, ut prius, quàm essent ma-
iores eò copiae coactæ, dimicaret. nam ut commutato
consilio iter in provinciâ conuerteret, id ne tum quidẽ
necessario faciũdum existimabat, cum infamia, atque
indignitas rei, et oppositus mons Gebenna, uiarumq.
difficultas impediẽbat; tum maxime, quod adiungi La-
bieno, atque ijs legionibus, quas una miserat, uehe-
menter, cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis,
atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium
opinionem ad Ligerim peruenit; uadoq. per equites
inuento, pro rei necessitate oportuno, ut brachia mo-
do, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua
esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis re-
fringeret, atque hostibus primo adpectu perturba-
tis, incolumem exercitum traduxit; frumentumq. in
agris, & copiã pecoris naetus, repleto ijs rebus exer-
citu, iter in Senones facere instituit. Dũ hæc apud Cæ-
sarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nu-
per ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impe-
dimentis præsidio, cũ quattuor legionibus Lutetiam
profiscitur. id est oppidũ Parisiorum, positum in ir-
sula*

fula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hœstibus co-
 gnito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copię conuene-
 rūt. summa imperij traditur Camulogeno Aulerco;
 qui prope confectus ætate, tamen, propter singularem
 scientiã rei militaris, ad eum est honorem euocatus.
 is cum animaduertisset perpetuam esse paludẽ, quæ
 influeret in Sequanam, atque illum omnem locum
 magnopere impediret, hic confedit, nostrosq. transi-
 tu prohibere instituit. Labienus primo uineas age-
 re, cratibus, atque aggere paludem explere, atque
 iter munire conabatur. postquã id difficiliter confiteri
 animaduertit, silëtio e castris tertia uigilia egressus,
 eodem, quo uenerat, itinere Melodunum peruenit.
 id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum,
 ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis naui-
 bus circiter L, celeriterq. coniunctis, atque eò militi-
 bus impositis, et rei nouitate perterritis oppidanis,
 quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine
 contentione oppido potitur. refecto ponte, quem su-
 perioribus diebus hostes resciderant, exercitum tra-
 ducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœ-
 pit. hostes, re cognita ab ijs, qui a Meloduno profuge-
 rant, Lutetiã incendi, pontesq. eius oppidi rescindi iu-
 bent. ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, e regione
 Lutetiæ, contra Labieni castra confidunt. iã Caesar a
 Gergonia discessisse audiebatur: iã de Heduarũ defe-
 ctione, et secundo Galliæ motu rumores afferebãtur;
 Galli q. in colloquijs, interclusũ itinere, et Ligere Cæ-
 sarẽ, inopia frumẽti coactum, in prouinciã cõtendisse
 confirmabant.

confirmabant. Bellouaci autem, defectione Heduarum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, ut aliquid acquireret, prælioq. hostes laceggeret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. nanque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabat: alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones, a præsidio, atque impedimentis interclusas, maximè flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxiliū petendum uidebat: itaque, sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrieq. administrarent, naues, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, prima confecta uigilia, quattuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq. se expectari, iubet. quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiā lintres: has magno sonitu remorū incitatas, in eadē partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cū tribus legionibus, eum locum petit, quod naues appellii iusserat. eò cum esset uentum exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi,

dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat coorta
 tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus, equi-
 tatusq. equitibus Romanis administrantibus, quos ei
 negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere
 tẽpore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Roma-
 norum præter consuetudinẽ tumultuari, et magnum
 ire agmen aduerso flumine, sonitumq. remorum in
 eadem parte exaudiri, et paullo infra milites naui-
 bus transportari. quibus rebus auditis, quòd existima-
 bant tribus locis transire legiones, atque omnes per-
 turbatos defectione Heduarum fugam parare, suas
 quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, &
 præsidio e regione castrorum relicto, et parua manu
 Metiosedum uersus missa, quæ tantum progredere-
 tur, quantum naues processissent, reliquas copias con-
 tra Labienum duxerunt. prima luce et nostri omnes
 erant transportati, et hostium acies cernebatur. La-
 bienus milites cohortatus, ut suæ pristinae uirtutis, et
 tot secundissimorum præliorum memoriam teneret,
 atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero ho-
 stes superassent, adesse existimarẽt; dat signum præ-
 lij. primo concursu, ab dextero cornu, ubi septima le-
 gio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam con-
 ijiuntur: ab sinistro, quem locum duodecima legio
 tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis
 concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec
 dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium
 Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur.
 ac, incerto etiã nunc exitu uictoria, cum septimæ le-
 gionis

gionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostēderunt, signaq. intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectiq. sunt. eandem fortunā tulit Camulogenus. at ij, qui præsidio contra castra Labieni erant relictī, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq. ceperunt, neque nostrorum militum, victorumq. impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permisti, quos non siluæ, montesq. texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relictā erant. inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. defectione Heduarum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nati obfides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes teritant. petunt a Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq. belli gerendi communicet. re impetrata, cōtendūt, ut ipsis summa imperij tradatur: et, re in controuersia deducta, totius Gallia concilium Bibracte indicitur. eodē conueniunt undique frequentes multitudines. suffragijs res permittitur. ad unū omnes Vercingetorigē probant imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri absuerunt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris

auxilia

auxilia mitterent. magno dolore Hedui ferunt se deie-
 ctos principatu. queruntur fortunæ commutationē;
 et Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neque ta-
 men, suscepto bello, suum consilium ab reliquis sepa-
 rare audent. inuiti, summæ spei adolescentes, Epore-
 dorig, et Virдумarus Vercingetorigi parent. ille im-
 perat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei con-
 stituit diem: huc omnes equites quindecim millia nu-
 mero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante
 habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam
 tentaturū, neque acie dimicaturum; sed, quoniam a-
 bundet equitatu, per facile esse factu frumentationi-
 bus pabulationibusq̃. Romanos prohibere: æquo mo-
 do animo sua ipsi frumēta corrumpant, ædificiaq̃. in-
 cendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum impe-
 rium, libertatemq̃. se consequi uideāt. His constitutis
 rebus, Heduis, Segusianisq̃., qui sunt finitimi ei pro-
 uinciæ, decem millia peditum imperat. huc addit equi-
 tes octingentos. his præficit fratrem Eporedorigis, bel-
 lumq̃. inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Ga-
 balos, proximosq̃. pagos Aruernorum in Heluios,
 item Ruthenos, Cadurcosq̃. ad fines Volgarum, A-
 remicorumq̃. depopulandos mittit. hic nihilo minus
 clandestinis nuntijs legationibusq̃. Allobroges solici-
 tat; quorum mentes non dum a superiore bello resedisse
 sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati au-
 tem imperiū totius provinciæ pollicetur. Ad hos om-
 nes casu prouisa erāt præsidia cohortium duarū et nigin-
 ti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato
 ad

ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cū finitimis prælio congressi pelluntur, et C. Valerio Donaturo, Caburi filio, principe ciuitatis, cō pluribusq. alijs interfectis, intra oppida murosq. compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex provincia, atque Italia subleuari poterat, trās Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat; equitesq. ab his accersit, et leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis mil. reliquisq. equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq. distribuit. interea, dum hæc geruntur, hostium copię ex Aruernis, equitesq. qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. magno horum coactō numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; conuocatisq. ad concilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat: fugere in prouinciā Romanos, Galliāq. excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatē satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otiiū parū profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atque in

eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant, & usu rerum necessariorum, & dignitate spoliatur iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrore hostibus futurum. conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne testis recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem adiutum habeat, qui non bis per hostium agmen perequittasset. probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies a duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire cæpit. qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur una omnibus in partibus: consilii agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq. conuertere iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. tandè Germani ab dextro latere, summum iugum nati, hostes loco depellunt, fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresq. interficiunt. qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, ueriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui

qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui, post defectionē Litaici, pedestribus copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit; protinusq. Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cæpit; celeriterq. impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimenti in proximum collem deductis, duabusq. legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfecit, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisq. hostibus, quod equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant, erant pulsus; adhortatus ad laborē milites, Alexiam circumuallare instituit. ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse uideretur. cuius collis radices; duo duabus ex partibus flumina subleuabāt. ante id oppidum planicies circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum produxerāt. eius munitionis, quæ ab Romanis insituebatur, circuitus x i m passuum tenebat: castra oportunis locis erant posita; ibiq. castella.

uigintitria facta, in quibus castellis interdum stationes
 disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hac ea-
 dem noctu excubitoribus, ac firmis praesidiis teneban-
 tur. opere instituto, fit equestre praelium in ea plani-
 cie, quam intermissam collibus trium millium pas-
 suum in longitudinem patere, supra demonstrauimus.
 summa ui ab utrisque contenditur. laborantibus no-
 stris, Caesar Germanos submittit, legionesq. pro ca-
 stris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium pe-
 ditatu fiat. praesidio legionum addito, nostris animus
 augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine
 impediunt; atque, angustioribus portis relictis, coar-
 ctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequun-
 tur. fit magna caedes: non nulli, relictis equis, fossam
 transire, & maceriam transcendere conantur. paul-
 lum legiones Caesar, quas pro uallo constituerat, pro-
 moueri iubet. non minus, qui intra munitiones erat,
 Galli perturbantur: ueniri ad se confestim existiman-
 tes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in oppi-
 dum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi,
 ne castra nudentur. multis interfectis, copluribus e-
 quis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix,
 prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, co-
 silium capit, omnem a se equitatum noctu dimittere. disce-
 dentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat;
 omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum
 cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut
 suae salutis rationem habeant; neu se de communi liber-
 tate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui
 si

si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta
delecta secum interitura demonstrat: ratione inita,
frumentū se exigue dierum triginta habere, sed paul
lo etiam lōgius tolerare posse, parcendo. his datis man
datis, quā erat nostrum opus intermissum, secunda
uigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne
ad se referri iubet; capitis pœnam ijs, qui non parue
rint, constituit; pecus, cuius magna erat ab Mandu
bijs compulsā copia, uiritim distribuit, frumentum
parce, & paulatim metiri instituit; copias omnes,
quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his
rationibus auxilia Galliae expectare, & bellum admi
nistrare parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, &
captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fos
sam pedum uiginti latam directis lateribus duxit; ut
eius solum tantundem pateret, quantum summa la
bra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa
pedibus cccc reduxit: id hoc consilio, quoniam tan
tum esset necessario spatium complexus, ne facile to
tum opus militum corona cingeretur; ne de improui
so, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduo
laret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos co
niicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas,
quindecim pedes latas, eadem altitudine perduxit:
quarum interiorē campestribus, ac demissis locis,
aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas agge
rem, et uallum duodecim pedum extruxit. huic lori
cā, pinnasq. adiecit, grandibus ceruis, eminentibusq.
ad cōmissuras pluteorum, atque aggeris: qui adscēsum

*hostium tardarent, & turrets toto opere circūdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. erat uno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitio-
 nes fieri, necesse, diminutis nostris copijs, quæ lon-
 gius ab castris progrediebantur: et non nunquam ope-
 ra nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido
 pluribus portis facere, summa ui conabantur. quare
 ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo
 minore numero militum munitiones defendi possent.
 itaque truncis arborum, haud admodum firmis ra-
 mis accisis, atque horum delibratis, atque præacutis
 cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, du-
 cebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuin-
 cti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini erāt
 ordines coniuncti inter se, atque implicati; quò qui
 intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant. hos
 cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in
 quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem
 pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad sum-
 mum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudi-
 ne, ab summo præacuti, & præusti, demittebantur;
 ita, ut nō amplius quattuor digitis ex terra emerēt.
 simul, confirmandi, & stabiliendi caussa, singuli ab
 infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars
 scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgultis
 integebatur. huius generis oëtoni ordines ducti ternos
 inter se pedes distabāt. id ex similitudine floris lilium
 appellabant. ante hæc talæ pedem longæ ferreis ha-
 mis infixis totæ in terrā infodiebātur; mediocribusq.
 intermissis*

intermissis spatijs , omnibus locis differebantur , quos
stimulos nominabant. His rebus perfectis , regiones se-
cutus , quàm potuit æquissimas , pro loci natura qua-
tuordecim millia passuum complexus , pares eiusdem
generis munitiones , diuersas ab his , contra exteriorē
hostem perfecit : ut ne magna quidem multitudine , si
ita accidat , eius discessu munitionum præsidia circum-
fundi possent , neu cum periculo ex castris egredi co-
gerentur : dierum triginta pabulum , frumentumq̃.
habere omnes conuectum iubet . Dum hæc ad Ale-
xiam geruntur , Galli , concilio principum indicto ,
non omnes , qui arma ferre possent , ut censuit Ver-
cingetorix , conuocandos statuunt , sed certum nume-
rū cuique ciuitati imperandum ; ne , tanta multitu-
dine confusa , nec moderari , nec discernere suos , nec
frumenti rationem habere possent . imperant Heduis ,
atque eorum clientibus , Segusianis , Ambuaretis ,
Aulercis , Brannouicibus , Brannouijs millia trigin-
taquinque , parem numerum Aruernis , adiunctis
Heleuteris , Cadurcis , Gaballis , Vellanijs , qui sub
imperio Aruernorum esse consueuerunt ; Senonibus ,
Sequanis , Biturigibus , Xanthonibus , Ruthenis , Car-
nutibus uigintiduo millia , Bellouacis decem , totidē
Lemouicibus , octona Pictonibus , & Turonis ; &
Parisijs , & Heluetijs ; Senonibus , Ambianis , Me-
diomatricis , Petrocorijs , Nervijs , Morinis , Nitio-
brogibus quina millia , Aulercis , Cenomanis totidem ,
Atrebatibus quattuor millia , Bellocassis , Lexouijs ,
Aulercis , Eburonibus , terna , Rauracis , et Boijs tri-

ginta. uniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq. eorum consuetudine *Armorica* appellantur, quo sunt in numero *Curiosolites*, *Rhedones*, *Ambibari*, *Cadetes*, *Osissini*, *Lemouices*, *Vnelli*, *Sena*. ex his *Bellouaci* suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cū Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a *Cómio*, pro eius hospitio du millia miserunt. huius opera *Commij*, ita ut antea demonstrauimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in *Britannia* *Cæsar*: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; iura, legesq. reddiderat; atque ipsi *Morinos* attribuerat. tanta tamen uniuersæ *Galliæ* consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitie memoria mouerentur, omnesq. & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum *VI II I* millibus, et peditum circiter *CC XL*. hæc in *Heduatorum* finibus recensebantur; numerusq. inibatur: præfecti constituiebantur: *Commio* *Atrebat*i, *Virdumaro*, et *Eporedorigi* *Heduis*, *Vergasilauo* *Aruerno*, *consobрино* *Vercingetorigis*, summa imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, et fiducia pleni ad *Alexiam* profisciscuntur. nec erat omnium quisquam, qui ad spectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim incipiti prælio; cū ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copię equitatus, peditatusq. cernerentur.

tur. at ij, qui *Alexiæ* obsidebātur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscīj, quid in *Heduis* gereretur, concilio coactō, de exitu fortunarum suarum consultabant, ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditiōem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda uidetur oratio *Critognati*, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in *Aruernis* natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditiōis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium uestri consensu pristinæ residere uirtutis memoria uidetur. animi est ista mollicies, non uirtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiā probarem. nam apud me multum dignitas potest, si ullā, præterquam uitæ nostræ, iacturam fieri uiderem. sed in consilio capiēdo omnē *Galliam* respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominū millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, consanguineisq. nostris, animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestre salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnem *Galliam* prosternere, ac per-

petuæ seruituti addicere. an, quòd ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq. dubitatis? quid ergo, Romanos in illis ulterioribus munitiõibus animi ne cauſſa quotidie exerceri putatis? ſi illorum nuntijs confirmari non poteſtis, omni aditu præſepto, ijs utimini teſtibus, appropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem, noctemq. in opere uerſantur. quid ergo mei conſilij eſt? facere, quod noſtri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumq. fecerunt; qui in oppida compulſi, ac ſimili inopia ſubaçti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitã tolerauerunt, neque ſe hoſtibus tradiderunt. cuius rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſſa inſtitui, & poſteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic ſimile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq. illata calamitate, Cimbri finibus noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani uero quid petunt aliud, aut quid uolunt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq. bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq. conſidere, atque his æternam iniungere ſeruitutẽ? neque enim unquã alia cõdicionẽ bella geſſerũt. quòd ſi ea, quæ in lóginquis nationibus gerũtur, ignoratis; reſpiciate finitimã Galliam, quæ in prouinciã redaçta, iure et legibus cõmutatis, ſecuri- bus ſubieçta, perpetua premitur ſeruitutẽ. Sentetijs dictis, cõſtituunt, ut, qui uale tudine, aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant; atq. omnia prius experiantur,

riantur, quàm ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditiois, aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus exire coguntur. ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem receptos cibo iuuarent. hos Cæsar, dispositis in uallo custodijs, recipi prohibebat. interea Commius, et reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt, et, colle exteriori occupato, nō longius quingentis passibus a nostris munitionibus confidunt. postero die equitatu ex castris edueto, omnem eã planiciem, quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, cōplent; pedestresq. copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alexia despectus in campum. concurritur, his auxilijs uisis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiã excitantur: itaque produëtis copijs ante oppidum confidunt; et proximã fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seq. ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utranque partem munitionum disposito, ut, si usus ueniat, suum quisque locum teneat, et nouerit, equitatum ex castris educi, et prælium cōmitti iubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique iugum tenebāt, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnae euentũ expectabāt. Galli inter equites, ra-

ros sagittarios , expeditosq̃. leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent: et nostrorum equitum impetum sustinerent . ab his cōplures de improviso uulnerati , prælio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli cōsiderent, et nostros premi multitudine uiderent; ex omnibus partibus, et ij, qui munitionibus continebantur, et ij, qui ad auxilium conuenerant , clamore , et ululatu suorum animos confirmabant. quòd in conspectu omniū res gerebatur, neque recte, aut turpiter factū calari poterat; utrosque et laudis cupiditas , et timor ignominie ad uirtutē excitabat . cum a meridie prope ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosq̃. propulerunt . quibus in fugam coniectis , sagittarij circumuenti , interfectiq̃. sunt . item ex reliquis partibus nostri cadētes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt . at ij, qui ab Alexia processerant , mæsti , prope uictoria desperata, se in oppidum receperunt. uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio , magno cratium, scalarum , harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egredi si, ad campestres munitiones accedunt, subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebatur, de suo aduētū cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq̃. , quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signū suis Vercingetorix, atque ex oppido educit .
nostri ,

nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis libralibus, sudibusq., quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniunguntur. At M. Antonius, et C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenierat, qua ex parte premi nostros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant, dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant. aut, in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo, turribus traiectione pilis muralibus interiebant: multis undique uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cùm lux appareret, ueriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenerentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq. cognoscunt. erat a septemtrionibus collis, quæ quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerat, nostri necessario pæne iniquo loco, et leniter declini castra fecerunt. hæc

C. Antistius

C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta milia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam uirtutis opinionem habebant; quid, quoq. pacto agi placeat, occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, cum meridies esse uideatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum, unum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima uigilia egressus, prope cõfecto sub lucẽ itinere, post montem se occultauit, militesq. ex nocturno labore sese reficere iussit: cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ supra demonstrauimus, contendit; eodẽq. tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copię sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; e castris lógurios, musculos, falces, reliquaq., quæ eruptionis caussa parauerat, profert. pugnatur uno tẽpore omnibus locis, atque omnia tentatur. quæ minime uisa pars firma esset, huc cõcurritur. Romanorũ manus tãtis munitiõibus dislinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnãtibus exitit, quòd suũ periculum in aliena uident uirtute cõsistere. omnia enim plerunque, quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum naçtus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborãtibus submittit, utrisque ad omnia occurrit:

currit : unum illud esse tempus prædicat , quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfrugerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quò Verga-
sillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela coniiciunt. alij, testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, et adscensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, et imperat, si sustinere nõ possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret ; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant : omniũ superiorum dimicationũ fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis cæpestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentat. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, et cratibus aditus expediunt : falcibus uallum, ac lorica rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cū cohortibus sex : post cum alijs septem Fabium legatum : postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienũ miserat, cõcedit; cohortes quattuor ex proximo castello educit: equitũ.

se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ uim hostiū sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certio rem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio interfir. eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti consueuerat, turmisq. equitum, et cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hæc declinua, et deuexa cernebantur, hostes committunt præliū. utrinque clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergū equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga uertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux, et princeps Lemonicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga cōprehenditur: signa militaria septuaginta quattuor ad Cæsare referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. cōspicati ex oppido cædem, et fugā suorū, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copię deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio

concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; & quoniam sit fortuna cedendum, ad utranque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proieciuntur. reſeruatis Heduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. his rebus confectis, in Heduos proficiscitur: ciuitatem recipit. eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq. reddit: T. Labienum cum duabus legionibus, et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium & L. Minucium Basilium cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim, rei frumentariæ causa collocat: ipse Bibraſte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRTII, VEL OPPII,
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO LIB. VIII. †



FACTVS assiduis tuis uoci-
bus, Balbe, cum quotidiana mea
recusatio, non difficultatis excu-
sationem, sed inertia uideretur
deprecationem habere, difficilli-
mam rem suscepi. Cæsaris nostri
commentarios rerum gestarum

Galliæ, non comparandos superioribus, atque inse-
quentibus eius scriptis, contexui, nouissimeq. imper-
fecta ab rebus gestis Alexandria confeci, usque ad
exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem
nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. quos utinam qui
legent, scire possint, quàm inuitus susceperim scri-
bendos, quo facilius caream stultitiæ, atque arrogan-
tiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris
scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose
ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia
commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scien-
tia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset:
adeoq. probantur omnium iudicio, ut prærepta,
non præbita, facultas scriptoribus uideatur. cuius
tamen rei maior nostra, quàm reliquorum, est ad-
miratio. ceteri enim, quàm bene, atque emendate;
nos, etiam quàm facile, atque celeriter eos perfec-
rit,

rit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interesssem. quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego ni mirum, dum omnes excusationis causas colligo, nec cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus uellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesque facere. cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque, ulla multitudine in unum locum coacta, resisti posse Romanis, nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam; si tali mora reliquæ possent se uindicare in libertatem: quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quaestorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Ianuarij ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non lon-

ge a finibus Heduarum collocauerat in finibus Biturigum, eiq. adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq. facerent. repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imperatis, disiectisq. fuit necesse, ut, sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdito sublatum: ne aut copia pabuli, frumenti que, si longius progredi uellet, deficeret, aut hostes incendijs terrentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospicijs confisi, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli ciuitati spatium de alia potius, quam de domestica salute cogitandi. quæ celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat; tali condicione propofita Bituriges, cum sibi uiderent clementia Cæsaris redditum patere in eius amicitiam, finitimasq. ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus,

bus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sester-tios, centurionibus duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq. in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petiitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. quare cognita, cum non amplius decem & octo dies in hibernis esset commoratus, legiones quartadecimam et sextam ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore commentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes profiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis, oppidisq., quæ tolerandæ hiemis causâ, constitutis repente, exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim coniectis celeriter stramentis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit, equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quasquæque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec

siluarum præsidio tépestatibus durissimis tegi posset :
 dispersi , magna parte amissa suorum , dissipantur in
 finitimas ciuitates . Cæsar tempore anni difficillimo ,
 cum satis haberet, conuenientes manus dissipare , ne
 quod initium belli nasceretur; quantumq. in ratione
 esset, exploratum haberet, sub tépus æstiuorum nul-
 lum summum bellum posse conflare; C. Trebonium cū
 duabus legionibus , quas secum habebat , in hibernis
 Genabi collocauit; ipse, cum crebris legationibus Rhe-
 morum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gal-
 los omnes Belgasq. præstabant, finitimasq. ijs ciuita-
 tes, duce Corbeo Bellouaco, et Cómio Atrebate, exer-
 citum comparare, atque in unum locum cogere, ut o-
 mni multitudine in fines Sueffionū, qui Rhemis erant
 attributi, facerent impressionē ; pertinere autem nō
 tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutē suam iudi-
 caret, nullam calamitatem socios optime de republi-
 ca meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rur-
 sus undecimam; litteras autem ad C. Fabium mittit,
 ut in fines Sueffionum legiones duas , quas habebat,
 adduceret; alteramq. ex duabus a T. Labieno accer-
 sit. ita, quantum hibernorum oportunitas, belliq. ra-
 tio postulabat, perpetuo suo labore , inuicem legioni-
 bus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis,
 ad Bellouacos proficiscitur; castrisq. in eorum finibus
 positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad
 aliquos excipiendos, ex quibus hostium cōsilia cogno-
 sceret. equites officio functi, renuntiant paucos in adi-
 ficijs esse inuentos, atque hos , non qui agrorum inco-
 lendorum

lendorum caussa remansissent, (nanque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. a quibus cum quæreretur Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodque esset consiliū eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unū locum conuenisse; itemq. Ambianos, Aulercos, Caletes, Velliocassos, Atrebates locum castris excelsum, impedita circūdatum palude, delegisse; omnia impedimēta in ultiores siluas contulisse; cōplures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent: paucis ante diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorū adducenda, quorum et uicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut, si diceretur Cæsar cū tribus legionibus uenire, offerrent se ad dimicandum; ne, miseriore, ac duriore postea condicione, cū toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quē delegissent; pabulatione autē, quæ propter annī tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeq. a temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inferuendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim uir-

tutis ueterrimas legiones septimam , octauam , et nonam habebat , summæ spei , delectæq. iuuentutis undecimam ; quæ , octauo iam stipendio fundæta , tamen , collatione reliquarum , non dum eandem uetustatis , et uirtutis ceperat opinionem . itaque consilio aduocato , rebus ijs , quæ ad se essent delatæ , omnibus expositis , animos multitudinis confirmat : si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum , agminis ordinem ita constituit ; ut legio septima , octaua , nona , ante omnia iret impedimenta ; dein de omnium impedimentorum agmen , (quod tamen erat mediocre , ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima ; ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset , quàm ipsi depoposcissent . hac ratione pæne quadrato agmine instructo , in conspectum hostium , celerius opinione eorum , exercitum adducit . quas legiones repente instructas uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent , quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata , siue certaminis periculo , siue subito aduentu , seu expectatione nostri consilij , copias instruunt pro castris , nec loco superiore decedunt . Cæsar , etsi dimicare optauerat , tamen , admiratus tantam multitudinem hostium , ualle intermissa , magis in altitudinem depressa , quàm late patente , castra castris hostium confert . hæc imperat uallo pedum XII muni , coronisque pro hac ratione eius altitudinis inædificari ; fossam duplicem , pedum quinum decem , lateribus directis , deprimi ; turres crebras excitari , in altitudinem trium tabularum , pontibus transiectis ,

iectis, constratisq. coniungi; quorum frontes uiminea loricula munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq. tela promitteret; alter, quo propior hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresq. turres imposuit. huius munitiois duplex erat consilium. nanque et operum magnitudinem, et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, cum pabulatum, frumentatumq. longius esset proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsi uidebat posse defendi. interim, crebro paucis utrinque procurentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorumq. transibant: acriusq. hostes insequabantur; aut uicissim hostes, eodem transgressi, nostros longius submouebant. accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cum raris, dissectisq. ex aedificijs pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res, etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Comius, quæ profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixerat, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu barbari instabantur. Cæsar cum animaduerneret hostem complures dies castris paludi, et loci natura munitis se tenere:

neque oppugnari castra eorum sine dimicatione pernicioſa, nec locum munitiſſimis claudi, niſi a maiore exercitu poſſe; litteras ad Trebonium mittit, ut, quã celerrime poſſet, legionem XIII, quã cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerſeret; atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad ſe ueniret: ipſe equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq. ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtineret. quod cum quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſilueſtribus locis inſidias diſponunt; eodemq. equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros in inſidias, deinde circumuertos aggredierentur. cuius mali ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namque ij, cùm repente hoſtium equites animaduertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatẽ contempſiſſent, cupidius inſecuti a peditibus undique ſunt circumdati: quo factò perturbati, celerius, quã conſuetudo fert equeſtris prælii, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco, principẽ ciuitatis, præfacto equitũ: qui cùm uix equo propter ætatẽ poſſet uti, tamẽ conſuetudine Gallorũ, neque ætatis excuſatione in ſuſcipiẽda præfectura uſus erat, neq. dimicari ſine ſe uoluerat. inſtatũ, atq. incitatũ hoſtiũ animi ſecundo prælio, principe, et præfecto Rhemorũ interfecto. noſtri detrimẽto admonentur, diligentius exploratis locis

cis stationes disponere, ac moderatius cedentē insequi hostē. nō intermittūtur interim quotidiana prælia in cōspēctū utrorūque castrorū, quæ ad uada, trāsitusq. fiebant paludis. qua cōtentione Germani, quos propterea Cæsar traduxerat Rhenū, ut equitibus interpositi præliarentur, cum constantius uniuersi paludē transissent, paucisq. resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent infecuti, perterriti non solum ij, qui aut cōminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperēt, aut non nulli pudore coacti longius profugerēt. quorum periculo sic omnes copię sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrū secundis, minimisq. rebus insolentiores, an aduersis mediocribusq. timidiores essent. compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cū propius accessisse legiones, et C. Treboniū legatum cognouissent; duces Bellouacorum ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq. reliqua impedimenta: quorū perturbatum, et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorū etiam expeditos sequi Gallos cōsueuit) oppressi luce, copijs armatorum, castrorum uias instruunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quàm lōgius agmē impedimentorum suorum processisset. at Cæsar neque resistentes tātō collis adscensu laceffendos iudicabat, neque

neque non usque eò legiones admonendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita, cum paludem impeditam a castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugū, quod trans paludem, pæne ad hostium castra pertineret, mediocri ualle a castris eorum intercisum animaduertet; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterq. in summam planiciem iugi peruenit: quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum iugū peruenit; aciemq. eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostiū cuneos conijci possent. barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimq. copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorū pertinacia cognita, Cæsar, uiginti cohortibus instructis, castrisq. eo loco metatis, muniri iubet castra. absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat: equites franatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos uiderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibarijs eodē loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fascēs, ubi confederant (nā in acie sedere Gallos consueſſe, superioribus cōmentarijs declaratū est) per manus stramentorū, ac uirgultorū, quorū summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoque tēpore diei, signo pronuntiato, uno tempore incenderunt.

incenderunt . ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorū: quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt . Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id cōsiliū cum fugæ causā initum suspicaretur, legiones promouet; et turmas mittit ad insequendum: ipse, ueritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius præcedit, equites, cum intrare fumum, et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes aduerterent; equorum insidias ueriti, liberam facultatē sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq. plena, sine ullo detrimento, millia nō amplius decē progressi hostes, nunitissimo loco castra posuerunt. inde, cum saepe in insidijs equites, peditesq. disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam cōperit Cæsar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq. ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quē in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito cōsilio, Cæsar legiones plures, quā solebat, educit; equitatumq. qua cōsuetudine pabulatoribus mittere præsidio cōsueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cū legionibus quā potest maxime appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cū sibi delegissent

delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut indagine, munitū, hunc insidijs circumdederunt nostri. explorato hostium cōsilio, ad præliandum animo, atque armis parati, cum, subsequētibz legionibus, nullam dimicationē recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblata occasionem rei gerendæ existimaret, primus cū paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conueniunt; quod plerunque equestribz prælijs cum propter aliquem timorē accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo præliante, ex siluis. fit magna contentione diuersum præliū: quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisq. nostrorum interpositi cōstanter præliantur. pugnatur aliquādiu pari cōtentione: deinde, ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerāt primos impetus insidiariū, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiatibus imprudentes acceperant detrimentū. accedunt propius interim legiones: crebriq. eodē tempore et nostris, et hostibus nuntij afferuntur, imperatorē instructis

instructis copijs adesse. quare cognita, praesidio cohortium confisi nostri acerrime praeliantur; ne, si tardius rem gessissent, uictoriae gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. hostes concidunt animis, atque itineribus diuersis fugam quaerunt, nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, ijs ipsi tenebantur: uicti tamen, perculsiq̃ue, maiore parte amissa, consternati, quod fors tulerat, confugiunt, partim siluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate uictus Corbeus, excedere praelio, siluasq̃. petere, haud inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime praeliando, compluresq̃. uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. tali modo re gesta, recentibus praelij uestigijs, ingressus Caesar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea cade abesse plus minus octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen, exercitu traducto, progreditur. at Bellouaci, reliquaq̃. ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his uulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati, obsidesq̃. ad Caesarem mittantur. hoc omnibus probato consilio

consilio Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri euestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntque ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri praelio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interijisse, uix refugisse nuntios cedis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo praelio commodum esse consecutos, quod Corbeus, auctor belli, cocitator multitudinis esset interfectus: nunquam enim senatum tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque Galliae ciuitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem uero tantum pollere, ut, inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quae Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Commio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem, nam superiore anno T. Labienus,

Caesare

Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commiū comperisset sollicitare ciuitates, et coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimī posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautio-
riorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium uentum esset, et, ut conuenerat, manū Commij Volusenus arripuisset; centurio, uelut insue-
ta re permotus, celeriter a familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauius ta-
men primo ictu gladio caput percussit. cum utrinque gladij districti essent; non tam pugnandi, quam dif-
fugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero uulnere Commium credebant affectum;
Gallorum, quod, insidijs cognitis, plura, quam uide-
bant, extimescebant. quo facto statuisse Commius di-
cebatur, nunquam in conspectū cuiusquam Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar, cum uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum para-
ret, quo sibi resisteret, sed non nullos ex oppidis demi-
grare, ex agris effugere; ad præsens imperiū euitan-
dum, plures in partes exercitum dimittere cōstituit. M. Antonium quæstorē cum legione undecima sibi cōiungit: C. Fabium legatum cum cohortibus xxv. mittit in diuersissimā partē Gallie; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat;
satis

satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat : legionemq. duodecimam , quæ cum eo fuerat in hibernis , in togatam Galliam mittit , ad colonias ciuium Romanorum tuendas ; ne quod simile incommodum accideret de incurfione barbarorum , ac superiore æstate Tergestinis accidisset ; quia repentino latrocinio , atque impetu incolæ illorū erant oppressi : ipse ad deuastandos , depopulandosq. fines Ambiorigis proficiscitur : quæ perterritum , atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset , proximum suæ dignitati esse ducebat , adeo fines eius uastare ciuibz , ædificijs , pecore , ut odio suorum Ambiorix , si quos fortuna fecisset reliquos , nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem . cum in omnes fines partium Ambiorigis aut legiones , aut auxilia dimisisset ; atq. omnia cædibus , incendijs , rapinis uastasset ; magno numero hominum interfecto , aut capto , Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit ; quorum ciuitas , propter Germaniæ uicinitatem , quotidianis exercitata bellis , cultu et feritate non multum a Germanis differebat : neque imperata unquam , nisi exercitu coacta , faciebat . interim C. Caninius legatus , cum magnâ multitudinem conuenisse hostium in fines Piſtonū litteris nuntijsq. Duracij cognouisset , qui perpetuo in amicitia Romanorum permanferat , quod pars quædam ciuitatis eius defecisset , ad oppidum Lemouicum cõtendit . quo cū aduentaret ; atque ex captiuis certius cognosceret , multis hominum millibus , Dumnaco duce Andium ,

Dura-

Duracium clausum, Lemouicum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnationem consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. eodem tempore C. Fabius legatus cōplures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisq. C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus geratur. quibus rebus cognitis, profisciscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanorum & externum sustinere hostem, et respicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinē, cōstratum, copias traduxisset. Fabius, etsi nō dum in cōspectum uenerat hostiū, neque se cum Caninio coniunxerat, tamen, doctus ab ijs, qui locorum nouerāt naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eū locum, quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundē pontem contendit; equitatumq. tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione eorum in eadē se reciperēt castra. cōsequuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuaduntq. Dumnaci agmē: et fugiētes perterritosq. sub sarcinis in itinere

Q aggressi,

aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur.
 itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequen-
 ti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut cõ-
 fligerent, atque omne agmen morarentur, dum con-
 sequeretur ipse. cuius præceptis, ut res gereretur, Q.
 Titatius Varus, præfectus equitum, singularis et ani-
 mi, et prudentiæ uir, suos hortatur, agmenq. hostiũ
 cõsecutus turmas partim idoneis locis disponit, par-
 tim equitum prælium cõmittit. consilii audacius e-
 quitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, to-
 to agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros
 ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. nanque
 nostri, contemptis pridie, superatisq. hostibus, cum
 subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et
 cupiditate per se conficiendi prælii, fortissime contra
 pedites præliantur; hostesq. nihil amplius copiarum ac-
 cessurum credentes, ut pridie cognouerāt, delendi e-
 quitatus nostri naeti occasione uidebātur. cū aliquan-
 diu summa cõtentione dimicaretur, Dúnacus instruit
 acie; quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. tũ re-
 pente cõfertæ legiones in cõspectum hostiũ ueniunt.
 quibus uisis percussæ barbarorũ turma, ac perterri-
 tæ acies hostiũ, perturbato impedimentorũ agmine,
 magno clamore discursuq. passim fugæ se mādāt. at
 nostri equites, qui paullo ante cū resistentibus fortissi-
 me cõflixerāt, lætitiæ uictoriæ elati, magno undique
 clamore sublato, cedētibus circumfusi, quantũ equo-
 rum uires ad persequendum, dextræq. ad cedendũ ua-
 lent, tantum eo prælio interficiunt. itaque amplius
 millibus

millibus XII aut armatorum , aut eorum, qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum . qua ex fuga, cum constaret Drapetem Senoné, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exsulibus omnium ciuitatū accitis, receptis latronibus, impedimenta, et commeatus Romanorū interceperat, nō amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, prouinciā petere, unaq. consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliae facere in prouinciā impetum uoluisse, cognitum est; Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominū latrocinij, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq. proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse ac citas sciebat. nō enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato uero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasq. in recipiendis ciuitatibus Fabium cōsequitur. nā Carnutes, qui sæpe nexati, nunquā pacis fecerāt mentionē, datis obsidibus ueniunt in deditionem; ceteraq. ciuitates, posite in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armorica appellantur, auctoritate adductæ Carnutū, aduentu Fabij, legionumq., imperata sine mora faciūt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans, latitansq., solus

Q 2 extremas

extremas Galliae regiones petere coactus est. at Dra-
 pes unaq. Luterius, cum legiones, Caniniumq. ades-
 se cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequen-
 te exercitu, putarent prouinciae fines intrare posse;
 nec iam libera uagandi, latrocinandiq. facultate ha-
 berent; consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Lu-
 terius apud suos ciues quondam, integris rebus, mul-
 tum potuisset; semperq. auctor nouorum consilioru,
 magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppi-
 du Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natu-
 ra loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis co-
 pijs; oppidanosq. sibi coniungit. quod cum confestim
 C. Caninius uenisset, animaduverteretq. omnes oppidi
 partes praeuuptissimis saxis esse munitas, quod, defen-
 dente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile;
 magna autem impedimenta oppidanorum uideret,
 quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effu-
 gere non modo equitatu, sed ne legiones quidem pos-
 sent; tripartito cohortibus diuisis, trina excelssimo
 loco castra fecit; a quibus paulatim, quantum copiae pa-
 tiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit.
 quod cum animaduverterent oppidani, miserrimaq.
 Alexiae memoria solliciti simile casum obsessionis ue-
 rerentur; maximeq. ex omnibus Luterius, qui fortu-
 nae illius periculum fecerat, moneret rationem fru-
 menti esse habendam; constituunt omnium consensu,
 parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad im-
 portandum frumentum proficisci. eo consilio probato,
 proxima nocte, duobus millibus armatorum relictis,
 reliquos

reliquos ex oppido Drapes, et Luterius educunt: ij. paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non nunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praesidia. magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes, et Luterius non longius ab oppido decem millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se provincias partiuuntur. Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: dispositis ibi praesidijs, hora noctis circiter decima, siluestribus angustisq. itineribus frumentum importare in oppidum instituit. quorum strepitum uigiles castrorum cum sensissent; exploratoresq. missi, quae agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij. repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum

intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitratur, neminem, ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq. pedites summæ uelocitatis omnes ad castra hostium permittit. ipse legionem unam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. at Germanos, equitesq. imprudentibus omnibus de improviso aduolasse, et prælium commississe. qua re cognita, legionem armatam instructamq. adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani, equitesq., signis legionis uisis, uehementissime præliantur. cōfestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoq. hoste deleta, cuius timore augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. uenit eodē cum suis copijs postero die C. Fabius, partemq. oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum

piendum bellum facultas daretur : ipse reliquas ciuitates adit ; obfides plures imperat ; timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum , quòd præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduvertebat ; quo celerius ciuitatem metu liberaret , principem sceleris ipsius , & concitatore belli Guturnatum ad supplicium deponit . qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat , tamen celeriter , omnium cura quæsitus , in castra perducitur . cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam , maximo militum consensu ; qui omnia pericula , et detrimenta belli a Guturnato accepta referrebant ; adeo ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij sit certior , quæ de Drapete , & Luterio gesta essent , quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat , tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat ; ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret ; ne ue hoc exemplo ceteræ ciuitates , locorum opportunitate fretæ , se uindicarent in libertatem ; cum omnibus Gallis notum esse sciret , reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit , qui iustis itineribus se subsequeretur : ipse cum omni

Q. 4 equitatu

equitatu quàm potest celerrime ad Caninium conten-
 dit. cum, contra expectationē omnium, Cæsar Vxel-
 lodunum uenisset; oppidumq̃. operibus clausum ani-
 maduerteret; neque ab oppugnatione recedi uideret
 ulla condicione posse; magna autē copia frumenti abū-
 dare oppidanos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibe-
 bere hostem tentare cœpit. flumen infimā uallem diui-
 debat, quæ pæne totum montem cingebat, in quo posi-
 tum erat præruptum undique oppidum Vxellodunū.
 hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis ra-
 dicibus mōtis ferebatur, ut nullam in partem, depres-
 sis fossis, deriuari posset. Erat autem oppidanis diffi-
 lis & præruptus eò descensus; ut, prohibentibus no-
 stris, sine uulneribus ac periculo uitæ neque adire flu-
 men, neque arduo se recipere possent adscēsu. qua dif-
 ficultate eorum cognita, Cæsar, sagittarijs funditori-
 busq̃. dispositis, tormentis etiā quibusdā locis cōtra
 facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibe-
 bat oppidanos, quorū omnis postea multitudo aqua-
 tum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim op-
 pidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte,
 quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu ua-
 cabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum opta-
 rent reliqui, Cæsar unus uideret, non sine magno peri-
 culo, e regione eius, uineas agere aduersus montem,
 & aggeres struere cœpit magno cum labore, & con-
 tinua dimicatione. oppidani enim loco superiore de-
 currunt, et eminus sine periculo præliatur, multosq̃.
 pertinaciter succedentes uulnerant. non deterrentur
 tamen

tamen milites nostri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. eodem tempore testos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum nouem. collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mænibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restingendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis & aggere suppressa cōprehendebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quanquā periculoso genere prælii, locoq. iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, et in conspectu exercitus nostri: magnusq. utrinque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat, maxime insignis, quo notior, testatiorque uirtus eius esset, telis hostium flammæq. se offerebat. Cæsar, cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, & simulatione mænium occupandorum, clamorem undique

undique iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, renocant ab impugnandis operibus armatos, murisq. disponunt. ita nostri sine praelij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebat. ad postremum cuniculis uenae fontis intercisae sunt, atque auersae. quo facto repente fons percennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate factum putarent. itaque necessitate coacti, se tradiderunt. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque ueretur, ne quid crudelitate naturae uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduverteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cepissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit, uitamque concessit; quo testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui, siue indignatione et dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. eodem tempore Luterius, quem profugisse ex praelio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnaethi Aruerni, (crebro enim mutatis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere) hunc Epasnaethus Aruernus amicissimus populi R. sine dubitatione ula

la uinctū ad Cæsare duxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit; cōpluribusq. Treuiris interfectis, et Germanis, qui nullis aduersus redegit potestātē, atque in ijs Surum Heduum, qui et R. auxilia denegabant, principes eorū uiuos in suam uirtutis et generis summā nobilitatē habebat, solusq. ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq. superioribus æstiuis Galliā deuictā et subactā esse, Aquitaniā nunquā ipse adisset, sed per P. Crassum quadā ex parte deuicisset, cū duabus legionibus in eā partē est profectus, ubi extremum tempus cōsumeret æstiuorū. quā rem, sicut cetera, celeriter feliciterq. confecit. nāq. omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eū miserūt, obsidesq. ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cū equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitū per legatos in hiberna deduxit, quattuor legiones in Belgio collocauit cū M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio; et Q. Tullio legatis; duas in Heduos misit, quorū in omni Galliā summā esse auctoritatē sciebat; duas in Treuiris ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctā Oceano continerent; duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis; ne quā pars Galliæ uacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset; publicas cōtrouersias cognouisset; bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in
remp.

remp. fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxilijs prouinciæ illius. his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernauitq. Nemetocennæ. ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. nã, cum Antonius in hiberna uenisset, ciuitasq. Atrebatum in officio maneret; Commius, qui post illam uulnerationem, quam supra commemorauimus, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum, duxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosq. latrocinijs alebat, infestisq. itineribus commeatus cõplures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interceptabat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem, quæ singularis in eo erat, magnũ odium Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidijs, sapius eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. nouissime, cum uehementius cõtenderetur, ac Volusenus ipsius interceptiendi. Commij cupiditate pertinacius eum cõpaucis insecutus esset; ille autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; cõuersoq. equo, se a ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes eius equites, paucosq. nostros conuertunt,

tunt, atque insequuntur. Commius incensum calcari-
bus equum iungit equo Quadrati, lancea^{q.} infesta
mediū femur eius magnis uiribus transiicit. præfecto
uulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi
hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostiū,
magno nostrorum impetu pulsi, uulnerantur, et par-
tim in fuga proteruntur, partim intercipiūtur. quod
ubi malū dux equi uelocitate euitauit; grauitèr uul-
neratus præfectus, ut uitæ periculum aditurus uide-
retur, refertur in castra. Commius autem, siue ex-
piato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, le-
gatos ad Antonium mittit, seq. ibi futurum, ubi præ-
scripserit, & ea facturū, quæ imperauerit, obsidibus
datis firmat: unum illud orat, ut timori suo conceda-
tur, ne in conspectum ueniat cuiusquā Romani. quā
postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci
timore, ueniam petenti dedit; obsides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos
commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi
esse faciendum: propterea quòd insequens annus L.
Paullo, & C. Marcello cos. nullas habet Gallia ma-
gnopere res gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus
in locis Cæsar, exercitus^{q.} eo tempore fuissent, pau-
ca scribenda, coniungenda^{q.} huic cōmentario statui.

CAESAR, cum in Belgio hiemaret, unum il-
lud propositum habebat, continere in amicitia ciuita-
tes, nulli spem, aut causam dare armorum. nihil e-
nim minus uolebat, quàm sub discessu suo necessita-
tem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exer-
citum

citum deducturus esset, bellū aliquod relinqueretur,
 quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo sus-
 ciperet. itaque honorifice ciuitates appellando, prin-
 cipes maximis præmijs afficiendo, nulla onera no-
 ua imponēdo, defessam tot aduersis prælijs Galliam,
 condicione parendi meliore, facile in pacē continuit.
 ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Ita-
 liam quammaximis itineribus est profectus, ut mū-
 nicipia & colonias appellaret, quibus M. Antoni,
 quæstoris sui, cōmendaret sacerdotij petitionem. con-
 tendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi
 coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad peti-
 tionem, tum acriter contra factionem & potentiam
 paucorum, qui, M. Antoni repulsa, Cæsaris inter-
 cedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi angu-
 rem prius factum, quàm Italiam attingeret, in itine-
 re audierat, tamen non minus iustam sibi causam
 municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gra-
 tias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum
 Antonio præstitissent, simulq. se et honorē suū inse-
 quentis anni cōmendaret petitione; propterea quòd
 insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum,
 et C. Marcellum cos. creatos, qui omnem honorē et
 dignitatē Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ
 consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijsq. ua-
 luisset, quòd sibi cōiunctus et familiaritate, et necessi-
 tudine legationis esset. exceptus est Cæsaris aduentus
 ab omnibus municipijs et colonijs incredibili honore,
 atque amore. tum primum enim ueniebat ab illo uni-
 uersa

uersa Galliae bello . nihil relinquebatur , quod ad ornatum portarum , itinerum , locorumq. omnium , quae Caesar iturus erat , excogitari posset . cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat . hostiae omnibus locis immolabantur : triclinijs stratis fora , templaq. occupabantur , ut uel expectatissimi triumphii laetitia percipi posset . tanta erat magnificentia apud opulentiores , cupiditas apud humiliores . Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset , summa celeritate ad exercitum Nemotecennam redijt ; legionibusq. ex omnibus hibernis ad fines Treuiorum euocatis , eò profectus est , ibiq. exercitum instrauit . T. Labienum Galliae Togatae praefecit , quo maiore comendatione conciliaretur ad consulatus petitione . ipse tantum itinerum faciebat , quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritate existimabat . ibi quanquam crebro audiebat , Labienum ab inimicis suis solitari ; certiorq. fiebat , id agi paucorum consilij , ut , interposita senatus auctoritate , aliqua parte exercitus spoliaretur ; tamen . neque de Labieno credidit quidquam , neque contra senatus auctoritatem , ut aliquid faceret , potuit adduci . iudicabat enim , liberis sententijs patrum conscriptorum causam suam facile obtineri . nam C. Curio tribunus pl. cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset , saepe erat senatui pollicitus , si quem timor armorum Caesaris laederet , et quoniam Pompeij dominatio atque arma non mi-

nimum

nimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq. dimitteret: fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cepit. quod ne fieret, consules, amiciq. Pompeij iusserunt; atque ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat uniuerſi, conueniensq. superiori facto. nam Marcellus proximo anno cum iri pugnaret Caesaris dignitatē, contra legem Pompeij, & Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provincijs: sententijsq. dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia querebat, senatus frequēs in alia omnia transit. quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituiſſent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Caesari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae, Caesari eam tanquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de uoluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionē remisit, et ex suo numero xv, quā in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi. in eius locum xiiii legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidijs xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna: C. Treboniū cum legionibus

legionibus IV in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima uirtus, et Hedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Italiam profectus est. quò cum uenisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. hoc facto quam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO CIVILI LIB. I.



LITTERIS a Fabio C. Caesaris
consulibus redditis, agre ab ijs
impetratum est, summa tribuno-
rum pl. contentione, ut in senatu
recitarentur. ut uero ex litteris
ad senatum referretur, impetra-
ri non potuit. referunt consules de rep. in ciuitate.

L. Lentulus consul senatui rei q. pub. se non defuturū
pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere
uelint: sin Casarem respiciant, atque eius gratiam se
quantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi
consiliū capturum, neque senatus auctoritati obtem-
peraturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam,
atque amicitiam receptum. in eandem sententiam lo-
quitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non de-
esse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat
lenius, nequidquam eius auxilium, si postea uelit,
imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus
in urbe habebatur, Pompeius q. aberat, ex ipsius
ore Pompeij mitti uidebatur. dixerat aliquis lenio-
rem sententiam ut primo M. Marcellus, ingressus in
cā orationem, non oportere ante de rep. ad senatū re-
ferri, quā delectus tota Italia habiti, et exercitus
cōscripti essent; quo præsidio tuto, et libere senatus,
quæ uellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui
censebat,

censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur; ne qua esset armorum causa: timere Casarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare, & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij, paucis fere mutatis uerbis, sequebatur. ij omnes conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conuicijs, a sua sententia discessit. sic uocibus consulis, terrore presentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur; uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. facturum uideri. intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graues. ut quisque acerbissime crudelissimeq. dixit, ita quammaxime ab inimicis Caesaris collaudatur. misso ad uesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Casare, accersuntur. completur urbs ad ius comitiorum. tribunos pl. C. * Curio euocat. omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Casare gerebant, coguntur in senatum: quorū uocibus, et

concurſu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque uero libere poteſtas decernēdi eripitur. pollicetur L. Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem, item L. Roſcius prætor, qui de his rebus eum doceant. ſex dies ad eā rem conſiciendam ſpatij poſtulant. dicuntur etiā a non nullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui uoluntatem ſenatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur; omnibusq. oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ueteres inimicitia Cæſaris incitant, et dolor repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et ſpe exercitus, ac prouinciarum, et regum appellandorū largitionibus mouetur: ſeq. alterum fore Syllam, inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperij redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciæ atque exercituū impellit; quos ſe, pro neceſſitudine, partiturū cum Pompeio arbitratur: ſimul iudiciorū metus, adulatio, atque oſtentatio ſui, et potētīū, qui in rep. iudicijsq. tum plurimum pollebāt. ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus, quod neminē dignitate ſecū exæquari uolebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, et cū cōmunibus inimicis in gratiā redierat; quorū ipſe maximā partē illo affinitatis tempore adiunxerat Cæſari. ſimul infamia duarum legionū permotus, quas ab itinere Aſiæ, Syriæq. ad ſuā potentīā, dominatumq. conuerterat, rē ad arma deduci ſtudebat. His de cauſis aguntur omnia raptim atque turbate; neque docēdi Cæſaris propinquis eius ſpatiū datur; nec tribunis pl. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris interceſſionem retinēdi, quod L.

Sylla

Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die septimo cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. octauo denique mēse suarum actionum respicere, ac timere consueuerāt. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quò, nisi pæne in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est; dent operam cōsules, prætores, tribuni pl. quiq. proconsules sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur ad VII. iduū Ianuarij. itaque quinque primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die cōsulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis uiris tribunis pl. grauissime acerbissimeq. decernitur. profugiunt statim ex urbe tribuni pl. seseq. ad Cæsare cōferunt. is eo tempore erat Rauēnæ, exspectabatq. suis leuissimis postulatis respōsa; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbē. Pompeius eadē illa, quæ per Scipionē ostenderat, agit: senatus uirtutē cōstantiāq. collaudat: copias suas exponit: legiones habere sese paratas x: præterea cognitū cōpertūq. sibi, alieno esse animo in Cæsare milites, neq. ijs posse persuaderi, uti eū defendāt, aut sequātur. Statim de reliquis rebus ad senatū refertur, tota ut Italia deletus habeatur: Faustus Sylla propræt. in Mauritaniā mittatur. pecunia uti ex arario Pōpeio detur. refertur etiā de rege Iuba, ut socius sit, atque amicus. Marcellus uero passurū se in præsentia negat. de Fau-

sto impedit Philippus tribunus pl. de reliquis rebus
 S. C. perscribuntur, prouinciæ priuatis decernuntur,
 duæ consulares, reliquæ prætorix. Scipioni obuenit
 Syria, L. Domitio Gallia: Philippus, et Marcellus
 priuato consilio prætereuntur, neq. eorum sortes dei
 ciuntur. In reliquas prouincias prætores mittuntur.
 neq. expectant, quod superioribus annis acciderat, ut
 de eorum imperio ad populū referatur; paludatiq.ue,
 uotis nuncupatis, exeunt. consules, quod ante id tem
 pus acciderat nunquam, ex urbe profisciscuntur, li
 btoresq. habent in urbe et Capitolio priuatim, cōtra
 omnia uetustatis exēpla. tota Italia delectus habent
 tur: arma imperantur: pecuniæ a municipiis exigun
 tur, et e fanis tolluntur: omnia diuina, et humana iu
 ra permiscuntur. quibus rebus cognitis, Cæsar apud
 milites concionatur: omnium temporum iniurias ini
 micorum in se cōmemorat: a quibus et inductum, et
 deprauatum Pōpeium queritur, inuidia, atque obtre
 ctatione laudis suæ, cuius ipse honori, et dignitati sem
 per fauerit, adiutorq. fuerit. nouum in rep. introdu
 ctum exēplum queritur, ut tribunicia intercessio ar
 mis notaretur, atq. opprimeretur, quæ superioribus
 annis armis esset restituta: Syllam, nudata omnibus
 rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem libe
 ram reliquisse; Pōpeium, qui amissa restituisse uidea
 tur, bona etiā, quæ ante habuerat, ademisse: quoties
 cunque sit decretū, darent magistratus operā, ne quid
 resp. detrimenti caperet; qua uoce, et quo S. C. popu
 lus R. ad arma sit uocatus; factum in perniciosis legi
 bus

bus, in uī tribunicia, in secessione populi, templis, locisq. editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exēpla expiata Saturnini, atq. Gracchorū casibus docet) quarum rerum illo tēpore nihil factum, ne cogitatum quidē. nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu nouē annis rēp. felicissime gesserint, plurimaq. prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq. pacauerint. ut eius existimationem, dignitatemq. ab inimicis defendant. Cōclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliqua non dum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, tribunorumq. pl. iniurias defendere. Cognita militū uoluntate, Ariminū cum ea legione profisciscitur: ibiq. tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, et subsequi iubet. eō L. Cæsar adolescens uenit; cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se a Pōpeio ad eū priuati officij mandata demonstrat; uelle Pompeium, se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reip. causa egerit, in suā cōtumeliam uertat: semper se reip. cōmoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsare, quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiā suam reip. dimittere, neque adeo grauitur irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pōpei coniuñcta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq. Pōpeiu

commemorassc demonstrat. quæ res etsi nihil ad le-
 uandas iniurias pertinere uidebantur: tamen, ido-
 neos naetus homines, per quos ea, quæ uellet, ad eũ
 perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij
 mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque
 ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas cõ-
 trouersias tollere, atque omnem Italiam metu libera-
 re possent: sibi semper reip. primam fuisse dignitatem
 uitaq. potiore: doluisse se, quòd populi R. beneficiũ
 sibi per cõtumeliam ab inimicis extorqueretur; ere-
 ptoq. semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius
 absentis rationem haberi proximis comitij̃s populus
 iussisset; tamen hanc honoris iaetura sui reip. caussa
 æquo animo tulisse: cum litteras ad senatum miserit,
 ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidẽ im-
 petrauisse: tota Italia deletus haberi, retineri legio-
 nes duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint ad-
 ductæ: ciuitatem esse in armis: quoniam hæc omnia, ni-
 si ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia
 se descendere paratũ, atque omnia pati reip. caussa:
 proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exer-
 citus dimittatur; discedant in Italia omnes ab armis;
 metus e ciuitate tollatur; libera comitia, atque omnis
 resp. senatui populoq. R. permittatur: hæc quo facilius
 certisq. cõdicionibus fiant, et iureiurando sanciatũ;
 aut ipse propius accedat, aut se patiatũ accedere: fo-
 re uti per colloquia oēs cõtrouersia cõponatur. Ac-
 ceptis mādatis Roscius cũ L. Cæsare Capuã peruenit
 ibiq. cõsules, Pompeiũq. inuenit; postulata Cæsaris re
 nuntiat.

nuntiat. illi, re deliberata, respondent; scriptaq. ad eū mandata per eos remittunt: quorū hac erat summa: *Cæsar in Galliam reuenteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pōpeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum quæ polliceretur, nō intermissuros consules, Pompeiumq. delectus. Erat iniqua condicio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciā reuenteretur; ipsum et prouincias, et legiones alias tenere: exercitum Cæsaris uelle dimitti; delectus habere: polliceri se in prouinciā iturum, neque, ante quem diē iturus sit, definire: ut, si, peractō Cæsaris cōsulatu, Pōpeius profectus non esset, nulla tamen mendaciū religione obstrictus uideretur. tēpus uero colloquio nō dare, neque accessurum polliceri, magnā pacis desperationē afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Arretiū mittit: ipse Arimini cū duabus legionibus subsistit, ibiq. delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconā singulis cohortibus occupat. interea certior factus, Tignium Thermum prætorē cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumq. esse Tigniorum optimam erga se uoluntatē, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. cuius aduentu cognito, diffusus municipij uoluntatis Thermus cohortes ex urbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum uoluntatibus*

Cæsar

Cæsar cohortes legionis XIII ex præsijs deducit, Auximumq. proficiscitur: quod oppidum Aetius, cohortibus introductis, tenebat, deletumq. toto Pice no, circummissis senatoribus, habebat. aduentu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Aetium Varum frequentes conueniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem, imperatorem bene de rep. meritum, tantis rebus gestis, oppido, mœnibusq. prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Aetius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hanc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoq. prælio, deseritur a suis Varus: non nulla pars militum domum distedit: reliqui ad Cæsarem perueniunt: atque una cum ijs deprehensus L. Puppianus, primipili cæturio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Aetianos collaudat, Puppianum dimittit, Auximatis agit gratias, sequi eorum facti memorum fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum ararium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore arario, ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamq. adesse eius equites falso nuntiabantur. hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, a Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorum

hibernorum caussa, disposuerat. delectus intra urbem
intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus
uidetur. Capuae primum sese confirmat, et colligunt;
delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti
erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæ-
sar in ludo habebat, in forum productos Lentulus li-
bertati confirmat, atque ijs equos attribuit, & se se-
qui iussit: quos postea, monitus a suis, quod ea res o-
mnium iudicio reprehendebatur, circum familiares
conuentus Capaniae, custodiae caussa, distribuit. Auxi-
mo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum per-
currit. cunctae earum regionum praefecturae libentissi-
mis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus
rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labie-
nus constituerat, suaque pecunia exaedificauerat, ad eum
legati ueniunt, quaque imperauerit, sese cupidissime
facturos pollicentur. milites imperat: mittunt. interea
legio duodecima Cæsarem consequitur. cum his duabus
Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus
Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæsaris ad-
uentu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum
abducere conatus, a magna parte militum deseritur.
relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium
Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum con-
firmandorum hominum caussa: a quo factus Vibul-
lius certior, quae res in Piceno gererentur, milites
ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regio-
nibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus
Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem.*
Hirum

Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Caesaremque adesse cum legionibus duabus, nuntiat. Domitius per se circiter xx cohortes ex Alba, et Marsis, et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, deletumque institui iubet: ipse, unum diem ibi, rei frumentariae causa, moratus, Corfinium contendit. eo cum venisset, cohortes quinque praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrompebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. ibi cum antecursoribus Caesaris praelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus traductis, ad oppidum constitit, iuxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito premio, cum litteris mittit; qui petant, atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus, et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesque amplius triginta, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, et pro rata parte centurionibus, euocatisque. Interim Caesari nuntiatur, Sulmoneses, quod

quod oppidum a Corfinio septem millium intervallo
abest, cupere ea facere, quæ uellet, sed a Q. Lucretio
senatore, et Aëtio Peligno prohiberi, qui id oppidum
septem cohortium præsidio tenebāt. mittit eò M. An-
tonium cum legionis octauæ cohortibus quinque: Sul-
monenses, simul atque nostra signa uiderunt, portas
aperuerunt; uniuersi q̃. & oppidani, et milites obuiā
gratulantes Antonio exierunt: Lucretiūs et Aëtius
de muro se deiecerunt. Aëtius ad Antoniū deductus
petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum co-
hortibus, et Aëtio, eodem die, quo profectus erat, re-
uertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniun-
xit, Aëtium q̃. incolumem dimisit. Cæsar tribus primis
diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis
municipiis fumentum comportare, reliquas q̃. copias
expectare instituit. eo triduo legio octaua ad eum ue-
nit, cohortes q̃. ex nouis Galliæ delectibus XXII, e-
quites q̃. a rege Norico circiter trecenti. quorum ad-
uentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit.
ijs castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppi-
dum uallo castellis q̃. circummunire instituit. cuius o-
peris maxima parte effecta, eodem fere tempore mis-
si ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Do-
mitius dissimulans, in cōsilio pronuntiat, Pompeium
celeriter subsidio uenturum; hortatur q̃. eos, ne ani-
mo deficient, quæ q̃. usui ad defendendum oppidum
sint, parent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis
colloquitur; consilium q̃. fugæ capere constituit. cum
uultus Domitii cum oratione non consentiret, atque

omnia trepidatius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueffet, multumque cum suis, consultant di causa, secreto præter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima uespere secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis colloquuntur; obsideri se a Casare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consiliū capere; debere se suæ salutis rationē habere. Ab his primo Marfi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima uideretur, occupant: tantaque inter eos dissensio extitit, ut manum conferere, atque armis dimicare conaretur. post paullo tamen, internuntijs ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant, et custodiunt; legatosque ex suo numero ad Casarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæque imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestate tradere. Quibus rebus cognitis, Casar, etsi magni

magni interesse arbitrabatur quamprimū oppido potiri, cohortesq. ad se in castra traducere, ne qua aut * largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret uoluntatis; quod saepe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, ueritus, ne, militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui uenerant, col laudat, atque in oppidum dimittit, portas, murosq. asseruari iubet: ipse ijs operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum cōsuetudo, sed perpetuis uigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. et praefectos circummittit; atq. hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiā singulorum hominum occultos exitus asseruent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conque- * uerit. tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliam partē mente atque animo traheretur, quid ip sis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigiliis custodibusq. nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; ueteremq. amicitiam commemorat; Cæsarisq. in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod

quòd per eum in collegium pontificum uenerat ; quòd
 prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat ; quòd
 in petitione consulatus ab eo erat subleuatus . Cuius
 orationem Cæsar interpellat: se, non maleficij causa,
 ex prouincia egressum , sed uti se a contumelijs inimi-
 corum defenderet ; ut tribunos pl. ea re ex ciuitate
 expulsos , ad suam dignitatem restitueret ; ut se, &
 populum R. paucorum factione oppressum, in liberta-
 tem uindicaret . Cuius oratione confirmatus Lentu-
 lus , ut in oppidum reuerti liceat , petit ; quòd de sua
 salute impetrauerit , fore etiam reliquis ad suâ spem
 solatio : adeo esse perterritos non nullos , ut suæ uitæ
 durius consulere cogantur . Facta potestate , discedit.
 Cæsar, ubi illuxit , omnes senatores , senatorumq. li-
 beros , tribunos mil. equitesq. Romanos ad se produ-
 ci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius , et P.
 • Létulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius
 Varus quæstor, L. Rubrius, præterea filius Domitij,
 alijq. complures adolescentes , & magnus numerus
 equitû Romanorû, et decurionû, quos ex municipijs
 Domitius euocauerat. hos omnes productos a contu-
 meliis militû, conuicijsq. prohibet: pauca apud eos lo-
 quitur; quòd sibi aperte eorû gratia relata nō sit, pro
 suis in eos maximis beneficijs dimittit omnes incolu-
 mes. HS L X, quod aurû adduxerat Domitius, atque
 in publicum deposuerat , allatum ad se ab duumuiris
 Corfiniensibus, Domitio reddit ; ne continentior in ui-
 ta hominum, quàm in pecunia fuisse uideatur : etsi eâ
 pecuniam publicam esse constabat, datamq. a Pom-
 peio in

peio in stipendium. milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet : atque eo die castra mouet : iussumq. iter conficit, septem omnino dies ad Corfiniũ comoratus, et per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatum in Apuliam peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium : copias undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet ; seruos, pastores armat ; atque his equos attribuit : ex ijs circiter trecentos equites cõfiscit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus ; quæ procul equitatum Cæsaris conspiciatæ, cui præerat. Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum trãseunt. item reliquis itineribus non nullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabriũ Cn. Pompeij : quem Cæsar ad eũ remittit cum mādatis : quoniam ad id tẽpus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit uenturus, interesse reip. et communis salutis, se cum Pompeio colloqui ; neque uero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mādatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, uetranis quattuor, reliquis, quas ex nouo delectu consecerat, atque in itinere complenerat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siliciam miserat. reperit Consules

Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus uiginti, neque certum inueniri poterat, obtinendi ne causa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus, regionibusq. Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: ueritusq., ne Italia ille dimittenda non existimaret, exitus administrationesq. Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio. Quam fauces erant angustissima portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare uadosum: longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo uersus pedum triginta, e regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisq. alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere cotegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impeditur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium incendijsq. defenderet. Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq. multis tormetis, et omni genere telorum copletas ad opera Caesaris appellebat, ut rates peririperet, atq. opera disturbaret.

sic

sic'quotidie utrinq. eminus fundis, sagittis, reliquisq. telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut cōdicionēs pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium quem ad Pōpeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, et si impetus eius consiliaq. tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatū, familiarem, necessariumq. Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruerturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninij digressus, ad Pompeiū proficiscitur: paullo post renuntiat, quod consules absint, nihil sine illis de cōpositione agi posse. ita sæpius rē frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, et de bello agendum. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusq. in ea re consumptis nouem, naues a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partē exercitus eò deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectiōē parare incipit: et, quo facilius impetū Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectiōe milites oppidum ir-

rumperent, portas obstruit, uicos plateasq. inædificat, fossas transversas uis perducit, atque ibi sudes stipitesq. præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terraq. inæquat. aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq. raros in muro turribusq. disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ijs expedito loco ætuardia nauigia relinquit. Brundisini, Põpeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. itaque, cognita Põpeij profectio, concursantibus illis, atque in ea occupatis, uulgo ex testis significabant. per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq. armari iubet, ne quæ rei gerendæ facultas dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq. itineribus ad naues decurrunt. milites, positis scalis muros adscendunt, sed moniti a Brundisinis, ut uallum cæcum, fossasq. caueant, subsistunt, et, longo itinere ab ijs circumducti, ad portum perueniunt, duasq. naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusq. deprehendunt, deprehensasq. excipiunt. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotij maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, et Põpeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei
eius

eius moram, temporisq. longinquitatem timebat; quòd, omnibus coactis nauibus; Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Gallia, Pice niq., et a Freto naues essent expectandæ: sed id, propter anni tempus, longum, atque impeditum uidebatur. interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamq. tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues cõquirant, Brundisiumq. deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem prætorẽ cum legionibus tribus. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, non diu profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. ille perterritus, quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutijsq., per legatos suos, ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq. certum numerũ a ciuitatibus Siciliae exigebat. quibus rebus pene perfectis, aduẽtu Curionis cognito, quæritur in

côcione sese proiectum, ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se, reliquisq. in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Naëti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Atium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte uacua occupauerat; delectuq. habito, duas legiones effecerat, hominum, et locorum notitia, et usu eius prouinciæ naëtus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex prætura eam prouinciã obtinuerat. hic uenientem Vticam cum nauibus Tubero nem portu atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublatiis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. coaëto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibz pateret: latum ab decem tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule

sule Pompeio : qui si improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset; in quo iacturâ dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. acerbiter inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusaret, atque omnia permisceri mallêt, quâ imperium exercitusq. dimittere. iniuriam in eripendis legionibus prædicat, crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis pl. condiciones a se latas, et expetita colloquia, et denegata côm memorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, remp. suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se remp. administraturum. legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paulo ante Pompeius dixisset; ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem attribui, timoremq. eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hâc animi uideri: se nero, ut operibus ante studuerit, sic iustitia, et æquitate uelle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, nō reperiébatur, maximeq. timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pópeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eodem se habiturû loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduû disputationibus, excusationibusq. extrahitur. subijcitur etiam L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq. res, quas-

cunque agere instituerat, impediatur. cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs, quæ agere destinauerat, ab urbe profisciscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. quò cū uenisset, cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliā nauibus ætuarijs septem; quas, Sicilia, et in Cosa-no a priuatis coactas seruis, libertis, colonis suis compleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clausurunt. Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq. supra Massiliam incolebant, ad se uocauerunt: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem cōuexerunt: armorum officinas in urbe instituerunt: muros, classem, et portas reficiebāt. Euocat ad se Cæsar Massiliensium xv primos: cum his agit, ne initium inferēdi belli a Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatē sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renūntiant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neque

neque sui iudicij, neque suarum esse uirium, discernere, ūtra pars iustiore habeat causam: principes uero esse earum partium Cn. Pompeium, et C. Casarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, et Heluorum publice ijs concesserit, alter bello uictas Gallias attribuerit, uetigiaq. auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, et neutrum eorum cōtra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hac dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliā peruenit; atque ab ijs receptus, urbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasq. utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum cōferunt: reliquas merces cōmeatusq. ad obsidionem urbis, si accidat, reseruāt. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones tres Massiliā adducit: turres, uineasq. ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. quibus effectis, armatisq. diebus triginta, a qua die materia caesa est, adductisq. Massiliā, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ reliquit. Dū hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumq. ea loca hiemadi causa disposuerat, in Hispaniā præmittit; celeriterq. Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tēpo

re ab L. Afranio legato præsidij tenebatur: legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq. itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rusi, quæ a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, et Varro, legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Veëtonum agrum, Lusitaniamq. pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Veëtones cum omnibus copijs ad Afranium profiscatur; Varro cum ijs, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaq. totius Lusitaniæ a Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Veëtones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci oportunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ, præterea scutati citerioris prouinciæ, et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusque prouinciæ circiter quinque millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim.

ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisq; , qui Galliam prouinciã attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniã cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq. esse uenturum. simul a tribunis mil. centurionibusq. mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris, nuntijsq. tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quattuor. his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroq. inter se equestribus prælijs contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabiæ duæ flumen transissent; impedimenta que, et omnis equitatus sequeretur; subito, ui iumentorum, et aquæ magnitudine, pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio, et Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quæ oppido castrisq. coniunctum habebat, legiones quattuor, equitatumq. omnē transiecit, duabusq. Fabianis occurrit legionibus. cuius aduētū nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq. aciem in duas partes constituit;

constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita cōgressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusq. sustinet. commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur; quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces ad uersariorum occasione, et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat resectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisq. præsidio sex cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: et postero die omnibus copijs, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; et sub castris Afranij constitit; et, ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris cōstitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur; ab infimis radicibus motis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, et procul uideri necesse erat; sed a fronte cōtra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies ter-
tia

tia faciebat : sic omne prius est perfectum , quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri . sub uesterum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit , atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit . postero die omnem exercitum intra fossam continet : et , quòd longius erat agger petendus , in præsentia similem rationem operis instituit : singulaq. latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda : fossasq. ad eandem magnitudinem perfici iubet : reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit , Afranius , Petreiusque , terrendi causa , atque operis impediendi , copias suas ad infimas montis radices produciunt , et prælio lacessunt . neque iccirco Cæsar opus intermittit , confusus præsidio legionum trium , et munitione fossæ . illi non diu commorati , nec longius ab infimo colle progressi , copias in castra reduciunt . tertio die Cæsar uallo castra communit : reliquas cohortes , quas in superioribus castris reliquerat , impedimenta q. ad se traduci iubet . Erat in oppido Ilerda , et proximo colle , ubi castra Petreius atque Afranius habebat , planicies circiter passuum trecentorum : atque in hoc fere medio spatium tumulus erat paullo editior : quem si occupasset Cæsar , et cõmunisset , ab oppido , et pòte , et cõmeatu omni , quẽ in oppidum contulerat , se interclusurum aduersarios cõfidebat . hoc speras , legiones tres ex castris educit : acie q. in locis idoneis instructa , unius legionis antesignanos præcurrere , atque occupare eum tumulum iubet . quare cognita , celeriter , quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes ,
breuiore

breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prælio, et, quòd prius in tumultum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque, alijs summissis præsidijs, terga uertere, seq. ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruari, rari, dispersiq. pugnarent; si præmerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq. barbaris genere quodam pugnae assuesacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur. hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximū collem sese recepit. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinēq. acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit: hostē insolentē, atque acriter nostros insequentē, suppressit, rursusq. terga uertere, seq. ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptū detrimentū uolunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et sub montē, in quo
erat

erat oppidum positū, succedunt. hinc se recipere cum uellēt, rursus illi ex loco superiore nostros premebāt. præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuū circiter quadringentorū. hac nostris erat receptus; quod eō, incitati studio, inconsultius processerāt. hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eōs mitteretur: tamen uirtute, et patientia nitebantur, atque omnia uulnera sustinebant.angebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebātur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut, summissis in eundē locū cohortibus, defessos reciperet. hoc cū esset modo pugnatū continenter horis quinque; nostriq. grauius a multitudine premerētur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus motem in cohortes faciunt; paucisq. deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summatis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat, ita uario certamine pugnam

gnatum est. nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis quartadecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. uulnerantur amplius sexcenti. ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum, centuriones quattuor, milites amplius ducenti. sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; et nostros primo congressu terga uertere coegissent; nostri autem, quod, iniquo loco, atque impari congressi numero, quinque horis prælium sustinuissent, quod montem gladijs distinctis adscendisset, quod ex loco superiore terga uertere aduersarios coegissent, atque in oppidum compulissent. illi cum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut, nunquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interruptit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, et Cingam, spatio millium triginta; neutrum horum

horum transiri poterat; necessarioq. omnes his angustiis continebantur: neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliâq. ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate abeant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerat: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq. earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ cōsectabantur, quibus erat procliue transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine uatribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; ne ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere

bere erat facile , tum ipsius fluminis natura , atque
 aquæ magnitudine , tum quòd ex totis ripis in unum
 atque angustum locum tela iaciebantur ; atque erat
 difficile , eodem tempore rapidissimo flumine opera
 perficere , et tela uitare . Nuntiatur Afranio , ma-
 gnos comitatus , qui iter habebant ad Cæsarem , ad
 flumen constitisse . uenerant eò sagittarij ex Ruthe-
 nis , equites ex Gallia cum multis carris , magnisq. im-
 pedimentis , ut fert Gallica consuetudo . erant præte-
 rea cuiusque generis hominum millia circiter sex cū
 seruis liberisque : sed nullus ordo , nullum imperium
 certum , cum suo quisque consilio uteretur , atque om-
 nes sine timore iter facerent , usi superiorum tempo-
 rum atque itinerum licentia . Erant complures hone-
 sti adolescentes , senatorum filij , et equestris ordinis :
 erant legationes ciuitatum : erant legati Cæsaris . hos
 omnes flumina continebāt . ad hos opprimendos cum
 omni equitatu , tribusq. legionibus Afranius de no-
 cte profisciscitur , imprudentesq. ante missis equitibus
 aggreditur . celeriter tamen sese Galli equites expe-
 diunt , præliumq. committunt . hi , dum pari certami-
 ne res geri potuit , magnum hostium numerum pauci
 sustinere ; sed , ubi signa legionum appropinquare cœ-
 perunt , paucis amissis , sese in mōtes proximos confe-
 runt . hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad
 salutē momentum . nacti enim spatium , se in loca supe-
 riora receperunt . desiderati sunt eo die sagittarij circi-
 ter ducenti , equites pauci , calonū atque impedimēto-
 rū non magnus numerus . his tamen omnibus annona
 creuit :

creuit: quæ fere res inopiâ non solû præsentis, sed etiâ futuri temporis timori ingrauescere consuevit. iamq. ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, et militû uires inopia frumenti diminuerat; atque incômoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq. haberentur. Cæsar ijs ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq. et eorum amici, pleniora etiam, atque uberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingeat: ut pæne bellum confectum uideretur, quibus litteris, nuntijsq. Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset: atque omnes uia ab Afranianis militibus, equitibusq. obsiderentur: nec pôtes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium uimini-bus contextû corijs integebatur. has perfectas carris

iunētis deuehit noctu millia passuum a castris XXII.
 militesq. his nauibus flumen transportat; continen-
 temq. ripæ collem improuiso occupat. hunc celeriter,
 prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit. huc
 legionem postea traducit; atque ex utraque parte pō-
 tem institutum perficit biduo. ita commeatus, et qui
 frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; et rē
 frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum
 magnam partem flumen traiecit: qui inopinantes pa-
 bulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quā-
 maximum numerum iumentorum, atque hominum
 intercipiunt: cohortibusq. cetratis subsidio missis,
 scienter in duas partes sese distribuunt, alij, ut prædæ
 subsidio sint, alij, ut uenientibus resistent, atque eos
 propellant: unamq. cohortem, quæ temere ante cete-
 ras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis cir-
 cumueiunt; atque interficiunt; incolumesq. cum ma-
 gna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum
 hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domi-
 tij consilio, naues longas expediunt numero decem-
 septem: quarum erant undecim testæ. multa his mi-
 nora nauigia addunt; ut ipsa multitudine nostra clas-
 sis terreatur: magnum numerum sagittariorum, ma-
 gnum Albicorum, de quibus supra demonstratum
 est, imponūt: atque hos præmijs, pollicitationibusq.
 incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atque
 has colonis, pastoribusq., quos secum adduxerat,
 complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fi-
 ducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D.
 Brutus.

Brutus. hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnoq. numero pilorum, tragularum, reliquorumq. telorum se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ij, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresq. indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, et celeritate nauium, et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq. eorum excipiebant: & quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusq. peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiã grauitate et tarditate nauium impediebantur. facta enim subito ex humida materia,

non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: atque, iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant; & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. eo die naues Massiliensium cum ijs; quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabantur. alias, non longo ab castris progressi spatium, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum uitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses et Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Taraconenses, & Lacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iumentis pollicentur, atque, omnibus undique conquestis iumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio; et signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio

tatio rerū, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniā uenire dicebantur. multæ longinquoeres ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitia sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontē equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem cōplures facere instituit, quibus partem aliquā Sicoris auerteret, uadumq. in eo flumine efficeret. his pane effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq. perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq. intercluderentur; quod multū Cæsar equitatu ualebat: itaque constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiā bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pōpei, magnis affectæ beneficijs eum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaq. auxilia expectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues cōquirere, et Octogesam adduci iubent. id erat oppidum positū ad Iberum, milliaq. passuum a castris aberat x x ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontē imperāt fieri: legionesq. duas flumen Sicorim traducunt: castraq. muniunt uallo pedū duo

decim . quare per exploratores cognita , summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq. opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat , ut equites , etsi difficulter, atque ægre siebat , possent tamē, atque auderent flumen transire; pedites uero tantum modo humeris , ac summo pectore extarent ; ut tum altitudine aquæ , tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tēpore pons in Ibero prope Iessectus nuntiabatur : et in Sicori uadum reperiebatur . Iā uero eo magis illi maturandum iter existimabant. itaque, duabus auxiliariis cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt , & cum duabus legionibus , quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt . Relinquebatur Cæsari nihil , nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent . Equites ab eo missi flumen transeunt; & cum de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt , et, magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt . Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur , equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac non nunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi , alias inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi : totis uero castris milites circulari , et
dolere

dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese: posse, et audere eâ transire flumen, quâ traductus esset equitatus. quorum studio, et uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque experendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto, traducit exercitum. pauci ex his militibus, ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. traducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus studium, ut, milliū sex ad iter addito ad uadū circuitu, magnaque fluminis morâ interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horâ diei nonâ consequerentur. quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitū reficit; ne defessum prælio obijciat. rursus conantes progredi insequitur, et moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt: (suberant enim montes, atque a millibus passuum quinque itinera difficilia, atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant;

piebant; ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidij sç. in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberët; ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) et, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. quo cognito, signum dari iubet, et uasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, ueriti ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq. in castris continët. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam pespiciat, uterque idem suis renuntiat; quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera, et montuosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hoste prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in cõcilio a Petreio, et Afranio, et tẽpus profectionis quaeritur. plerique censebant, ut noctu iter facerët: posse prius ad angustias ueniri, quàm sentirentur, alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clã exiri, circũfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca,

atque

atque itinera obsideri: nocturnaꝫ. prælia esse uitāda; quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni, consulere consueuerit: at lucem multum per se pudorẽ omnium oculis, multum etiā tribunorum mil. & centurionum præsentia afferre: quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdũ perumpendũ: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum quem petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia; et prima luce postridie constitunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus, albẽte calo, omnes copias castris educit; magnoꝫ. circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nanque itinera, quæ ad Iberum, atque Oëlogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediabant; ut arma per manus necessario traderentur, militesꝫ. inermes, subleuatiꝫ. alij ab alijs magnā partem itineris cõficerent. sed hunc laborẽ recusabat nemo; quòd eum omnium laborũ finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, et frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, uisendi causa, lati ex castris procurrebāt, cõtumeliosisꝫ. uocibus prosequébatur, necessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdā reuerti. erat enim iter a proposito diuersum; cõtariāꝫ. in partẽ iri uidebatur. duces uero eorũ suũ consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent. multumꝫ. eorum opinionem adiunabat, quòd sine iumentis

iumentis impedimentisq. ad iter profectos uidebant ;
 ut non posse diutius inopiam sustinere cōsiderent. sed,
 ubi paullatim retorqueri agmen ad dexteram conspe
 xerunt ; iamq. primos superare regionem castrorum
 animaduertunt ; nemo erat adeo tardus , aut fugiens
 laboris , quin , statim castris exeundum , atque occur
 rendum , putaret . conclamatur ad arma ; atque om
 nes copiae , paucis praesidio relictis cohortibus , exeūt ,
 rectoq. ad Iberum itinere contendunt . erat in celeri
 tate omne positum certamen , utri prius angustias ,
 montesq. occuparent : sed exercitum Caesaris uiarum
 difficultates tardabant ; Afranij copias equitatus Cæ
 saris insequens morabatur . res tamen ab Afranianis
 huc erat necessario deducta , ut , si priores montes ,
 quos petebant , attigissent , ipsi periculum uitarent ,
 impedimenta totius exercitus , cohortesque , in castris
 relictas , seruare non possent ; quibus interclusis exer
 citu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat . con
 fecit prior iter Caesar ; atque ex magnis rupibus na
 ctus planiciem , in hac contra hostem aciem instruit .
 Afranius , cum ab equitatu nouissimum agmen pre
 meretur , et ante se hostem uideret , collem quendam
 naetus , ibi constitit . ex eo loco quattuor cetratorum
 cohortes in montem , qui erat in conspectu omnium
 excelsissimus , mittit . hunc magno cursu concitatos
 iubet occupare , eo consilio , uti ipse eodem omnibus
 copijs contenderet , et , mutato itinere , iugis Octoge
 sam perueniret . hunc cum obliquo itinere cetrati pe
 terent ; conspicatus equitatus Caesaris , in cohortes
 impetum

impetum facit ; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt ; omnesq. ab his circumuenti, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendæ rei. neque uero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatû undique equitatu, cum in loco æquo, atque aperto configeretur. idq. ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribuniq. mil. ne dubitaret prælium committere ; omnium esse militum paratissimos animos ; Afrania nos cōtra multis rebus sui timoris signa misisse ; quod suis non subuenissent ; quod de colle non recederent ; quod uix equitum incursus sustinerent ; collatisq. in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa seruarent : quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamē aliquo loco pugnandi facultatem ; quod certe inde decedendum esset. Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se, sine pugna, et sine uulnere suorum, rem conficere posse ; quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret ? cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites ? cur denique fortunam periclitaretur ? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. mouebatur etiam misericordia ciuiû, quos interficiendos uidebat : quibus saluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur. milites uero palam inter

inter se loquebantur; quoniam talis occasio uictoriae dimitteretur, etiam cum uellet Caesar, sese non esse pugnaturus. ille in sua sententia perseuerat; et paululum ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarij minuatur. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant, erat unum iter, Ilerdam si reuerti, uellent; alterum, si Tarconem peterent. Haec consultantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, et cohortium alariarum; legionariasque interijciunt cohortes; uallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine timore, et sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afranius partiuntur: ipsique, per ficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacli milites colloquiorum facultatem, uulgo procedunt; et, quem quisque in castris notum, aut municipem habebat, conquirunt, atque uocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio uiuere: deinde imperatoris fide quaerunt, recte ne se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessarijs, ut consanguineis contulerint, conueruntur. his prouocati sermonibus, fide ab imperatore

tore de Petreij, et Afranij uita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturus confirmant; legatosq. de pace primorum ordinum centuriones ad Casarē mittunt. interim alij suos in castra, inuitandi caussa, adducunt: alij ab suis adducuntur; adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. compluresq. tribuni militum, et centuriones ad Casarem ueniunt, seq. ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniæ; quos illi euocauerant, et secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hostesq. quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Casarem. Afranij etiā filius adolescens de sua, et parentis sui salute cum Casare per Sulpicium legatum agebat. erant plena latitia, et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitaſſe, et eorū, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur. magnumq. fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Casar ferebat; consiliumq. eius a cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq. in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur; ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uero non deserit sese; armat familiam; cum hac, & pratoria cohorte cetratorum, barbarisq. equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt

coeūt inter se; et, repētino periculo exterriti, sinistras sagis inuolunt, gladiosq. dīstringunt, atque ita se a cetratis, equitibusq. defendunt, castrorum propinquitate confisi; seq. in castra recipiunt; et ab ijs cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesq. appellat; neu se, neu Pompeiū absentem, imperatorem suum, aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. postulant, ut iurent omnes, se exercitum, ducesq. non deserturos, neque prodituros, neque sibi se paratim a reliquis consilium capturos. princeps in hæc uerba iurat: ipse ad idem iusiurandum adigit Afraniū. subsequuntur tribuni militum, centurionesq. centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producantur. productos palam in prætorio interficiunt. sed plerique, quos ceperant, calant, noctuq. per uallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iurisiurandi, spem præsentis deductionis sustulit, mentesq. militum conuertit, et re ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquii uenerant, summa diligentia conquiri, et remitti iubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionumq. non nulli sua uoluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: centuriones, ampliorisq. ordinis equites Romanos in tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione;

tione : aquabantur agre : frumenti copiam legionarij non nulli habebant , quòd dierum uigintiduum ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. cetrati , auxiliaresq. nullam , quorum erant et facultates ad parandum exiguae , et corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat . In his erat angustij res : sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur , ad Ilerdam reuerti : quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius : quo spatio plures re posse casus recipere intelligebant . hoc probato consilio , ex castris profisciscuntur . Cæsar , equitatu præmisso , qui nouissimum agmen carperet , atque impediret , ipse cum legionibus subsequitur . nullum intercedebat tempus , quin extremi cum equitibus præliarentur . genus erat hoc pugnae . expeditæ cohortes nouissimū agmen clauderant : pluresq. in locis campestribus subsistebant . si mons erat adscendendus : facile ipsa loci natura periculum repellebat : quòd ex locis superioribus , qui antecesserant , suos adscendentes protegabant . cum uallis , aut locus decliuus suberat ; neque ij , qui antecesserant , morantibus opem ferre poterant ; equites uero ex loco superiore in aduersarios tela conijciebant : tum magno erat in periculo res ; tum inquirebant , ut , cum eiusmodi esset locis appropinquatum , legionum signa consistere iuberet , magnoq. impetu equitatū repellerent ; eo summo , repente incitato cursu sese in ualles uniuersi dimitteret , atque ita

V transgressi,

transgressi; rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos praelijs, in medium reciperent agmen, ultroq. eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paulatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi quattuor, vehementiusq. peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibiq. una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. ubi Caesaris castra posita, tabernaculaq. constituta, et dimissos equites pabulandi causa animaduvertere; sese subito proripiunt. hora circiter sexta eiusdem diei; et spem naeti morae, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. quare animaduversa, Caesar, relictis ijs munitionibus, subsequitur; praesidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima subsequi, pabulatores, equitesq. reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, ut pene terga conuertant: compluresq. milites, etiam non nulli centuriones interficiuntur. instabat agmen Caesaris, atque uniuersum imminabat, tum uero, neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario; et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, praelio non lacescit; et eo die
 taber-

tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdium erumperent. illi, animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq. castris conuertunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumq. in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & praesenti malo alijs malis remedia dabantur. prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. proximo die, praesidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt; pabulum emittitur nemo. his eos supplices malis Caesar necessariam subire deditionem, quam praelio decertare, malebat. conatur tamen eos uallo, fossaq. circumuenire; ut quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabat. illi, & inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsq. biduum consumitur. tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat, illi impediendae rei, quae munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato, legiones educunt, aciemq. sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum famemque omnium, uideri praelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, qui minus dimicare uellet, mouebatur, atque hoc etiam magis, quod spatij bre-

uitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam uictoriae iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia uacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si praelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior praelio non laceessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quinta et tertia in subsidijs locum alariae cohortis obtinebat: Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex quinta legione tenebāt: has subsidiariae ternae, et rursus aliae totidem, suae cuiusque legionis, subsequebantur, sagittarii, funditoresq. media continebantur acie: equitatus latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterque propositum uidebatur; Caesar, ut, nisi coactus praelium non committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. producitur tamen res; aciesq. ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi uadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animaduersa, Caesar Germanos leuis armaturae, equitumq. partē flumen transijcit, crebrasq. in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, ligni, et frumenti inopia, colloquium petunt, et, id si fieri possit, semoto a militibus loco. ubi id a Caesare negatum, et, palam si colloqui uellent, concessum est

est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. uenitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq. supplicij tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc uero, pæne ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se uictos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquantur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississime, atque subiectissime exponit. ad ea Cæsar respondit. Nulli omnium has partes, uel querimoniam, uel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, et loco, et tempore æquo, configere noluerit, ut quamintegerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisq. interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruari, et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloqui, neque indutiarum iura seruasse; et homines imperitos, et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse: accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia, atque

arrogantia accidere soleat , uti eò recurrant , et id cupidissime petant , quod paullo ante contempserint : neque nunc se illorum humilitate , neque aliqua temporis oportunitate postulare , quibus rebus augeantur opes suæ , sed eos exercitus , quos contra se multos iam annos aluerint , uelle dimitti : neque enim sex legiones alia de caussa missas in Hispaniam , septimamq. ibi conscriptam , neque tot , tantasq. classes paratas , neque summissos duces rei militaris peritos : nihil horum ad pacandas Hispanias , nihil ad usum prouinciæ prouisum , quæ , et propter diuturnitatem pacis , nullum auxilium desiderarit : omnia hæc iam pridem contra se parari : in se noui generis imperia constitui ; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus , et duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat : in se iura magistratuum commutari , ne ex prætura , et consulatu , ut semper , sed per paucos probati , et electi in prouincias mittantur : in se ætatis excusationem nihil ualere , quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur : in se uno non seruari quod sit omnibus datum semper imperatoribus , ut , rebus feliciter gestis , aut cum honore aliquo , aut certe sine ignominia domum reuertantur , exercitumq. dimittant : quæ tamen omnia et se tulisse patienter , et esse laturum : neque nunc id agere , ut ab illis abductum exercitum teneat ipse , quod tamen sibi difficile non sit , sed ne illi habeant , quo contra se uti possint : proinde , ut esset dictum , prouincijs excederent , exercitumq.

citumq. dimitterent : si id sit factum , nociturum se
nemini: hanc unam, atque extremam pacis esse condi-
cionem . Id uero militibus fuit pergratum , et iocun-
dum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut, qui
aliquid uicti incommodi expectauissent , ultro inde
præmium missionis ferrent. nam, cum de loco, et tem-
pore eius rei controuersia inferretur, et uoce, et ma-
nibus uniuerſi ex uallo, ubi cõsiterant, significare cœ-
perunt, ut statim dimitterentur, neque, omni inter-
posita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus def-
ferretur. paucis cum esset in utranque partem uer-
bis disputatum ; res huc deducitur, ut ij, qui habeant
domicilium, aut possessiones in Hispania, statim : reli-
qui ad *Varum* flumen dimittantur: ne quid eis nocea-
tur, neue quis inuitus sacramento cogatur a *Cæsare*,
cauetur. *Cæsar* ex eo tempore, dum ad flumen *Va-*
rum ueniat, se frumentum daturum pollicetur: ad-
dit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit,
quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, resti-
tuatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam
pro ijs rebus soluit. quasunque postea controuersias
inter se milites habuerant, sua sponte ad *Cæsarem*
introduxerunt. *Petreius*, atque *Afranius*, cum sti-
pendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagita-
rentur, cuius illi diem non dum uenisse dicerent ; *Cæ-*
sar ut cognosceret, postulatum est; eoq. utrique, quod
statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exerci-
tus eo biduo dimissa, duas legiones suas atcedere, re-
liquas subsequi iussit, ut nō lōgo inter se spatio castra

facerent : eiꝫ. negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit . hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum ; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est .

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIO RVM

DE BELLO CIVILI LIB. II.



IN hac in Hispania geruntur , C. Trebonius legatus , qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat , duabus ex partibus aggerem , uineas , turresq. ad oppidum agere instituit . una erat proxima portui , naualibusque , altera ad partem , qua est aditus ex Gallia , atque Hispania ad id mare , quod adigit ad hostiam Rhodani . Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari aluitur . reliqua quarta est , quæ aditum habet a terra . huius quoque spatij pars ea , quæ ad arcem pertinet , loci natura , & ualle altissima munita longam , & difficilem habet oppugnationem . ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum , atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat : uimina , materiamq. comportari iubet . quibus comparatis rebus , aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit . sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus , tantaq. multitudo

titudo tormentorum , ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uineæ sustinere possent. asseres enim pedis
 XII cuspidibus præfixi , atque hi maximis balistis missis , per quattuor ordines cratium in terra defigebantur . itaque , pedulibus lignis coniunctis inter se , porticus integebatur ; atque hac agger inter manus proferebatur . antecedebat testudo pedum sexaginta , æquandi loci caussa facta ; item ex fortissimis lignis , euoluta omnibus rebus , quibus ignis iactus , et lapides descendi possent . sed magnitudo operum , altitudo muri , atque turrium , multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat . crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ; ignesque aggeri , et turribus inferebantur . quæ facile nostri repellebant milites ; magnisq. ultro illatis detrimentis , eos , qui eruptionem fecerant , in oppidum reiciebant . Interim L. Nasidius , ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim , in quibus pauca erant arata , L. Domitio , Massiliensibusq. subsidio missus , Freto Siciliae , imprudente , atque inopinante Curione , prouehitur : appulsisq. Messanam nauibus , atque inde , propter repentinum terrorem , principum , ac senatus fuga facta , ex naualibus eorum unam deducit . hac adiuncta , ad reliquas naues cursum Massiliam uersus perficit ; præmissaq. clam nauicula , Domitium , Massiliensesq. de suo aduentu certiores facit ; eosq. magnopere hortatur , ut rursus cum Bruti classe , additis suis auxilijs , confligant . Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus
 bus

bus productas naues refecerant, summaq. industria armauerant, (remigum, gubernatorumq. magna copia suppetebat) piscatoriasq. adiecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti. has sagittarijs, tormentisq. compleuerant. tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamilia, uirginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. communi enim sit uitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusque exterreamur, ut tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, et Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidiū perueniunt: ibique naves expediunt: rursusq. se ad confligendum animo confirmant: & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Casarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque, suos cohortatus, quos integros superauiſſent, ut uictos contemnerent, plenus spei bonæ, atque animi aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesq. superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisq.

cisq. custodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti uictoriam ab dijs exposceret. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi, nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant; ut, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore uiderent; si superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbis confiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad uirtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur, & quibus in pugna uita periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: diductisq. nostris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; & si quando nostri, facultatem nacli, ferreis iniectis manibus nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque uero coniuncti Albici comminus pugna deficiebant: neque multum cedebant uirtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. conspicatæq. naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ

quæ ex signo facile agnosci poterat , duabus ex parti-
 bus sese in eam incitauerant: sed tantum, re prouisa,
 Brutus celeritate naui enisus est, ut paruo momento
 antecederet. illæ adeo grauitè inter se, incitatæ, con-
 fluxerunt, ut uehementissime utræque ex concursu la-
 borarent; altera uero, perfractò rostro, tota collabe-
 fieret. qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex
 Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum
 faciunt, celeriterq. ambas deprimunt. Sed Nasidia-
 næ naues nulli usui fuerunt, celeriterq. pugna ex-
 cesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut
 propinquorum præcepta ad extremum uitæ pericu-
 lum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium
 nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque
 sunt depressæ, quattuor captæ, una cum Nasidianis
 profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiue-
 runt. at ex reliquis una præmissa Massiliam, huius
 nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret
 urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effu-
 dit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab
 hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilien-
 ses tamen nibilo segnus ad defensionem urbis reliqua
 apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionarijs,
 qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præ-
 sidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex
 latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos
 incursum humilem, paruamq. fecerant. huc se refere-
 bant: hinc, si qua maior oppresserat uis, propugna-
 bant:

bant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes xxx. sed parietum crassitudo pedum v, postea uero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inuentum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorū extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæreret. hanc insuper contignationem, quantum tetum plutei, ac uincarum passum est, laterculo adstruxerunt: supraq. eum locum tigna transversa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraq. ea tigna directo transversas trabes iniecerunt, easq. asseribus religauerunt: has trabes paullo longiores atque eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta perpẽdere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamq. contabulationem summam lateribus, lutoq. constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq. insuper iniecerant; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuteret. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quattuor pedes fecerunt: easq. ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabi-

trabibus circum turrem præpendentes religauerunt.
 quod unum genus tegumentis alijs locis erant exper-
 ti nullo telo, neque tormento traïci posse. ubi uero ea
 pars turris, quæ erat perfectæ, tectæ, atque munita
 est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera ab-
 duxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus
 ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœpe-
 runt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur,
 tantum eleuabant. intra hæc tegumenta abditi, atque
 muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusq. a-
 lia prehensione ad ædificandum sibi locum expedie-
 bant: ubi tempus alterius contabulationis uideba-
 tur, tigna item ut primo tectæ, extremis lateribus in-
 struebant; exq. ea contignatione rursus summam
 contabulationem, storiasq. eleuabant. ita tuto, ac si-
 ne ullo uulnere, ac periculo sex tabulata exstruxe-
 runt: fenestrasq., quibus in locis uisum est, ad tor-
 menta mittenda in struendo relinquerunt. ubi ex ea
 turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi
 sunt, munusculum pedum l. x. longum, ex materia bi-
 pedali, quem a turri latericia ad hostium turrem,
 murumq. perducerent, facere instituerunt: cuius mu-
 sculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æ-
 que longæ, distantes inter se pedes quattuor, collocan-
 tur: inq. eis columnellæ pedum in altitudinem v. de-
 figuntur, has inter se capreolis molli fastigio coniun-
 gunt, ubi tigna, quæ musculi tegēdi causa ponant; col-
 locētur. eo super tigna bipedalia iniiciunt: eaq. lami-
 nis, clauisq. religant, ad extremum musculi tectum
 trabesq.

trabesq. extremas: quadratas regulas; quattuor patientes digitos, desigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq. musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. super lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum uineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio iungatur. quo malo perterriti subito oppidani, saxa quàm maxima possunt uectibus promouent, præcipitataq. muro in musculum deuoluunt. ictum firmitas materiæ sustinet; & quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. id ubi uident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur: delapsæ, ab lateribus longurijs, furcisq. ab opere remouentur. interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. musculus ex turri latericia a nostris, telis, tormentisq. defenditur: hostesq. ex muro, ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. tum hostes, turris repentina ruina commoti,

commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis se se porta foras uniuersi proripiunt; ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq. auersi a praelio, ad studium audiendi, et cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos exercitumq. peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt: orant, ut aduentus Caesaris expectetur: captā suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, cum uenisset, si imperata non facerent, ad nutum euestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq. delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuq. pronuntiantur. quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. indutiarum quodam genere misericordia facto, aduentus Caesaris expectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curā, et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabatur: egréq. tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiusq. eam rem pertulerunt; quod

stetisse

stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirétur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma uero omnia reposita, contectaq. essent; portis se foras erumpunt; secundo, magnoq. uento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq. sua manu conciperent, et prius hac omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possint, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq. fugientes persequi prohibentur. illi sub murum se recipiunt; ibiq. musculum, turrimq. latericiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostiû perfidia, et ui tempestatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die, eandem nacli tempestatem, maiori cum fiducia ad alterâ turrem aggeremq. eruptione pugnaverunt; multûq. ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, insectare, in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, et reficere instituit. nam, ubi tantos suos labores, et appara-

tus male cecidisse uiderunt; indutijsq. per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt; quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe, lateq. in finibus Massiliensium excisis, et conuectis; aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, a qua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transfuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamēto esse possint. et, quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq. luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia, et uirtute militum breui recōcinnatur. portæ, quibus locis uidetur, eruptionis cassa in muro relinquuntur. quod ubi hostes uiderunt ea, quæ diu, lōgoq. spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, et labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neque eruptioni locus esset; neque quidquā omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset; eodēq. exemplo sentiunt totam urbem, quā sit aditus, ab terra, muro, turribusq. circumiri posse, sic, ut ipsis cōsistendi in suis munitionibus locus nō esset; cum pæne ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderētur; ac tela manu conijcerentur; suorumq.

tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; pariq. condicione e muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt; ad easdem deditiois condiciones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis ijs rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem si bi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciarium operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus; neque se in ullam partem mouebat. postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atque expectatione, et consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq. postea acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius, atque inflatus Afranius præcribebat: se quoque ad motum fortunæ mouere cæpit; delectum habuit tota prouincia; legionibus completis, duabus cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petreioq. mitteret; naues longas x, Gaditanis, ut facerent, imperauit; complures præterea Hispani faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaq. ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit.

tulit. eò sex cohortes, præsidij caussa, ex prouincia misit: Caiumq. Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò, procurandæ hereditatis caussa, uenerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, et publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuntijs, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrandam HS CLXXXX millia, & argenti pondo xx millia, tritici modios Cxx millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaq. eò deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq. omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusq. comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessarijsq. rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere; quòd, magna esse Pom-
peij

peij beneficia; et magnas clientelas in citeriore prouincia, sciebat. itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cum equitibus sexcentis, magnis itineribus, progreditur; edictumq. præmittit, ad quam diem magistratus, principesq. omnium ciuitatum sibi, esse præsto Cordubæ uellet. quo edicto tota prouincia per uulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitterent; nullus ue ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit; custodias, uigiliasq. in muro, turribusq. disposuit. cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq. præclusit. hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsarem uoluntas prouinciæ reperiēbatur. Progresso ei paullo longius litteræ a Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, insulamq. Cæsari seruarent: hoc inito consilio, denūtiāuisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset,

set, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gal-
lonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera
ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur,
ex castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, si-
gna sustulit, seseq. Hispalim recepit, atque in foro, et
porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo
eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut do-
mum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet.
Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuer-
so, sese Ilipam Italicam ueturum promississet, certior
a suis factus est, præclusas esse portas: tum uero, omni
interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se es-
se legionem, cui iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Cæ-
sarem mittit, atque huic tradi iubet. tradita legione,
Varro Cordubam ad Cæsarem uenit: relatis ad eum
publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecu-
niæ, tradit; & quod ubique habeat frumenti, ac na-
uium, ostendit. Cæsar, habita concione Corduba, om-
nibus generatim gratias agit; ciuibus Romanis, quòd
oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispa-
nis, quòd præsidia expulissent; Gaditanis, quòd cona-
tus aduersariorum infregissent, seseq. in libertatē ui-
dicassent; tribunis mil. centurionibusq. qui eò præsi-
dij causa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute
confirmaissent; pecunias, quas erant in publicum Var-
roni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit
ijs, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoue-
rat, tributis quibusdam publicis, priuatisq. præmijs;
reliquos in posterū bona spe complet; biduumq. Cor-
dubæ

dubæ commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaq., quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet; prouinciæ Q. Cassiû præficit; huic quattuor legiones attribuit; ipse ijs nauibus, quas M. Varro, quasq. Gaditani insu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum exspectabant. eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusq. Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseq. dictatorem dictum a M. Lepido prætorre, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflæti, ex diutina conclusione, et mutatione uictus, (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum cõtulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, naëtus turbidam tempestatem est profectus. hunc conspiciatæ naues, quæ, missis Bruti, consuetudine quotidiana, ad partum excubabant, sublati anchoris sequi cæperunt. ex ijs unum

ipsius nauigium contendit, et fugere perseuerauit, auxilioq. tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq. ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibusq. educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine, et uetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, cōseruans, duas ibi legiones praesidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Atij Vari despiciens, duas legiones ex quattuor, quas a Caesare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq., & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. hic locus abest a Clupeis passuum uigintiduo millia, habetque non incommodam aestate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. huius aduentum L. Caesar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam praestolans, quas naues, Vticae ex praedonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa, curauerat; ueritusq. nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaq. ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrummentum profugerat. id oppidum C. Confidius Longus, unius legionis praesidio, tuebatur. reliquae Caesaris naues eius fuga Adrummentum se receperunt. hunc secutus M. Rufus quaestor nauibus duodecim,

quas

quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia edu-
xerat, postquam relictam in litore nauem conspexit,
hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe
redit. Curio Marcium Vtica nauibus præmittit: ipse
eodem cum exercitu proficiscitur: bidniq. iter pro-
gressus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caniniũ
Rebilum legatum cum legionibus reliquit: ipse cum
equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana;
quod is locus peridoneus castris habebatur. id autem
est iugum directum, eminens in mare, utraque ex par-
te præruptum, atque asperum, sed paullo tamen le-
niore fastigio ab ea parte, quæ ad Vtica uergit. abest
directo itinere ab Vtica paullo amplius passus mille.
sed hoc itinere est fons, quod mare succedit longius: la-
teq. is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit,
sex millium circuitu in oppidum perueniet. hoc ex-
plorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro op-
pidoq. coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica,
admodum munita natura loci, una ex parte ipso op-
pido Vtica, altera theatro, quod est ante oppidum,
substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra
difficili, et angusto. simul animaduertit, multa undi-
que portari, atque agi plenissimis uijs, quæ, repentinus
tumultus timore, ex agris in urbem conferantur. huc
equitatu mittit, ut diriperet, atque haberet loco præ-
dæ. eodemq. tempore his rebus subsidio D C equites
Numidæ ex oppido, peditesq. cccc mittuntur a Va-
ro; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus à Vti-
câ miserat. huic et paternum hospitium cum Pópeio, et
simul-

*simultas cum Curione intercedebat ; quòd tribunus
 pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ pu-
 blicauerat. concurrunt equites inter se. neque uero
 primum impetum nostrorum Numidæ ferre potue-
 runt : sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in ca-
 stra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longa-
 rum nauium, Curio pronuntiari onerarijs nanibus iu-
 bet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se
 in hostium habiturum loco, qui non e uestigio ad ca-
 stra Cornelianam uela duxisset. qua pronuntiatione fa-
 cta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vti-
 cam relinquunt, et, quò imperatum est, transeunt.
 quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum.
 His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam re-
 cepit, atque uniuersi exercitus conclamatione impe-
 rator appellatur. postero die Vticam exercitum du-
 cit, et prope oppidum castra ponit. non dum opere ca-
 strorum perfecto, equites ex statione nuntiant, ma-
 gna auxilia equitum, peditumq. ab rege missa, Vti-
 cam uenire. eodemq. tempore uis magnæ pulueris
 cernebatur; et uestigio temporis primum agmen erat
 in conspectu. nouitate rei Curio permotus, præmittit
 equites, qui primum impetum sustineant, ac moren-
 tur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem
 instruit: equitesq. cōmittunt prælium: et prius, quàm
 plane legiones explicari, et consistere possent, tota
 auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo or-
 dine, & sine timore iter fecerant, in fugam se con-
 iiciunt: equitatuq. omni fere incolumi, quòd se per
 litora*

litora celeriter in oppidum recipit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marci dux ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduo, ad Atium Varum perfugiunt. ij, seu uere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. nam, quæ uolumus, & credimus libenter, & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione; maxime opus esse, in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinij, supra demòstratum est. hic, dimissus a Cesare, in Africam uenerat: legionesq. eas traduxerat Curio, quas superiori bus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo, ut, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipuliq. constarent. hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cepit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq. in obsidione perpeffi; neu pro ijs pugnarent, a quibus in contumeliam perfuga appellarentur. his pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione,

oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. at in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is uarijs hominū sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opinione fingeat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, atque alius alij tradiderat; plures auctores eius rei uidebantur. ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod uellent; legiones eæ, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant, (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisq. ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitonesq. non nulli grauiorē sermones militum uulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingeantur. quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiae, quæ conandum omnibus modis castraq. Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi militum consilijs otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo præstare dicebant, per uirtutem in pugna belli fortuna experiri, quàm, desertos, & circumuentos a suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent, de tertia uigilia in castra Corneliāna recedendum; ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium

navium et tutius, et facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, utrunque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superare dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quæ enim, inquit, fiducia, et opere, et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut uero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, hæc dissimulare, et occultare, quàm per nos confirmari, præstat? an non, uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. nanque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenetur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tãti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tãti timoris; ut ipse deficiam: atq. omnia prius experienda arbitror; magnaq.

magnaq. ex parte iam me una uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italia, beneficio, atque auctoritate eorū, suam fecerit. Vos enim, uestrumq. factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa & Cæsar amicitissime de uobis, & illi gravissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, uestri facti præiudicio demotus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamq. Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiā tueri non potest, uestre fidei commisit. Adsunt, qui uos hortentur, ut a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de uobis sentire possunt, quàm, ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? et in eorum potestatem ueniat, qui se per uos perisse existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectū aduersariorum uenerit Cæsar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditum resistant? uos autem, incerta uictoria, Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum sequamini? cum uestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos a uobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero L. Domitium, an uos

L. Domi-

*L. Domitius deseruit? non ne extremam patifortu-
nam paratos proiecit ille? non sibi, clam nobis, salu-
tem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris bene-
ficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere
qui potuit? cum, proiectis fascibus, & deposito im-
perio, priuatus, & captus ipse in alienam uenisset po-
testatem. relinquitur noua religio, ut, eo neglecto sa-
cramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod
deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est.
At credo, si Caesarem probatis, in me offenditis: qui
de meis in uos meritis predicaturus non sum; quae
sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra expectatio-
ne leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euen-
tu belli, praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne
uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram,
aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq.
cur praeteream? An paenitet uos, quod saluum atque
incolumẽ exercitum, nulla omnino naue desiderata,
traduxerim? quod classẽ hostium primo in petu ad-
ueniens profligauerim? quod bis per biduum eque-
stri praelio superauerim? quod ex portu, sinuq. aducr-
sariorum CC naues onerarias adduxerim? eoq. illos
compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navi-
bus commeatu inuari possint? Hac uos fortuna, atque
his ducibus repudiatis, Corsiniensem ignominiam,
an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an
Africi belli praedicia sequimini? Equidem me Cae-
saris militem dici uolui: uos me imperatoris nomi-
ne appellauistis. cuius si uos paenitet; uestrum nobis
beneficium*

beneficium remitto, mibi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiã dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. discedentem uero ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium cõmittere, & suam fidem, uirtutemq. experiri. quo factò commutata omnium uoluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem committere. postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, et arduo adscensu. hanc, uterque, si aduersariorum copie transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prælium cõmitteretur. simul a sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & una leuis armaturæ interiecti cõplures, cum se in uallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, et duas Marruciorum cohortes mittit: quorũ primum impetũ equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictĩ ab ijs, qui una procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd

magnum

magnum habere usum in re militari sciebat, Perter-
ritum, inquit, hostem uides Curio: quid dubitas uti
temporis oportunitate? Ille unum elocutus, ut me-
moriam tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirma-
sent, sequi sese iubet, et præcurrit ante omnes: adeo-
que erat impedita uallis, ut in adscensu, nisi subleuati a
suis, primi non facile eniterentur. sed, præoccupatis
animis Atianorum militum timore, et fuga, et cade
suorum, nihil de resistendo cogitabant; omnesque iam
se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque
prius, quam telum abijci posset, aut nostri propius ac-
cederent, omnis Vari acies terga uertit, sequi in ca-
stra recepit. quæ in fuga Fabius Pelignus quidam,
ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum
agmen fugientium consecutus, magna uoce Varum
nomine appellans requirebat; uti unus esse ex eius
militibus, et monere aliquid uelle, ac dicere uideretur.
ubi ille, sæpius appellatus, aspexit, ac restitit, et,
quis esset, aut quid uellet, quæsiuit; humerum aper-
tum gladio appetit: paulumque absuit, quin Varum in-
terficeret. quod ille periculum, sublato ad eius cona-
tum scuto, uitauit. Fabius, a proximis militibus circu-
uentus, interficitur. ac fugientium multitudine, ac tur-
ba portæ castrorum occupatur; atque iter impeditur;
pluresque in eo loco sine uulnere, quam in prælio,
aut fuga, intereunt. neque multum absuit, quin etiã
castris expellerentur: ac nõ nulli protinus eodem cur-
su in oppidum contenderunt. sed cum loci natura, tũ
munitio castrorum aditum prohibebat; quòd ad præ-
lium

lium egressi Curionis milites, ijs rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multiq. præterea, per simulationem uulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, et uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, qui ex uarijs generibus constaret; terror ex superioribus prælijs magnus. itaque de deditiõne omnes palâ loquebantur; et cum P. Atio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuntij, præmissi ab rege Iuba, uenerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, et de custodia, ac defensione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabantur hæc eadẽ Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantâ habebat suarum rerum fiducia. iamq. Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntijs, ac litteris perserebatur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem ausurum existimabat. sed, ubi certis auctoribus comperit, minus v, et xx millibus longè ab Vtica eius co-

pias

pias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cepit. statimq. in Siciliam misit, uti duæ legiones, reliquusq. equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ, et salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eò congesta. non materia multitudinis arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias expectare, et bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq. consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, et controuersis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copijs missum, Uticæ appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, et prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. his rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen BAGRADAM, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. sed rex cum omnibus copijs insequabatur, et, sex millium passuum interuallo a Sabura, confederat. equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim confederant.

hos oppressos somno, et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugunt. quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq. ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta uigilia exierat, cohortibus quinque castris praesidio relictis. progressus millia passuum sex, equites conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis querit, quis castris ad Bagram praesit: respondent, Saburam: reliqua studio itineris conficiendi, querere praetermittit: proximaq. respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad praedam, ad gloriam properate; ut iam de praemijs uestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatus commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur. capti homines, equitesq. producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. equites sequi iubet sese; iterq. accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno praelio,

duo millia Hispanorum, et Gallorum equitum, quos
sue custodiæ caussa circum se habere consueuerat, et
peditum eam partem, cui maxime confidebat, Sabu
ræ submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq.
x l. lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equiti
bus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitū,
peditumq. instruit: atque his imperat, ut, simula
tione timoris, paulatim cedant, ac pedem referant:
se se, cum opus esset, signum prælij daturum, et, quod
rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad
superiorem spem addita præsentis temporis opinio
ne, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superio
ribus in campum deducit. quibus ex locis cum lon
gius esset progressus, confecto iam labore exercitu
xvi millium spatio, consistit. dat signum suis Sabu
ra, aciem constituit, et circuire ordines, atque horta
ri incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem
utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio
Curio: suosq. hortatur, ut spem omnem in uirtute re
ponant. nec militibus quidem, ut defessis, neque e
quitibus, ut paucis, et labore confectis, studium ad
pugnandum, uirtusq. deerat. sed ij, numero ducenti,
(reliqui in itinere sublitterant) quamcunque in par
tem impetum fecerant, hostes loco cedere cgebant:
sed neque longius fugientes prosequi, nec uehemen
tius equos incitare poterant. At equitatus hostium
ab utroque cornu circuire aciem nostram, et auersos
proterere incipit. cum cohortes ex acie procurris
sent, Numidæ integri celeritate impetum nostro

rum effugiebant; rursusq. ad ordines suos se recipientes, circumibant, et ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesq. seruare, neque procurrere, et casum subire, tutū uidebatur. hostium copiæ, summissis ab rege auxilijs, crebro augebantur. nostros uires lassitudine deficiebant. simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quoddā tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerūt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabāt, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, et luctus. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curio nem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumstāns, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, equo-

rum

G

rum reficiendorum caussa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. illi orant, atque obsecrant, ut in Sicilia nauibus reportentur. pollicetur: magistrisq. imperat narium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus ap- pulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iuba dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq. se puluerem uenientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga narium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumq. conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine, atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq. familiae, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. reliquae copiae, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in re-

gnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo laderetur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, et Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vtica constituit, atque imperauit: diebusq. æque post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO CIVILI LIB. III.



DICTATORE habente comitia Casare, consules creantur Iulius Caesar, & P. Seruilus. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuerdumque, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. item, prætoribus, tribunisq. pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus,

ribus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijsque omnibus perficiendis XI dies tribuit: dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque peruenit: eò legiones VII, equitatum omnem uenire iusserat. sed tantum nauium reperit, ut angustè XV millia legionariorum militum, et quingentos equites transportare possent. hoc unum inopia nauium Cæsari ad consiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiae ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multis Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hispania magnum numerum diminuerat; & grauis autumnus in Apulia, circumque Brundisium, ex saluberrimis Gallie, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, et Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curauerat; magnam
impera-

imperatam Asia, Syria, regionibusq. omnibus, &
 dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiae populis.
 pecuniam exegerat; magnam societates earum pro-
 uinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coe-
 gerat. legiones effecerat ciuium Romanorum **IX**,
 quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sici-
 lia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam
 appellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex ue-
 teranis militibus; qui dimissi a superioribus impera-
 toribus, in ijs prouincijs confederant; duas ex Asia,
 quas Lentulus consul scribendas curauerat. praeterea
 magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia,
 Epiroque, supplementi nomine, in legiones distri-
 buerat. his Antonianos milites admiscuerat. prae-
 ter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones
 duas: sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Pon-
 to, atque Syria, reliquisq. ciuitatibus tria millia nu-
 mero habebat, funditorum cohortes sex, mercena-
 rias duas, equites septem millia: ex quibus sexcen-
 tos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ario-
 barzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Co-
 tus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat.
 ex Macedonia **CC** erant, quibus Rascipolis prae-
 rat, excellenti uirtute. quingentos ex Gabinianis
 Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A.
 Gabinus praesidij causa apud regem Ptolemaeum
 reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat,
DCCC, quos ex seruis suis, pastorumq. suorum
 coegerat. **CCC** Tarcundarius, Castor, & Doni-
 laus

laus ex Gallogræcia dederat. horum alter una uenerat, alter filium miserat. CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauius, numerum expleuerat. frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq. regionibus comparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apollonia, omnibusq. oppidis maritimis constituerat, ut mare Casarem transire prohiberet: eiusq. rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio, Liburnicæ, atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundisium uenit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex uictoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet; quodcumque imperauisset, se æquo animo esse facluros; II.

non.

non. Iam. naues soluit, impositis, ut supra demonstra-
tum est, legionibus VII. postridie terram attigit Ce-
rauniorum. saxa inter, & alia loca periculosa quie-
tam naetus stationem, & portus omnes timens, quos
teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui
appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad unam in-
columibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius
Hispiro, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus
XVIIII, quibus iussu D. Lælij præerant; M. Bibu-
lus cum nauibus CX Corcyrae. sed neque ij, sibi confi-
si, ex portu prodire sunt ausi; cum Caesar omnino XII
naues longas præsidio duxisset; in quibus erat & ip-
se neque Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq. re-
migijs, suis mature occurrit: quod prius ad conti-
nendam rem esse Caesar, quàm de eius aduentu fama
omnes eas regiones perferretur. expositis militi-
bus, naues eadem nocte Brundisium a Casare remit-
tuntur; ut reliquæ legiones, equitatusq. transporta-
ri possent. huic officio præpositus erat Fusius Cale-
nus legatus, qui celeritatem in transportandis legioni-
bus adhiberet. sed serius a terra prouectæ naues, ne-
que usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bi-
bulus enim Corcyrae certior factus de aduentu Cas-
aris, sperans se alicui parti onustarum nauium occur-
rere posse, inanibus occurrit; & naetus circiter XXX,
in eas diligentiae suæ, ac doloris iracundia erupit, om-
nesq. incendit; eodemq. igne nautas, dominosq. na-
uium interfecit, magnitudine pænæ reliquos deterre-
re sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici por-
tum

tum stationes, litoraq. omnia longe, lateq. classibus occupauit: custodijsq. diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris conspectum ueniret. Sed post discessum Lyburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum ijs, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibiq. concitatis Dalmatis, reliquisq. barbaris, Issam a Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, sese munierunt: & cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt; seruosq. omnes puberes liberauerunt; & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit; atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cepit. illi, omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et, longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusq. in muro dispositis, ne quid quotidiana consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta,

facta, cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. his expugnat, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusq. eos castris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octauium in naues. cōfugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. iamq. hiems appropinquabat; & tantis detrimentis receptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij praefectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemq. apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem haec summa mādatorū: debere utrunque pertinaciae finē facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinque incōmoda accepta; quae pro disciplina, & praecipis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsus, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusq. Hispanijs, et cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum centum, atque triginta: se morte Curionis, et detrimento Africani exercitus tanto, militumq. deditioe ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumq. in bello fortuna posset, iam ipsi incōmodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confi-

consideret, & pares ambo uiderentur: si uero alteri paululum modo tribuisset fortuna; non esse usurū conditionibus pacis eum, qui superior uideretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum consideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ a senatu, et a populo peti debere: interea & reip. et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisq. armis, auxilijsque, quibus nunc considerent, necessario populi senatusq. iudicio fore utrunque contentum: hæc quo facilius Pópeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq. copias dimissurum. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessariū esse existimauit, de repente aduentu Cæsaris Pópeium fieri certiorē, uti ad id consilium capere possit, ante quā de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato, et nocte, et die itinere, atque mutatis ad celeritatē iumentis, ad Pópeium contendit; ut, adesse Cæsarem omnibus copijs, nuntiaret. Pópeius erat eo tēpore in Candauia; iterq. ex Macedonia in hiberna Apolloniā Dyrrhachiumq. habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniā petere cæpit; ne Cæsar ora maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodē die Oricū proficiscitur. quò cū uenisset; L. Torquatus, qui iussu Pópeij oppido præerat, præsidijq. ibi Parthinorū habebat, conatus portis clausis oppidum defendere; Græcos murum adscendere, atque arma capere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R.

li R. pugnatu-
 ros esse negarent ; oppidani autem sua
 sponte Cæsarem recipere conarentur ; desperatis omni-
 bus auxiliis , portas aperuit ; et se , atque oppidum Cæ-
 sari dedit ; incolumisq. ab eo cõseruatus est . Recepto
 Cæsar Orico , nulla interposita mora Apolloniã profici
 scitur . eius aduentu audito , L. Straberius , qui ibi præ-
 erat , aquam comportare in arcem , atque eam muni-
 re , obsidesq. ab Apolloniatis exigere cœpit . illi ue-
 ro daturos se negare ; neque portas consuli præclusu-
 ros ; neque sibi iudicium sumpturos contra , atque om-
 nis Italia , populusq. R. iudicauisset . quorum cognita
 uoluntate , clam profugit . Apolloniates ad Cæsarem
 legatos mittunt , oppidoq. recipiunt . hos sequuntur
 Bellidenses , Amatini , & reliquæ finitimæ ciuitates ,
 totaq. Epirus ; & , legatis ad Cæsarem missis , quæ im-
 peraret , facturos pollicentur . At Pompeius , cognitis
 ijs rebus , quæ erant Orici , atque Apolloniæ gestæ ,
 Dyrrhachio timens , diurnis eò nocturnisq. itineribus ,
 contendit . simul ac Cæsar appropinquare dicebatur ,
 tantus terror incidit eius exercitui , quòd properans
 noctem diei coniunxerat , neque iter intermiserat , ut
 pæne omnes in Epiro , finitimisq. regionibus signa re-
 linquerent ; complures arma proijcerent , at fugæ si-
 mile iter uideretur . sed , cum prope Dyrrhachium
 Pompeius constitisset , castraq. metari iussisset ; perter-
 rito etiam tum exercitu , princeps Labienus procedit ,
 iuratq. se eum non deserturum , eundemq. casum subi-
 turũ , quẽcunque ei fortuna tribuisset . hoc idẽ reliqui
 iurant legati . hos tribuni mil. centurionesq. sequun-
 tur ,

tur; atque idem omnis exercitus iurat. Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem prope-
randi facit: castraq. ad flumen Apsum ponit, in fini-
bus Apolloniaticum; ut uigilijs, castellisq. benemerita ciuitates tutæ essent: ibiq. reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, et sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pópeius facit; et, trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes, auxiliaq. conduxit. Calenus, legionibus, equitibusq. Brundisii in naues positus, ut erat præceptum a Cæsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit; paulumq. a portu progressus, litteras a Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus, litoraq. omnia classibus aduersariorum teneri. quo cognito, se in portum recipit, nauesq. omnes reuocat: una ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq. consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisq. omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicut mari, portubusq. Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidij serim dispositis, omnia litora a Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisq. angustijs rerum necessariarum premebatur, adeo, ut cogerentur, sicuti reliquæ

commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs supportare. atque uno tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant testæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, et æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora, et relinquendos portus existimabant. Sed, cū essent in quibus demonstrari angustijs; ac se Libo cum Bibulo coniunxisset; loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidij terrestribus præerat; uelle se de maximis rebus cū Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur. interim postulāt; ut sint indutiæ; atque ab ijs impetrant, magnum enim, quod afferebant, uidebatur: et Cæsarem id summe sciebant cupere: et, perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyræ. ibi ab Acilio certior, et Murco per litteras factus de postulatis Libonis, et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. eò cum uenisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd is iracundia summa erat, inimitiasq. habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate, et prætura conceptas: ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq. utilitatis eius

eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut componerentur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere; propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumq. omnium Pópeio permiserint; sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pópeiū, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent indutiæ, dum ab illo rediri posset; ne ue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, et de copijs, auxilijsq. suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimabat: neque nunc, ut memoria prodatur, satis caussa putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idq. ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent: quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; ut illi classem naues, auxiliaq. sua impedirent; ipse ut aqua, terraq. eos prohiberet; et, si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs; sin illud tenebant, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hac non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: unum instare de indutijs, uehementissimeq. contendere. quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopiæ uitandæ caussa, omnem orationem insituisse, neque ullam spem, aut condicionem pacis asferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra

prohibitus, et grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptū officium deferere uellet, uim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit: sed separatim suam quisque classē ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, et L. Luceio, et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pōpeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit; eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reditus existimabor, bello perfectō. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamē nihilo minus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. inter bina castra Pompeij, atque Cæsaris unū flumen tantū intererat. Apud: crebraq. inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentiū transiciebatur. mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere uiderētur, ageret; & crebro magna uoce pronuntiaret, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq. licuisset; præsertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium

omnium salute debebat, silentioq. ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, *A. Varro* nem profiteri, se altera die ad colloquiū uenturum, atque una etiā utrinque admodū tuto legati uenire, et, quæ uellent, exponere possent; certumq. ei rei tēpus constituitur. quò cum esset postero die uentū; magna utrinque multitudo cōuenit; magnaq. erat eius rei exspectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse uidebantur. quæ ex frequentia *T. Labienus* prodijt, summa oratione loqui de pace, atque altercari cum *Vatinius* incipit. quorū mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtektus armis militum uitauit. uulnerantur tamen cōplures, in his *Cornelius Balbus*, *M. Plotius*, *L. Tiburtius*, centuriones, militesq. non nulli. Tum *Labienus*, Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi *Cæsaris* capite relato, pax esse nulla potest. Iisdē temporibus *Romæ M. Cælius Rufus* prætor, caussa debitorū suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta *C. Trebonij*, prætoris urbani, sellā collocauit; et, si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut *Cæsar* præsens cōstituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, et humanitate *Trebonij*, qui his tēporibus clementer, et moderate ius dicendū existimabat, ut reperiri non posset, a quibus initiū appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, et calamitatē aut propriam suā, aut temporū queri, et difficultates auktionandi proponere, etiā mediocris est animi: in-

tegras uerò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaque, qui hoc postulare, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum cōmodum pertinebat, durior inuentus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. cum resisteret Seruilius consul, reliquiq. magistratus; et minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; unam, qua mercedes habitationū annuas conductoribus donauit; aliam tabularū nouarum: impetuq. multitudinis in C. Trebonium factō, et nō nullis uulneratis, eū de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius consul ad senatum retulit: senatusq. Cæliū ab rep. remouendū censuit. hoc decreto, eum cōsul senatu prohibuit, et cōcionari conantē de rostris deduxit. ille, ignominia, et dolore permotus, palā se proficisci ad Cæsare simulauit clā, nūtijs ad Milonē missis, qui, Clodio interfecto, ieius nomine erat dānatus, atque, eo in Italiā euocato, quodd, magnis muneribus datis, gladiatorie familie reliquias habebat, sibi cōiunxit; atque eū in Turinū ad sollicitādos pastores premisit. ipse cū Cassilinum uenisset, unoq. tēpore signa eius militaria, atque arma Capuæ essent cōprehensa, familia Neapoli uisa, atque pro litio oppidi apparet, patefactis cōsilijs, exclusus Capua, et periculū ueritus, quodd cōuentus arma ceperat, atque eū hostis loco habēdum existimabat, cōsilio destitit, atque eo itinere

nere sese auertit. Interim Milo, dimissis circū municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio facere Pópei, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cū proficere nihil posset; quibusdā solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare
 * cæpit. eò cū a Q. Pedio pratore cum legione lapide iectus esset ex muro, periit: et Cælius profectus, ut dicebatur, ad Cæsare, peruenit Turios: ubi, cū quosdā eius municipij sollicitaret, equitibusq. Cæsaris Gallis, atque Hispanis, qui eò præsidij causa missi erāt, pecunia polliceretur, ab ijs est interfectus. itaque magnarum initia rerū, quæ occupatione magistratū, et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, et facile exitū habuerunt. Libo, profectus ab Orico cū classe, cui præerat, nauium quinquaginta, Brundisiū uenit; insulamque, quæ contra Brundisiniū portum est, occupauit; quod præstare, unum locū, arbitrabatur, quā necessarius nostris erat egressus, quā omnium litorea, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdā naetus incendit; et unā frumento onustam abduxit; magnumq. nostris terrorem iniecit; et, noctu militibus, et sagittarijs in terrā expositis, præsidium equitū deiecit; et adeo loci oportunitate profecit, ut ad Pópeium litteras mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci, et refici iuberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturū. Erat eo tempore Antonius Brundisij; qui airtuti militum confisus, scaphas nauium magnarū circiter LX crati

bus, pluteisq. contextit; eoq. milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; nauesq. triremes duas, quas Brundisij faciendas curauerat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. quæ cū nauibus nostris appropinquassent; nostri ueterani in portum refugiebant; illi, studio incitati, incautius sequebantur. iam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt; primoq. impetu unam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusq. suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per orā maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemq. nostrorum omisit. Multi iam menses transierant; & hiems precipitauerat; neque Brundisio naues, legionesq. ad Cæsarem ueniebant: ac non nullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebantur; quòd certe sæpe flauerant ueti, quibus necessario cōmittendū existimabat. quantoq. eius amplius processerat tēporis; tātō erāt alacriores ad custodias, qui classibus præerant; maioremq. fiduciā prohibendi habebant: et crebris Pompeij litteris castigabantur, quoniā primo uenientem Cæsare non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusq. quotidie tempus ad transportandū lenioribus uentis exspectabant. Quibus rebus permotus

permotus *Cæsar*, *Brúdisium* ad suos seuerius scripsit, ut, nacli idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad *Oricum*, siue ad litora *Apolloniatium*, cursum dirigerent; quòd eò naues eijcere possent. hæc a custodibus classium loca maxime uacabant; quòd se longius partibus committere non auderent: illi, adhibita audacia, & uirtute, administrantibus *M. Antonio*, & *Fusio Caleno*, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute *Cæsaris* recusantibus, nacli *Austrum* naues soluunt; atque altera die *Apolloniam*, *Dyrrhachium*q. præteruehuntur. qui cum essent ex continenti uisi; *Q. Coponius*, qui *Dyrrhachij* classi *Rhodiæ* præerat, naues ex portu educit; & cum iam nostris, remissiore uento, appropinquasset, idem *Auster* increbuit, nostrisq. præsidio fuit. neque uero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore, & perseuerantia nantarum, se uim tempestatis superare posse sperabat; præteruectosq. *Dyrrhachium* magna ui uenti nihilo secius sequebatur. nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset. nacli portum, qui appellatur *Nympham*, ultra *Lyssum* millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab *Africo* tegebatur, ab *Austro* non erat tutus: leuiusq. tempestatis, quàm classis, periculum existimauerunt. quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate *Auster*, qui per biduum flauerat, in *Africum* se uertit. hic subitâ comutationem fortunæ uidere licuit. qui modo sibi timue-

rant,

rant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogeantur. itaque, tempore commutato, tempestas & nostro texit, et naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam constratae omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum, propugnantorumq. numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Caesar domum remisit. nostrae naues duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, cum ignorarent quem locum reliquae cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribusq. nauigijs compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi praerat, expugnare parabat: simul de deditio-
ne eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. harum altera naus ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat: altera ex ueterana paullo minus ducentis se compleuerat. hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidij in animi fortitudine. tirones enim, multitudine nauium perterriti, & salo, nau-
seaq. confecti, iureiurando accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. at ueteranae legionis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinae uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractandis condicionibus, & simulatione deditio-
nis extracto primo noctis tempore, gubernatore in terram nauem eicere cogunt: ipsi idoneum

neum locum naēti, reliquam noctis partem ibi con-
fecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equiti-
bus, qui eā partem oræ maritimæ asservabant, circi-
ter cccc, quiq. eos armati ex præsidio secuti sunt,
se defenderunt; & non nullis eorum interfectis, in-
columes ad nostros sese receperunt. quo factō, con-
uentus civium Romanorum, qui Lyssum obtinebat,
quod oppidum ijs antea Cæsar attribuerat, munien-
dumq. curauerat, Antonium recepit, omnibusq. re-
bus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, et ad
Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius,
quarum erat summa ueteranorum trium legionum,
uniusq. tironum, et equitū octingentorum, plerasque
naues in Italiā remittit ad reliquos milites equitesq.
transportandos: pontones, quod est genus nauium
Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, ut, si forte
Pompeius, uacuum existimans Italiā, eō transie-
cisset exercitum, quæ opinio erat edita in uulgus, a-
liquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet:
nuntiosq. ad eum celeriter mittit, quibus regionibus
exercitum exposuisset, et quid militum transuexisset.
hoc eodem fere tempore Cæsar, atque Pompeius co-
gnoscunt. nam præteruectas Apolloniam, Dyrrha-
chiumq. naues uiderant: ipsi iter secundum eas ter-
ras direxerant: sed, quò essent eæ delatæ, primis die-
bus ignorabant: cognitaq. re, diuersa sibi ambo
consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum
Antonio coniungeret; Pompeius, ut uenientibus in
itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidijs
adoriri

adoriri posset . eodemq. die uterque eorum ex castris statuiis a flumine Apso exercitum educunt , Pompeius clam , & noctu , Cæsar palam , atque interdium . sed Cæsari , circuitu maiore , iter erat longius , aduerso flumine ; ut uado transire posset . Pompeius , quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat , magnis itineribus ad Antonium contendit : atque , ubi eum appropinquare cognouit , idoneum locum natus , ibi copias collocauit : suosq. omnes castris continuit , ignesq. fieri prohibuit ; quo occultior esset eius aduentus . Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur . ille , missis ad Cæsarem nuntijs , unum diem sese castris tenuit . altero die ad eum peruenit Cæsar . cuius aduentu cognito , Pompeius , ne duobus circumclauderetur exercitibus , ex eo loco discedit , omnibusq. copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit , atque ibi idoneo loco castra ponit . His temporibus Scipio , detrimentis quibusdā circa montē Amanum acceptis , sese imperatorem appellauerat . quo facto ciuitatibus , tyrannisq. magnas imperauerat pecunias : itē a publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat , & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat : equitesq. toti prouinciæ imperauerat . quibus coactis , finitimis hostibus , Parthis post se relictis , qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant , et M. Bibulum in obsidione habuerant , legiones , equitesq. ex Syria deduxerat : summaq. sollicitudine , ac timore Parthici belli in prouinciam cum uenisset ; ac non nullæ militum uoces audiren-

direntur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem, et consulem arma non laturos; deduxerunt Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et, cōfirmatorum militum causa, diripiendas ijs ciuitates dedit. interim acerbissime imperata pecuniā tota provincia exigebantur. multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita singula seruorum, ac liberorum tributū imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uectura imperabantur. cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. non solum urbibus, sed pæne uicis, castellisq. singulis cum imperio præficebantur. qui horum quid acerbissime, crudelissimeq. fecerat, is et uir, & ciuis optimus habebatur. erat plena licitorum, et imperiorum provincia, conferta præfectis, atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruebant. delitabant enim, se, domo, patriaq. expulsos, omnibus necessarijs egerere rebus; ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebat ad hæc grauissima usura, quod in bello plerunque accidere consuevit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. itaque æs alienum provinciae eo biennio multiplicatū est. nec minus ob eam causam ciuibz Romanis eius provinciae, sed in singulos conuentus, singulasq. ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuasq. illas ex S. C. exigi delitabant: publicanis,

blicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni uectigal pro mutuo. præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasq. eius deæ statuas. cum in fanum uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsare; properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq. posthaberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisq. post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq. procedendum existimabat; & cum ad eum legati uenissent ex Thesalia, Aetoliaque, qui, præsidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturâs, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur uigesima septima, atque equitibus ducetis in Thesaliam, C. Caluissium Sabinum cum cohortibus quinque, paucisq. equitibus in Aetoliam misit: maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, undecima, & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet. cuius prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studiū profitebatur. Ex his Caluissius, primo aduentu,

summa

*Summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præ
sidijs aduersariorum Calidone, et Naupaëto reiectis,
omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum
legione peruenit. hic, cum essent factiones duæ, ua-
ria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus, uete-
ris homo potentie, Pompeianis rebus studebat. Pe-
treius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suo-
rum opibus Cæsarem enixe iuuabat. eodemq. tem-
pore Domitius in Macedoniâ uenit: et, cum ad eum
frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent,
nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus, ma-
gna et opinione, et fama omnium. nam plerunque in
nouitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniae
moratus, magno impetu contendit ad Domitium;
et, cum ab eo millia passuum uiginti absuisset, subito
se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc
adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, et uenire, nun-
tiaretur. et, quo iter expeditius faceret, M. Fauoniû
ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thes-
salia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedi-
mentis legionum reliquit, castellumq. ibi muniri ius-
sit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra
Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueue-
rat. tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis
aduentu, uisisq. equitibus, quos Scipionis esse arbitra-
batur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingût;
atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœ-
pit. At Scipionem, properantem sequi, litteræ sunt
consecutæ a M. Fauonio, Domitium cum legionibus
adesse,*

adesse, nec se praesidium, ubi constitutus esset, sine
 auxilio Scipionis tenere posse. quibus litteris acceptis
 consilium Scipio, iterq. commutat: Cassium sequi de-
 sistit: Fauonio auxilium ferre contendit. itaque, die
 ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam o-
 portuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pul-
 uis cerneretur, et primi antecursores Scipionis uide-
 rentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipio-
 nis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris statuiis.
 biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, et Do-
 mitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima
 luce exercitum uado transducit; et, castris positus, po-
 stero die mane, copias ante frontem castrorum struit.
 Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit,
 quin, productis legionibus, praelio decertaret. sed,
 cum esset inter bina castra campus, circiter millium
 passuum sex; castris Scipionis aciem suam subiecit. il-
 le a uallo non discedere perseuerauit. attamen, agre
 retentis Domitianis militibus, est factum, ne praelio
 contenderetur, et maxime, quod riuus difficilibus ri-
 pis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum
 impediabat. quorum studium, alacritatemq. pugnan-
 di cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero
 die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum
 infamia castris se continere, qui cum magna exspe-
 ctatione uenisset, temere progressus turpem habuit
 exitum; et noctu, ne conclamatis quidem uasis, flu-
 men transit, atque in eandem partem, ex qua uene-
 rat, redijt: ibiq. prope flumen edito natura loco ca-
 stra posuit:

strapofuit; paucis diebus interpositis, noctu infidias equitum collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. et cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus, præfektus equitum Domitij, uenisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterq. ad suos quisque ordines rediit; atque ultro uniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere; uasisq. militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, et occulto omnem exercitum, equitatumq. collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum, magnamq. partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, et cognoscendum præmisit. qui cum essent progressi, primæq. turmae insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspitione, ad suos se recipere cæperunt; quiq. hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri, cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas naëti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfektus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ praesidijs, Cæsar, ut supra demonstratū est, tres cohortes Orici, oppidi tuëdi caussa, reliquit; ijsq. custodiâ nauium logarum tradidit, quas ex Italia tra-

duxerat. huic officio, oppidoq. præerat *Acilius* legatus. is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, et ad terram deligauit; faucibusq. portus nauem onerariam submersam obiecit; et huic alteram coniunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus cōpleuit, tuendamq. ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, *Cn. Pōpeij* filius, qui classi *Aegyptiæ* præerat, ad *Oricū* uenit; submersamq. nauim remulco, multisq. contendens funibus abduxit: atque alteram nauē, quæ erat ad custodiam ab *Acilio* posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq. semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, et classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, et multitudine telorum nostros uicit: deiectisq. defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiam nauē expugnauit: eodemq. tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pæne insulam contra oppidū effecerat: quattuor biremes, subiectis scutulis, impulsas uelut in interiorem partem transduxit. ita ex utraque parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, quattuor ex his abduxit, reliquas incendit. hoc cōfecto negotio, *D. Læliū*, ab *Asiatica* classe abductū, reliquit, qui commeatus *Hellide*, atque *Amantia* importari in oppidum prohibebat: ipse, *Lyssum* profectus, naues onerarias triginta, a *M. Antonio* relictas, intra portū

aggressus omnes incēdit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq. , quos praesidij causa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Caesar, postquā Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cū exercitu profectus, et expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq. eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pōpeio fecit. ubi eū suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq. itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusq. belli apparatus eō contulisset, ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariae cōpulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Caesar, militesq. adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium uenit, cum primum agmen Pōpeij procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pōpeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositū tenere non potuit, secundo usus consilio, edito

loco, qui appellatur Petra, aditumq̃. habet nauibus
 mediocrem, atque eas a quibusdam protegit uentis,
 castra cõmunit: eò partem nauium longarum conue
 nire, frumentum, commeatumq̃. ab Asia, atque om
 nibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat.
 Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, et de
 Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligen
 tia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesq̃.
 ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat,
 morabantur, in Epirum, rei frumentariæ caussa,
 L. Canuleium legatum misit: quodq̃. hæ regiones
 aberant longius, locis certis horrea constituit; uectu
 rasq̃. frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item
 Lyssø, Parthinisq̃., et omnibus castellis, quod esset
 frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, cum
 ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera, et montuo
 sa, ac plerunque utuntur frumento importato; tum,
 quòd Pompeius hæc prouiderat; et superioribus die
 bus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumq̃.
 omne cõquisitum, spoliatis, effossisq̃. eorum domibus,
 per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis,
 Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim cir
 cum castra Pompeij permulti editi, atque asperi col
 les. hos primum præsidij tenuit; castellaq̃. ibi cõmu
 nit. inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello
 in castellum perducta munitione, circumuallare Põ
 peium instituit: hæc spectas quòd angusta re frumeta
 ria utebatur, quòdq̃. Põpeius multitudine equitum
 ualebat, quo minore periculo undique frumetum, cõ
 meatumq̃.

me atumq. exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq. eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationum nitidebatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisse, illum a Cesare obsideri, neque audere praelio dimicare. Pompeius neque a mari, Dyrrhachioq. discedere uolebat; quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq. exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi praelio decertare uellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. relinquebatur, ut, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quamlatissimas regiones praesidijs teneret, Caesarisq. copias, quammaxime posset, distineret. idq. accidit. castellis enim **xxiv.** effectis, **xv** millia passuum circuitu amplexus, hoc spatium pabulabatur; multaue erant intra eum locum mansata, quibus interim iumenta pascerentur. atque, ut nostri perpetuas munitiones uidebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatium perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumuicere possent. sed illi operibus uincebant; quod et numero militum praestabant, & interiore spatium minorem circuitum habebant. quae cum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, et dimicare non consti-

tuerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq. mittebat, quorū magnū habebat numerū; multiq. ex nostris uulnerabantur: magnusq. intercesserat timor sagittariū; atque omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis praesidijs magna ui uterque utebatur; Cæsar, ut quam gustissime Pompeiū contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quammaxime circuitu occuparet. crebraq. ob eam causam prælia fiebāt. in his, cum legio Cæsaris nona praesidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum, et contrariū collē Pompeius occupauit, nostrosq. opere prohibere cœpit: et, cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribusq. circūiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisq. prolatis, munitiones impediēbat. neque erat facile nostris, uno tempore propugnare, et munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iussit, et loco excedere. erat per decliue receptus; illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebātur, quod timore adducti locum relinquere uidebantur. dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, nō recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissēt inde, quod temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumultū contra hostem proferri, et aduersus locari: intra has mediocri latitudine fossā,

tectis

teētis militibus, obduci iussit, locumq. in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipiētibus essēt. his rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, et instare cœperunt; cratesq. pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar, ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq. detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. milites legionis nonæ subito constipati pila coniecerunt; et ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, præcipientes Pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates directæ, longiorijq. obiecti, et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. nostri uero, qui satis habebant sine detrimento discedere, cōpluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paulloq. circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, et inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoq. spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculosos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cū ipsi numero militum, equitumq. præstarent. causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumēto hostes prohibeantur. at tū integras, atque inco-

lumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ comestum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longe, lateque frumentis, summis erat in angustiis. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpeffos, labore, & patientia maximum bellum confecisse. meminere, ad Alexiam magnam se inopiam perpeffos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus uero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. est etiam genus radicis iuventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. iamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroque uoces militum in uigiliis, colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum uix tolerari, reliqua uero iumenta interisse; uti autem ipsos ualetudi-

ne non bona, cum angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiae uallium, has, sublicis in terram dimissis, præsepserat; terramq. aggresserat; ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsidijis aberant longius, et celeriter aestibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualitudine, summaq. aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq. spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiiebantur. illi, cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, et se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. neque uero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisq. deiectis, reliqui

liqui se uerterunt , & loco cesserunt . sed insequen-
tes nostros , ne longius prosequerentur , Sylla reuo-
cavit . at plerique existimant , si acrius insequi uoluif-
set , bellum eo die potuisse finire . cuius consilium re-
prehendendum non uidetur . aliæ enim sunt legati par-
tes , atque imperatoris , alter omnia agere ad præscri-
ptum , alter libere ad summam rerum consulere de-
bet . Sylla , a Cæsare castris relictus , liberatis suis ,
hoc fuit contentus , neque prælio decertare uoluit ;
quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum ; ne
imperatorias sibi partes sumpsisse uideretur . Pom-
peianis magnam res ad receptum difficultatem affe-
rebat . nam , ex iniquo progressi loco , in summo con-
stituerant . si per decline sese reciperent , nostros ex su-
periore insequentes loco uerebantur . neque multum
ad solis occasum temporis supererat . spe enim confi-
ciendi negotij prope in noctem rem deduxerant . ita ,
necessario , atque ex tempore capto consilio , Pom-
peius tumultum quendam occupauit : qui tantum
aberat a nostro castello , ut telum tormentum ue mis-
sum adigi non posset . hoc consedit loco , atque eum cō-
muniit : omnesq. ibi copias continuit . Eodem tempo-
re duobus præterea locis pugnatum est . nam plura
castella Pompeius pariter , distinendæ manus caus-
sa , tentauerat ; ne ex proximis præsidijs succurri pos-
set . uno loco Volcatius Tullius impetum legionis susti-
nuit cum cohortibus tribus ; atque eam loco depulit .
altero Germani , munitiones nostras egressi , cōpluri-
bus interfectis , sese ad suos incolumes receperūt . ita ,

uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milliū numero ex Pópeianis cecidisse reperiēbamus, euocatosq. centuriones cōplures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaq. sunt sex militaria relata. nostri non amplius x x omnibus sunt prælijs desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneretur: quattuorq. ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. & cum laboris sui, periculiq. testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: scutoq. ad eum relato Sæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina c c x x x. quem Cæsar, ut erat de se meritis, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat. cohortemq. postea duplici stipendio, frumento ue, & speciaris, militaribusq. donis amplissime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; & in altitudinem pedū x v effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit; et, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam naetus, extructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitū eduxit, et se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphiloebis per Cassium Longinum, et Caluissium Sabinum, ut demon-

demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaïam, ac paullo longius progrediendum existimabat Cæsar: itaque eò Fusium Calenum misit: et Q. Sabinum, et Cassium cum cohortibus adiungit. quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaïam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, et Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recedit: non nullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare uellet; ut pæne castris Pompeij legiones subiiceret: tantumq. a uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo torméto ue adigi posset. Pompeius autem, ut famam, et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq. eius instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atque apud Dyrhachium gererentur, Scipionemq. in Macedoniam uenisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium suum, atque illius familiarum; quem, ab illo traditum initio, et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat: huic dat litteras, mandataq. ad eum: quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum nihil adhuc, arbitrari uitio factum eorum, quos esse actores eius rei

rei uoluisset ; quòd sua mandata perferre non oportuno tempore ad Pompeium uererentur : Scipionem ea auctoritate esse , ut non solum libere , quæ probasset , exponere , sed etiam ex magna parte compellere , atque errantem regere posset : præesse autem suo nomine exercitui ; ut , præter auctoritatem , uires quoque ad coercendum haberet : quod si fecisset , quietè Italia , pacem prouinciarum , salutem imperij uni omnes acceptam relaturos . Hæc ad eum mandata Clodius refert . ac primis diebus , ut uidebatur , libenter auditus , reliquis ad colloquium non admittitur ; castigato Scipione a Fauonio , ut postea , confecto bello , reperiēbamus : infecta q̃. re , sese ad Cæsarem recepit . Cæsar , quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret , & pabulatione prohiberet , aditus duos , quos esse angustos demonstrauimus , magnis operibus præmuniuit : castella q̃. his locis posuit . Pompeius , ubi nihil proficere equitatum cognouit , paucis intermissis diebus , rursus eum naui bus ad se intra munitiones recipit . Erat summa inopia pabuli , adeo , ut folijs ex arboribus strictis , & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent . frumenta enim , quæ fuerant intra munitiones sata , consumpserant ; & cogeantur Corcyra , atque Acarnania , longo interiecto nauigationis spatio , pabulum supportare , quoq̃. erat eius rei minor copia , hordeo adaugere , atque his rationibus equitatum tolerare . sed , postquam non modo hordeum , pabulumq̃. omnibus in locis , herbæq̃. defectæ , sed etiam fructus
ex

ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conā-
 dum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit.
 Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobro-
 ges duo fratres, Roscellus, et Aegus, Adbucilli filij,
 qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat,
 singulari uirtute homines, quorum opera Cæsar omni-
 bus Gallicis bellis optima, fortissimaq. erat usus. his
 domi, ob has caussas, amplissimos magistratus man-
 dauerat; atque eos extra ordinem in senatum legen-
 dos curauerat: agrosq. in Gallia ex hostibus captos,
 præmiaq. rei pecuniariæ magna tribnerat; locuple-
 tesq. ex egentibus effecerat. hi, propter uirtutem,
 non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam
 apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia
 Cæsaris, et stulta, ac barbara arrogantia elati, despi-
 ciebant suos, stipendiumq. equitum fraudabant, &
 prædam omnem domum auerterbant. quibus illi rebus
 permoti, uniuersi Cæsarem adierunt; palamq. de eo-
 rum iniurijs sunt quesli; & ad cetera addiderunt, fal-
 sum ab his equitum numerum deferri, quorum stipen-
 dium auerterent. Cæsar neque tempus illud animad-
 uersionis esse existimans, et multa uirtuti eorum con-
 cedens, rē distulit totam; illos secreto castigauit, quòd
 quæslui equites haberent; monuitq. equites, ut ex
 sua amicitia omnia expectarent, et ex præteritis suis
 officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis
 offensionem, et cōtemptionem ad omnes attulit. idq.
 ita esse, cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam
 ex domestico iudicio, atque animi conscientia intelli-
 gebant.

gebant. quo pudore adducti, et fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq. experi ri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur; postquam id difficilius uisum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, et fraudata restituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant. quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoq. committatu, et multis iumentis uenerant, uiriq. fortes habebantur, et in honore apud Caesarem fuerant, quodq. nouum, et prater consuetudinem acciderat, per omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Caesare ad Pompeium transierat; cum pane quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, uulgo uero uniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumq. regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq. rerum, & spatijs locorum, & custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotijs praerant,

erant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. quibus ille cognitis, eruptionisq. iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare iubet. his paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ, et sagittariorum, aggeremq. omnem noctu in scaphas, & naues ætuarias imponit; et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris, præsidijq. deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeq. a maximis castris Cæsaris aberant. eodem naues, quas demonstrauius, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasq. ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; et quid a quoque fieri uelit, præcepit. ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione nona positum habebat. huic, quod ualetudine minus cōmoda utebatur, Fuluium Postumum adiutorem summisserat. Erat eo loco fossa pedum xv, et uallus contra hostem in altitudinem pedum x. tantundemq. eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatium pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu xxiii munitiones erat complexus, perficiendi

ficiendi spatium non dabat . itaque contra mare transfuersum uallum , qui has duas munitiones contingeret , non dum perfecerat . quæ res nota erat Pompeio , delata per Allobroges perfugas ; magnumq. nostris attulit incommodum . nam , ut ad mare nostræ cohortes non æ legionis excubuerant , accessere subito prima luce Pompeiani exercitus : nouusq. eorum aduentus extitit : simulq. nauibus circumuecti milites in interiorē uallum tela iaciebant : fossæq. aggere complebantur : & legionarij , interioris munitionis defensores , scalis admotis , tormentisq. cuiusque generis , telisq. terrebant : magnaq. multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfunde batur . multum autem ab ictu lapidum , quod unum nostris erat telum , uimineâ tegumenta galeis imposita defendebant . itaque , cum omnibus rebus nostri premeretur , atque ægre resisterent ; animaduersum est uitium munitionis , quod supra demonstratum est ; atque inter duos uallos , quâ perfectum opus non erat , per mare nauibus expositis , in aduersos nostros impetum fecerunt ; atque ex utraque munitione deiectos terga uertere coegerunt . hoc tumultu nuntiato , Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit : quæ ex castris fugientes conispcatæ , neque illos suo aduentu cõfirmare potuerunt , neque ipsæ hostium impetum tulerunt . itaque , quodcunque addebatur , subsidio , id corruptū timore fugientium , terrorē , et periculū augebat . hominū enim multitudine receptus impedi batur . in eo prælio , cum graui uulere esset affectus .

aquilifer, et uiribus deficeret, conspicatus equites no-
 stros, Hanc ego, inquit, et uiuus multos per annos
 magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fi-
 de Cæsari restituo. nolite obsecro committere, quod
 ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris
 dedecus admittatur; incolumemq. ad eum referte.
 hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohör-
 tis centurionibus interfectis, præter principem prio-
 rem. iamq. Pompeiani, magna cæde nostrorum, ca-
 stris Marcellini appropinquabant, non mediocri ter-
 rore illato reliquis cohortibus. et M. Antonius, qui
 proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntia-
 ta, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore
 cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit,
 nostrosq. firmauit, ut se ex maximo timore collige-
 rēt. neque multo post Cæsar, significatione per castel-
 la fumo facta, ut erat superioris tēporis consuetudo,
 deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eodē ue-
 nit. qui, cognito detrimēto, cum animaduertisset Pom-
 peium extra munitiones egressum, castra secundum
 mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum na-
 uibus habere, commutata ratione belli, quoniam
 propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire
 iussit. qua perfecta munitione, animaduersum est a
 speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod instar
 legionis uideretur, esse post siluā, et in uetera castra
 duci. castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cū
 se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copijs,
 atque opera, ut demonstrauiamus, circummuniret,

castra

castra eò loco posuit. hæc siluam quandam contingebant, neque, longius a mari passibus CCCC aberat. post, mutato consilio, quibusdã de causis, Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit: paucisq. intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; et, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castella atque arcis locũ obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC; quo liberius, ac sine periculo milites aquarẽtur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdã de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita còplures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illo, speculatores Cæsari renuntiarent. hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. is locus aberat a nouis Pompeij castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentũ sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, diminutoq. militũ numero, ad legionẽ Pompeij, castraq. minora duplici acie duxit. neque eũ prima opinio fefellit. nã & peruenit prius, quàm Pompeius sentire posset: et, tametsi erant munitiones castrorum magna, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus,

Pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatum; cum irrumperet nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opéra proditum exercitum C. Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri uirtute uicerunt: excisoq. Eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, et, quod eò pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. munitionem, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisq. noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, et re nuntiata, quintam legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemq. tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: et acies instructa a nostris; qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq. sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendere, receptui

ceptui suo timens, initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitū animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisq. oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo, Pompeium adesse, et suos fugere, cerneret, ueriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quò uenerant, receptui consulebant: omniaq. erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitteret, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant, eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesq. eius, angustijs, portisq. Cæsar's militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parue res magnum in utranque partem momentum habuerūt. munitiones enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, et expeditam Cæsar's uictoriā interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutē attulit. duobus his unius diei prælijs Cæsar desiderauit mili-

tes nongentos sexaginta, et notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum, senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agraviium, Puteolis; M. Sacratinirum, Capua; tribunos mil. L, et centuriones x x x. sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, et fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaq. sunt militaria x x x i i amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutare passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq. deductos, ostentationis, ut uidebatur, caussa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut nō de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militū, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorē intra extraq. munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri factō, non prælio dimicatum; sibiq. ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quorū quàm paruulæ sæpe caussæ uel fasce

uel fasce suspicionis, uel terroris repētini, uel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties uel culpa ducis, uel tribuni uitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si uirtute uicissent, neque ulla cōmutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama, ac litteris, uictoriam eius diei concelebrabāt. Cæsar, a superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationē existimauit. itaque uno tempore, præsidijs omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactōq. in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusq. est, ne ea, quæ accidissent, grauitè ferrent, ne ue his rebus terrentur, multisq. secundis prælijs unum aduersum, et id mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam, quòd Italiā sine aliquo uulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum, peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quòd finitimas, frumentariasq. prouincias in potestatem rede-gissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, cuius potius, quàm suæ culpæ, debere tribui: locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris: expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partem iam præsentemque uictoriam interpellassent, dandam

omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum uerteret, uti ad Gergoniam accidisset, atque ijs, qui ante dimicare timuissent, ultro se pretio offerrent. Hac habita concione, non nullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq. Studium infamiae sarciedae, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores; simulq. omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq. interponendum ad recreandos animos putabat; relictisq. munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, et agrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum uetuit. his una legio missa præsidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; paruoq. spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimq. egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit. Neque uero Pompeius, cognito consilio eius, mo-

ram ullam ad insequendum intulit; sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumq. præmisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed, cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio detinebat. huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosq. antesignanos admiscuit cccc: qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresq. interficerent, ipsiq. incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traduetoq. exercitu flumē Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militesq. omnes intra uallum castrorū continuuit; equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pópeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit: eiusq. milites, quod ab opere, integris munitionibus, uacabant, alij lignandi, pabulandiq. caussa longius progrediebatur, alij, quod subito consilium profectiois ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorū, depositis in contubernio armis, uallum relinquebant. quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fere prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectiois dato, exercitum educit; duplicatoq. eius diei

diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate, et studio incitatus ferebatur. totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transfret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio profisceretur; sin Apolloniâ, Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio tamē Scipione, necessario illum suis auxiliū ferre cogeret. itaque, præmissis

missis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri uellet, ostendit: præsidioq. Apollonia cohortibus quattuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq. erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epirū, atque Acarnaniam iter facere cæpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraq. discedere nollet, quòd legiones, equitatumq. ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitiū aggrediretur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, et, ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Cædaniam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improuiso aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo disceserat, et Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candaniæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul a Pompeio litteris per omnes prouincias, ciuitatesq. dimissis, prælio ad Dyrrhachium factò, latius, inflatusq. multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copijs amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc ciuitates non nullas ab eius amicitia auerterant. quibus accidit: rebus, ut, pluribus dimissi itineribus, a Cæsare ad Domitium, & ab Domitio

ad

ad Cæsarem , nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges , Roscelli , atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauiamus, conspicati in itinere explorateres Domitij, seu pristina sua cõsuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæsaris profectiõne, & aduentum Pompeij docuerunt. a quibus Domitius certior factus, uix i v horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, et ad Eginium, quod est obiectum, oppositumq. Thessaliæ, Cæsari uenienti occurrit. coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumq. ab eo militum petierat. sed eò fama iam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus, itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in oppidum cogit; portasq. præcludit; & ad Scipionem, Pompeiumq. nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Põpeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas, musculosq. ad repentinam oppugnationem

nem fieri, & crates parari iussit. quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento; simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaque usus singulari militum studio, eodem, quo uenerat, die, post horam nonam, oppidum altissimis montibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit; et ad diripiendū militibus concessit; statimque ab oppido castra mouit, et Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famāque antecederet. Metropolitae, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clāserunt, murosque armatis cōpleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis, ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producos curauerat, portas aperuerunt. quibus diligentissime cōseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebātur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris naetus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pōpeius paucis post diebus in Thessaliā peruenit: concionatusque apud cunctum exercitū, suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorū uelint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suū cum Scipione honorem

honorem partitur; classicumq. apud eum cani, et al-
 terum illi iubet prætorium tendi. auctis copijs Pom-
 peij, duobusq. magnis exercitibus coniunctis, pristi-
 na omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ auge-
 tur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id mo-
 rari reditum in Italiam uideretur; & siquando quid
 Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius
 esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et con-
 sulares, prætoriosq. seruatorum habere numero, dice-
 rent. iamq. inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs
 contendebant; in annosq. consulatum definiebant.
 alij domos, bonaq. eorum, qui in castris erant Cæsa-
 ris, petebant: magnaq. inter eos in consilio fuit con-
 trouersia, oporteret ne L. Hirtij quod is a Pompeio
 ad Parthos missus esset, proximis comitijs prætorijs
 absentis rationem haberi: cū eius necessarij fidem im-
 plorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti
 promississet; ne per eius auctoritatem deceptus ui-
 deretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus
 omnes antecederet, recusarent. iam de sacerdotio Cæ-
 saris Domitius, Scipio, Spintherq. Lentulusquotidia-
 nis contentionibus ad grauissimas uerborū contume-
 lias palā descenderunt: cum Lentulus ætatis honorē
 ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatēq.
 iactaret; Scipio affinitate Pompeij consideret. postula-
 uit etiam L. Afranium proditoris exercitus Atius
 Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania di-
 ceret. et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi
 bello cōfecto, ternas tabellas dari ad indicandum ijs,
 qui

qui ordinis essent senatorij, belloq. una cū ipsis interfuis-
sent, sentētiasq. de singulis ferrēt, qui Romæ remansissent, quiq. inter præsidia Pompeij fuissent, neque operam in re militari præsstitissent : unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent ; alteram, qui capitis damnarent ; tertiā, qui pecunia multarent . postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant . nec, quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant .
Re frumentaria præparatā, confirmatisq. militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet : itaque ex castris exercitum eduxit, aciemq. instruxit, primū suis locis, paulloq. a castris Pompeij longius ; continentibus uero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusq. Pompeianis aciem subijceret. quæ res in dies confirmationem eius efficiebat exercitum . superius tamen institutum in equitibus, quod demonstraui-
mus, seruabat, ut, quoniā numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cōsuetudine usum quoque eius generis præliorum perciperent . his erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent,

derent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. nanque etiam per eos dies praelium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices motis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subijceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, ut, mouendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a uallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis, & de praelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat praelio decertare. nanque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut
exerci-

exercitus Cæsaris pelleretur. id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idq. mihi se facturos confirmauerunt, ut, cū propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredere'tur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm a nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, et pæne sine uulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantum equitatu ualeamus. simul denuntiauit, ut essent animo parati in posteru; et quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitaui'ssent, ne usu, manuq. reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferreret. noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamq. deuicerit. omnibus interfui prælijs: neque temere incognitam rem pronuntio. perexigua pars illius exercitus superest. magna pars deperiit: quod accidere tot prælijs fuit necesse. multos autumnus pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictī in cōtinenti. an non audistis ex ijs, qui per causam ualitudinis remanserunt, cohortes esse Brundisij factas? hæc copiae, quas uidetis, ex delectibus horum annoru in citeriore Gallia sunt refectæ; et pleræque sūt ex colonijs transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interiit. Hæc cū dixisset, iu

rauit se , nisi uictorem , in castra non reuersurum : reliquosque , ut idem facerent , hortatus est . hoc laudans Pompeius , idem iurauit . nec uero ex reliquis fuit quisquam , qui iurare dubitaret . Hæc cum facta esset in concilio , magna spe , et lætitia omnium discessum est . ac iam animo uictoriâ percipiebant , quod de re tanta , et a tam perito imperatore nihil frustra consirmari uidebatur . Cæsar , cum Pompeij castris appropinquasset , ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit . erant in sinistro cornu legiones duæ , traditæ a Cæsare initio dissensionis ex S . C . quarum una prima , altera tertia appellabatur . in eo loco ipse erat Pompeius . mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat . Ciliciensis legio coniuncta cū cohortibus Hispanis , quas traductas ab Afranio docuimus , in dextro cornu erant collocatæ . has firmissimas se habere Pompeius existimabat . reliquas inter aciem mediam , cornuaq . interiecerat : numeroq . cohortes C X expleuerat . hæc erant millia L V , euocatorum circiter duo millia : quæ ex beneficiarijs superiorum exercituū ad eum conuenerant : quæ tota acie disperferat . reliquas cohortes V I I castris , propinquisq . castellis præsidio disposuerat . dextrum cornu eius riuus quidā , impeditis ripis , muniēbat . quam ob causam cunctum equitatum , sagittarios , funditoresq . omnes in sinistro cornu obiecerat . Cæsar , superius institutum seruans , decimā legionem in dextro cornu , nonam in sinistro collocauerat : tametsi erat Dyrrhachinis prælijs uehemēter attenuatæ : et huic sic adiunxit octauā , ut pæne
unam

mam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse iusserat. cohortes in acie LXXX constitutas habebat. quæ summa erat MXXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitiū præposuerat. ipse contra Pompeium consistit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauiamus, timens, ne a multitudine equitum dextrū cornu circumueniretur, celeriter ex terna acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuq. opposuit; et, quid fieri uellet, ostendit; monuitque, eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare; simul tertiæ aciei, toti q. exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturū. exercitum cū, militari more, ad pugnam cohortaretur, sua q. in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cū Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquā abuti militum sanguine, neque remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute. hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & uestro imperatori, quam constituistis,

operam date. unum hoc praelium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatē recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciā, inquit, hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter CXX uoluntarie eiusdem centuriæ sunt profecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pōpeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, ne ue se loco mouerent; aciemq. eius distrabi paterentur. idq. admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; ut primus excursus, uisq. militum infringeretur; aciesq. distēderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leuiusq. casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quā si ipsi immixtis telis occurrissent; simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio uidetur: propterea quòd est quædā animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. hanc nō reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremq. uniuersi tollerent. quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent nō concurrī a Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt,

Et ad

et ad medium fere spatium conſtiterunt, ne, conſumptis uiribus, appropinquarent; paruoq. intermiſſo temporis ſpatio, ac rurus renouato curſu, pila miſerunt, celeriterque, ut erat præceptum a Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque uero Pompeiani huic rei deſuerunt. nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conſeruauerunt; pilisq. miſſis, ad gladios redierunt. Eodẽ tempore equites a ſiniſtro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt: omnisq. multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paulum loco motus ceſſit: equitesq. Pompeiani hoc acrius inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemq. noſtram a latere aperto circuire cæperunt. quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei, quam inſlituerat ex cohortium numero, ſignum dedit. illi celeriter procurrerunt; inſeſtisq. ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omnesq. conuerſi non ſolum loco excederẽt, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent, quibus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoresq. deſtituti inermes ſine præſidio interſecti ſunt. eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosq. a tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſſit. ita, cum recentes, atque integri deſeſſis ſucceſſiſſent, alij autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non

potuerunt, atque uniuersi terga uerterunt. neque uero Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortâdis militibus pronuntiauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab ijsdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab ijsdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritâ, animaduertit, alijs diffusus, acie excessit, protinusq. se in castra equo contulit, et ijs centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidēs, et tamen euentum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraq. oppugnant: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnē laborem animo parati, imperio paruerūt. castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiâ acrius a Thracibus, barbarisq. auxilijs. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisq. militariis, magis de reliqua fuga, quàm de castris

castrorum defensione, cogitabant. neque uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti uulneribus, locum reliquerunt; protinusq. omnes, ducibus usi centurionibus; tribunisq. mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula costrata, L. etiā Lentuli, et non nullorum tabernacula protecta edera, multaq. praeterea, quae nimia luxuriam, et uictoriae fiducia designarent; ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent uoluptates. atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obijciebāt, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum naetus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit; protinusq. equo citato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga naetus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare peruenit, nauemq. frumentaria conscendit, saepe, ut dicebatur, querens, tantam se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum uictoria sperasset, ab eo initio fugae facto pene proditus uideretur. Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotij gerendi facultate dimitteret. qua re imperata, montē opere circumuenire instituit. Pópeiani, quod is mōs erat sine aqua, diffisi ei loco, re-

* lieto monte, uniuerſi iuris eius Lariffam uerſus ſe recipere cœperunt. qua ſpe animaduerſa, Caſar copias ſuas diuiſit; partemq. legionum in caſtris Pompeij re manere iuſſit, partem in ſua caſtra remiſit: quattuor ſecum legiones duxit; commodioreq. itinere Pompe ianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum VI, aciem inſtruxit. qua re animaduerſa, Pompeia ni in quodam monte conſliterunt. hunc montem flu men ſubſuebat. Caſar milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant conſecti, noxq. iam ſube rat, tamen munitione flumen a monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent. quo iam perfeſto ope re, illi de deditiōe, miſſis legatis, agere cœperūt. pau ci ordinis ſenatoriij, qui ſe cum ijs coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt. Caſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in pla niciem deſcendere, atque arma proijcere iuſſit. quod ubi ſine recuſatione fecerunt; paſſisq. palmis, proieſti ad terram, ſlentes, ab eo petierunt ſalutem: conſola tus conſurgere iuſſit; & pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſer uauit; militibusq. ſuis iuſſit, ne qui eorum uiolarētur, neu quid ſui deſiderarent. hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſe cum duxerat, inuicem requieſcere, atque in caſtra re uerti iuſſit: eodemq. die Lariffam peruenit. in eo præ lio non amplius ducentos milites deſiderauit; ſed cen turiones, fortes uiros, circiter xxx amiſit. inter ſectus eſt etiam fortiffime pugnans Craſſinus, cuius mentionem

mentionem supra fecimus , gladio in os aduersum
coniecto . neque id fuit falsum , quod ille in pugnam
proficiscens dixerat . sic enim Cæsar existimabat , eo
prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse ; opti-
meq. eum de se meritum iudicabat . ex Pompeiano
exercitu circiter millia xv cecidisse uidebantur : sed
in deditionem uenerunt amplius millia xxiv . nan-
que etiam cohortes , quæ præsidio in castellis fuerat ,
se se Syllæ similiter dediderunt . multi præterea in fini-
timas ciuitates refugerunt . signaq. militaria ex præ-
lio ad Cæsarem sunt relata CLXXX , et aquila LIX .
L. Domitius , ex castris in montem refugiens , cum ui-
res eum lassitudine defecissent , ab equitibus est inter-
fectus . Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brū-
disium uenit ; eademq. ratione , qua factum a Libo-
ne antea demonstrauimus , insulam obiectam portui
Brundisino tenuit . Similiter Vatinius , qui Brundi-
sio præerat , testis , instructisq. scaphis , elicit na-
ues Lelianas ; atque ex his longius productam unam
quinq. remem , & minores duas in angustijs por-
tus cepit : itemq. per equites dispositos aqua prohibe-
re classarios instituit . sed Lælius , tempore anni com-
modiore usus , ad nauigandum onerarijs nauibus Cor-
cyra , Dyrrhachioq. aquam suis supportabat ; neque
a proposito deterrebat ; neque , ante prælium in
Thessalia factum cognitum , aut ignominia amissarū
nauium , aut necessariarum rerum inopia , ex por-
tu , insulaq. expelli potuit . Iisdem fere temporibus
Cassius cū classe Syrorum , & Phœnicum , et Cilicum

Siciliam uenit : & , cum esset Cæsaris classis diuisa in
 duas partes , & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius
 prætor Vibonæ ad fretum , dimidiæ M. Pomponius
 ad Messanam , prius Cassius ad Messanam nauibus
 aduolauit , quàm Pomponius de eius aduentu cogno
 sceret : perturbatumq. cum nactus , nullis custodijs ,
 neque ordinibus certis , magno uento , et secundo com
 pletas onerarias naues teda , & pice , & stupa , reli
 quisq. rebus , quæ sunt ad incendia , in Pomponianâ
 classem immisit , atque omnes naues incendit xxxv ,
 in quibus erant xx constrictæ : tantusq. eo factô ti
 mor incessit , ut , cum esset legio præsidio Messanæ , uix
 oppidum defenderetur : & , nisi eo ipso tempore qui
 dam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites
 essent allati , existimabant plerique futurum fuisse , ut
 amitteretur . sed , oportunissime nuntijs allatis , oppi
 dum fuit defensum : Cassiusq. ad Sulpicianâ inde clas
 sem profectus est Vibonem : applicatisq. nostris ad
 terram nauibus , propter eundem timorem , pari , at
 que antea , ratione egerunt . Cassius , secundum na
 ctus uentum , onerarias naues circiter xl , præpara
 tas ad incendium immisit : & , flamma ab utroque
 cornu comprehensa , naues sunt combustæ quinque .
 cumq. ignis , magnitudine uenti , latius serperet ; mili
 tes , qui ex ueteribus legionibus erant relictî præsidio
 nauibus , ex numero agrorum , ignominiam non tulerunt ,
 sed sua sponte naues conscenderunt , & a terra
 soluerunt , impetuq. factô in Cassianam classem , quin
 queremes duas , in quarum altera erat Cassius , ce
 perunt .

perunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. præte-
rea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post
de prælio factò in Thessalia cognitum est; ut ipsis Põ-
peianis fides fieret. nam ante id tempus fingi a lega-
tis, amicisq. Cæsaris arbitrabantur. quibus rebus
cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæ-
sar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pom-
peium existimauit, quascunque in partes ex fuga se
recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bel-
lum renouare posset: et, quantum itineris equitatu
efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionēq.
unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edi-
ctum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti
omnes eius provinciæ iuniores, Græci, ciuesq. R.
iurandi causa conuenirent. sed, utrum auertendæ
suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quamdiu-
tissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis
delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere
conaretur, existimari non poterat. ipse ad anchoram
una nocte constitit; et, uocatis ad se Amphipoli hospi-
tibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata,
cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, et Mity-
lenas paucis diebus uenit. biduum tempestate reten-
tus, nauibusq. alijs additis ætuarijs, in Ciliciam, at-
que inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu
omnium Antiochensum, ciuiumq. R. qui illic nego-
tiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui
caussa; nuntiosq. dimissos ad eos, qui se ex fuga in fi-
nitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiā
adirent:

adirent : id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac non nullis alijs acciderat Rhodi. nam quicunque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erant : missisq. ad eos nuntijs, ut ex ijs locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluere iuebantur. Iamq. de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriae consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, & aris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq. millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosq. ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusiū peruenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat : castraq. Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cæperunt, eosq. hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne ue eius fortunam despicerent. in hoc erant numero complures Pompeij milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat; belloq.

belloq. confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. his tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumq. occuparet, siue, despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumq. ad regem uenire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum regionis, singulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruiulam conscendit cum paucis suis, et ibi ab Achilla, et Septimio interficitur. item L. Lentulus comprehenditur a rege, et in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam uenisset, reperiēbat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; eiusq. rei causa, senatores omnes ex provincia uocasse, ut, ijs testibus, summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, et ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq. conuertisse. Eodemq. die Antiachia in Syria his tan-

tus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *ἄδωτα* appellant, tympana sonuerunt. item Trallibus in templo uictoriæ, ubi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri iusum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq. eius loci oportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusq. octingentis, et nauibus longis Rhodijs decem, et Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legionibus hominum tria millia duceti. reliqui, uulneribus ex prælijs, et labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. sed Cæsar, confusus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primum e naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppidi, præsidij causa, reliquerat; et concursum ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur. in hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui prædicabat. hoc sedato tumultu, crebræ cõtinuis diebus ex cõcursu multitudinis cõcitationes fiebāt; compluresq. milites huius urbis omnibus

bus partibus interficiebantur. quibus rebus animadu-
uersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas
ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim neces-
sario Etesis tenebatur; qui Alexandria nauigantibus
sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias regum
ad populum R. et ad se, quod esset consul, pertinere
existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod
superiore consulatu cum patre Ptolemæo, et lege, et
S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem
Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram exerci-
tus, quos haberent, dimittere, et de controuersiis iu-
re apud se potius, quam inter se armis, disceptare.
Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri,
nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus, is pri-
mum inter suos queri, atque indignari cæpit, regem
ad dicendâ causam euocari: deinde, adiutores quos-
dam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum
a Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eun-
dem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus
copijs præfecit. hunc incitatum suis, et regis inflatû
pollicitationibus, quæ fieri uellet, litteris, nuntijsq.
edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erât
scripti ex duobus filijs maior, et ex duabus ea, quæ
ætate antecedebat. hæc uti fierent, per omnes deos,
perq. fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento
Ptolemæus populû R. obtestabatur. tabulæ testamē-
ti, unæ per legatos eius Româ erât allatæ, ut in arario
poneretur. eæ, cû propter publicas occupationes poni
nō potuissēt, apud Pōpeiū sunt depositæ; altera eodē
exemplo

exemplo relictae, atque obsignatae Alexandria pro-
 ferebantur. De his rebus cum ageretur apud Caesare;
 isq. maxime uellet pro communi amico, atque arbi-
 tro controuersias regum componere: subito exerci-
 citus regius, equitatusq. omnis uenire Alexandria
 nuntiatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae,
 ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret.
 relinqueretur, ut se suis locis oppido teneret, consi-
 liumq. Achillae cognosceret. milites tamen omnes in
 armis esse iussit: regemq. hortatus est, ut ex suis ne-
 cessarijs, quos haberet maximae auctoritatis, lega-
 tos ad Achillam mitteret, & quid esset suae uolun-
 tatis, ostenderet. a quo missi Dioscorides, et Sera-
 pion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque
 apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant,
 ad Achillam peruenerunt. quos ille, cum in conspe-
 ctum eius uenissent, prius, quam audiret, aut, cuius
 rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac inter-
 fici iussit. quorum alter, accepto uulnere occupatus,
 per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. quo
 facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar ef-
 fecit, magnamq. regium nomen apud suos auctori-
 tem habere existimans, et ut potius priuato paucorum,
 et latronum consilio, quam regio, susceptum bellum
 uideretur. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero,
 neque genere hominum, neque usu rei militaris conte-
 mnendae uideretur. millia enim uiginti in armis habe-
 bat. haec constabant ex Gabinianis militibus: qui iam
 in consuetudinem Alexandrinae uitae, atque licetiae ue-
 nerant,

nerant, et nomen, disciplinamq. populi R. dedidicerant, uxoresq. duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq. Syria, Ciliciaq. prouinciæ, finitimarumq. regionum. multi præterea capitis damnati, exsulesq. conuenerant: fugitiuiq. omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certa q. uitæ condicio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorū si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant cō pluribus Alexandria bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. his copijs fidens Achilles, paucitatemq. militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandria: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per uias cohortibus, impetū eius sustinuit. eodēq. tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copijs, pluribus uijs pugnebatur: et magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad

Pompeium: quæ, prælio in Thesſalia factò, domum
 redierant. illæ triremes omnes, et quinquere-
 mæ, instructæq. omnibus rebus ad nauigandum, præ-
 ter has, x x i i erant, quæ præsidij causa Alexan-
 driæ esse consueuerant, conſtrate omnes. quas si occu-
 passent, classe Cæsaris erepta, portum, ac mare totū
 in sua potestate haberent, commeatu, auxilijsq. Cæ-
 sarem prohiberent. itaque tanta est contentione a-
 ctum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re ui-
 ctoriam, hi salutem suam consistere uiderent. sed re
 obtinuit Cæsar; omnesq. eas naues, et reliquas, quæ
 erant in naualibus, incendit; quòd tam late tueri tam
 parua manu non poterat; confestimq. ad Pharum na-
 uibus milites exposuit. Pharus est in insula turris,
 magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ
 nomen ab insula accepit. hæc insula, obiecta Alexan-
 driæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus,
 in longitudinem passuum nōgentorum in mare iactis
 molibus, angusto itinere, et ponte cum oppido coniun-
 gitur. in hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, et
 uicus, oppidi magnitudine: quæq. ubique naues im-
 prudentia, aut tempestate paullulum suo cursu deces-
 serint, has more prædonum diripere consueuerunt.
 ijs autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, nō potest
 esse, propter angustias, nauibus introitus in portum,
 hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis,
 militibusq. expositis, Pharon apprehendit, atque i-
 bi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, uti tu-
 to frumentum, auxiliaq. nauibus ad eum supportari
 possent.

possent . demisit enim circum omnes propinquas regiones ; atque inde auxilia euocauit : reliquis oppidi partibus sic est pugnatum , ut æquo prælio discederetur , & neutri pellerentur . id efficiebant angustie loci : paucisq. utrinque interfectis , Caesar loca maxime necessaria complexus , noctu præmunit . hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua , in quam ipse , habitandi causa , initio erat inductus , & theatrum coniunctum domui , quod arcis tenebat locum , aditusq. habebat ad portum , & ad reliqua naualia . has munitiones insequentibus auxit diebus , ut promuro obiectas haberet , neu pugnare inuitus cogere-
tur . Interim filia minor Ptolemæi regis , uacuum possessionem regni sperans , ad Achillam se ex regia transiecit , unaq. bellum administrare cæpit . sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta ; quæ res apud milites largitiones auxit . magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat . Hæc dum apud hostes geruntur , Photinus , nutricius pueri , & procurator regni in parte Caesaris , cum ad Achillam nuntios mitteret , hortareturq. , ne negotio desisteret , neu animo deficeret , indicatis , deprehensisq. internuntijs , a Casare est interfectus . Hæc initia belli Alexandrini fuerunt .

A. HIRTII, AVT OPPII
COMMENTARIO RVM
DE BELLO ALEXANDRINO
LIBER I.



BELLO Alexandrino conflato, Caesar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq. omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq. adduci iubet. interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumq. aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod signa contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, testæq. sunt rudere, aut pauimentis. Caesar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc, operibus, uineisq. agendis, a reliqua parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis uero,

uero, ut aqua, pabuloq. abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodq. utrumque palus large præbere poterat. Neque uero Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumq. pertinet, legatos, conquistoresq., delectus habendi causa, miserant; magnumq. numerum in oppidum telorum, atque tormentorum conuexerant, & innumerablem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. seruos præterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. ueteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacunque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum oportunæ essent. omnibus uijs, atque angiporis triplicem uallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat) quæq. partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisq. eis rotis, funibus, iumentisq. obiectis, directis plateis in quamcunque erat uisum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ a nobis fieri uiderant, ea solertia efficie-

bant, ut nostri illorum opera imitari uiderentur : & sua sponte multa reperiabant : unoq. tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant : atque hæc principes in consilijs, concionibusq. agitabant, populum R. paulatim in consuetudinem eius regni uenire occupandi : paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto : Pompeium se ex fuga eodem recepisse ; ac Cæsarem uenisse cum copijs ; neque morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur : quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam : idq. agendum mature : nanque eum, interclusum temporibus propter anni tempus, recipere transmari-
na auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet ; præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, ipsa sine ullo socio, et custode omne imperium obtinebat ; exercitus Ganymedi traditur. is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusq. habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatium temporis liquefeit, ac subsidit. hac uti domini adificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida,

bida, ut multos, uariosque morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo cõtenta est necessario, quòd fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo factò est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuèdarum caussa uicatim, ex priuatis ædificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato consilio, magnè ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aqua magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris nõ intermittebat. quamobrem salsior paullo præter consuetudine aqua trahebatur ex proximis ædificijs; magnâq. hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consueissent: uulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo uero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior iam, salsiorq. reperièbatur. quo factò, dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderentur; atque alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quòd neque calari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio dista-

uictoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora, atque ædificia occupaturos; ita fuga, nauibusq. nostros prohibituos: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animû conferant, ne ue quam partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq. conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio trigesima septima ex dedititijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenēdas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio ætuario Cæsarem faciunt certiozem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim conscendit, atque omnem classē sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, cum longius paullo discederet, munitiones nō dare nolebat. cumq. ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; aquandiū. caussa remiges in terram exposuisset, non nulli ex numero, cum longius a nauibus prædatum processissent, ab equi-

equitibus hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt,
 Casarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in
 nauibus habere. quare comperta, magnam sibi fa-
 cultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei credi-
 derunt. itaque naues omnes, quas paratas habuerant
 ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæ-
 sariq. redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de
 causis eo die dimicare nolebat; quod et nullos milites
 in nauibus habebat, et post horam decimam diei res
 agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fi-
 duciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi e-
 tiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla
 satis idonea esset hortatio, qua neque uirtutem pos-
 set notare, neque inertiam. quibus de causis naues,
 quas potuit, Casar ad terram detraxit: quem in locum
 illos successuros non existimabat. erat una nauis Rho-
 dia in dextro Casaris cornu, longe ab reliquis colloca-
 ta. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: ma-
 gnoq. impetu quattuor ad eam constratae naues, et
 complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæ-
 sar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contume-
 liam acciperet; quanquam, si quid grauius accidisset,
 merito casurum iudicabat: prælium commissum est
 magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus
 dimicationibus et scientia, et uirtute præstitissent,
 tum maxime illo tempore totum onus sustinere non
 recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acce-
 ptum uideretur. ita prælium secundissimum est factum.
 capta est una hostium quadriremis: depressa est al-
 tera.

tera. deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præ-
terea multitudo in reliquis nauibus propugnatori m
est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota
classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate
perterritis hostibus, aduerso uento leniter flante, na-
ues onerarias Cæsar remulco uictoricibus suis Alexan-
driam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexā-
drini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed scien-
tia classiariorum se uictos uiderent, quibus & supe-
rioribus locis subleuantur, ut uix ædificijs defendi
possent, et materiam cunctam obijcerent, quod no-
stræ classis oppugnationem etiam ad terram uereban-
tur. ijdem, postea quàm Ganymedes in concilio con-
firmavit, sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum,
et numerum adaucturum, magna spe, et fiducia ue-
teres reficere naues, accuratiusq. huic rei studere,
atque inseruire instituerunt: ac, tametsi amplius cen-
tum decem nauibus longis in portu, naualibusq. ami-
serant, non tamen reparandæ classis cogitationem de-
posuerunt. uidebant enim, non auxilia Cæsar's, non
commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent.
præterea nautici homines, et urbis, et regionis ma-
ritimæ, quotidianoq. usu a pueris exercitati, ad na-
turale, ac domesticum bonum refugere cupiebant; et,
quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant:
itaque omni studio ad parandam classem incubue-
runt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigendi
portorij caussa dispositæ. naues ueteres erant in oc-
cultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad na-
uigan-

uigandum non erāt usi. has reficiebant: illas Alexan-
driam reuocabant. deerant remi: porticus, gymna-
sia, ædificia publica detegebant: asseres, remorum
usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud ur-
bis copia subministrabat. postremo, non longam na-
uigationem parabant, sed præsentis temporis necessi-
tati seruiabant, et in ipso portu confligendum uide-
bant. itaque paucis diebus, contra omnium opinio-
nem, quadriremes uigintiduas, quinqueremes quin-
que confecerunt. ad has minores, apertasq. complu-
res adiecerunt: & in portu periclitati remigio, quid
quæque earum efficere posset, idoneos milites impo-
suerunt, seq. ad confligendum omnibus rebus pa-
rauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat,
(nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio de-
fecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duo-
decim. ex his quinqueremes quinque erant, et quadri-
remes decem, reliquæ infra hanc magnitudinem, &
pleræque apertæ. tamen, uirtute militum confisus, co-
gnitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat.
postquam eò uentum est, ut sibi uterque eorum con-
fideret; Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduer-
sasq. naues hostibus constituit: in dextro cornu Rho-
dias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium
quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse
ad explicandas naues uidebatur. post hunc ordinem
reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanque earū
sequatur, et cui subueniat, constituit, atque imperat.
Nō dubitanter Alexandrini classē producunt, atque
instruunt:

instruunt; in fronte collocant x x i i : reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt . magnum præterea numerum minorum nauigiorum , et scapharum producunt cum malleolis , ignibusque ; si quid ipsa multitudo , & clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africae. sic enim prædicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae. satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transseundi fieret initium : propterea quod ei , qui intrassent, ad explicandam classem , et ad receptum, si durior accidisset casus , impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus , quam cum Græcis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam , atque animi magnitudinem , delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret . qui, ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare . nobis rem committe . nos prælium sustinebimus ; neque tuum iudicium fallemus ; dum reliqui subsequantur . hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari , magno nobis & dedecori, et dolori est. Cæsar , illum adhortatus , atque omnibus laudibus prosecutus , dat signum pugnae . progressas ultra uadum quattuor Rhodias naues circumfistunt Alexandrini ; atque in eas impetum faciunt . sustinent illi , aque arte , solertiaque . se explicant: ac tantum dotrina

Etrina potuit, ut in dispari numero nulla transuersa
 hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed
 semper uenientibus aduersæ occurrerent. interim
 sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab
 arte est, propter angustias loci; atque omne certa-
 men in uirtute constitit. neque uero Alexandria
 fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui
 aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animū
 haberet, quin altissima tellus peteret, atque ex om-
 ni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque,
 et uotis uictoriam suis ab dijs immortalibus exposce-
 ret. Minime autem erat par prælij certamen. nostris
 enim pulsīs, neque terra, neque mari effugium daba-
 tur uictis; omniaq. uictoribus erant futura in incer-
 to: illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si
 inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam pericli
 tarentur. simul illud graue, ac miserum uidebatur,
 per paucos de summa, ac de salute omnium decerta-
 re: quorum si quis aut animo, aut uirtute cefisset, re-
 liquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi
 facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenu-
 mero Cæsar suis exposuerat; ut hoc maiori animo cō-
 tenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam
 uiderent. eadem suum quisque contubernalem, ami-
 cum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam,
 atque omnium falleret opinionē, quorum iudicio de-
 lectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo
 est decertatum, ut neque maritimis, nauticisq. soler-
 tia, atque ars præsidium ferret; neque numero nauium
 præstan-

præstantibus multitudo prodesset; neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinquaginta cum defensoribus, remigibusque; et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt: quas protexerunt ex molibus, atque ædificijs imminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt. hoc ne sibi sapius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, ut insulam, molemq. ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitiõibus in oppido, et illam, et urbem uno tempore tentari posse confidebat. quo capto consilio, cohortes x, et leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasq. imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manus caussa, cum constratis nauibus aggrèditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabāt; et litora armati defendebāt; quod, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis, nauibusq. longis v mobiliter, et scienter angustias loci tuebantur. sed, ubi, locis primum cognitis, uadisq. pertentatis, pauci nostri in litore consliterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constanterq. in eos, qui in litore æquo insliterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterunt. his puls, custodia portus relicta, ad litora, et uicum applicauerunt;

cauerunt; seq. ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. neque uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum: (ut minora maioribus conferantur) turresq. editæ & coniunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum. sed terror hominibus mentem, consiliumq. eripit, et mēbra debilitat; ut tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdem, perterriti fuga suorum, et cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq. per molem in mare præcipitauerunt, et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enatauerunt. multi tamen ex ijs capti, interfectiq. sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellumq. ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiozem illum, propioremq. oppido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursus, et repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. iamq. eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus, sagittisq. depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiae loci patiebantur. reliquæ copiae in nauibus stationem obtinebant. quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari,

præuallari, et, quâ exitus nauibus erat, fornice ex-
strueto, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, at-
que obstrui. quorû altero opere effecto, ut nulla omni-
no scapha egredi posset, altero instituto, omnes *Ale-*
xandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, et contra
munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemq.
tempore, quæ consueuerunt nauigia per pontes ad in-
cendia onerariarum emittere, ad molem constitue-
runt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole, ab il-
lis ex area, quæ erat aduersus pôtem, et ex nauibus
contra molé. In his rebus occupato *Casare*, militesq.
hortante, remigum magnus numerus, et classiariorû
ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eo-
rû studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate
pugnandi. hi primum nauigia hostium lapidibus, ac
fundis a mole repellebant; ac multum proficere mul-
titudine telorum uidebantur: sed postquam ultra eû
locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex na-
uibus *Alexandrini* pauci; ut sine signis, certisq. ordi-
nibus sine ratione prodierât, sic temere in naues re-
fugere cœperunt. quorum fuga incitati *Alexandrini*
ex nauibus egrediebantur, nostrosq. acrius perturba-
tos insequiebantur. simul qui in nauibus longis reman-
serant, scalas rapere; nauesq. a terra repellere prope-
rabant; ne hostes nauibus potirêtur. quibus omnibus
rebus perturbati milites nostri, cohortium triû, quæ
in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se cla-
morem exaudirêt, fugam suorum uiderent, magnâ
uim telorû aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo cir-

cum uenirentur, et discessu nauium omnino reditu in
 tercluderentur,munitionem,in pontem institutá, reli
 querunt, et magno cursu incitati ad naues contende
 runt. quorum pars, proximas naeta naues, multitudi
 ne hominum, atque onere depressa est: pars resistens,
 et dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexá
 drinis interfecta est: non nulli, feliciore exitu, expe
 ditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesse
 runt: pauci allenati scutis, et animo ad conandum ni
 xi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quoad
 potuit, cohortando suos ad pontem, et munitiones
 contendere, eodem in periculo uersatus est: postquam
 uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se
 recepit. quò multitudo hominum insecuta cum irru
 peret; neque administrandi, neque repellendi a terra
 facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese
 ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius conslite
 rant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio
 scaphas mittens, non nullos conseruauit. nauigiũ qui
 dẽ eius, multitudine depressum militum, una cum ho
 minibus interijt. hoc prælio desiderati sunt ex nume
 ro legionariorum militum circiter CCCC, et paullo
 post eum numerum classiarij, et remiges. Alexádrini
 eo loco castellũ magnis munitionibus, multisq. tor
 metis cõfirmauerunt, atque, eggeßis ex mari lapidi
 bus, libere sunt usi postea ad mittẽda nauigia. Hoc de
 trimento, milites nostri tantũ abfuerunt; ut perturba
 rentur, ut incensi potius, atque incitati, magnas acces
 siones fecerint. nã in operibus hostiũ expugnandis, in
 prælijs

prælijs quotidianis, quandocunque fors obtulerat, procurrentibus, et erumpentibus Alexandrinis manum comprehendendi multum operibus, et ardentibus studijs militum. nec diuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditate: ut magis deterrendi, et continendi a periculosis dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos et secundis rebus confirmari, et aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suoapte consilio, per occultos nuntios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio, puellæ fiduciario regno; dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamque uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alta cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare ueniam, utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere uellent, splendidius, atque honestius se se contra regem, quam contra conuenarium, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque, re

gem' cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs, et ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibiq. præstaret; cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere cæpit adulta iam ætate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsare cæpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iocundius. compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cæpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uidetur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesq. letabantur; quòd nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi uero id Cæsar, bonitate tantum adductus, et non prudentissimo consilio, fecisset; cum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidio res Romanos animaduernerent; eludentibusq. militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere uiderent; rumoresq. existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaq. adduci. quod non dñ Cæsari auditum erat. interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque.

itaque, expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris cō meatibus. quod ubi Cæsari nuntiatum est, classē iubet expediti, atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. at fortuna, quæ plerunque eos, quos plurimis beneficijs ornavit, ad duriores casum reseruat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem persequēbatur. nam, cum ad Canopum uentum esset; instructa q̃. utrinque classis conflixisset; & sua consuetudine Euphranor primus prælium commississet; et illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximā longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuētus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quod in ipso satis præsidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice periit. Sub idē tēpus Mithridates Pergamēnus, magnæ nobilitatis domi, sciētia q̃. in bello, et uirtutis, fidei, dignitatis q̃. in amicitia Cæsaris, missus in Syriā, Ciliciā q̃. initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copijs, quas celeriter, & propensissima ciuitatū uoluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusiū adduxit: id q̃. oppidū, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter oportunitatem loci; (nanque tota Aegyptus maritimo

accessu Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris, mi-
 nita existimatur) repente magnis circumdatum co-
 pijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnâtibus,
 et copiarum magnitudine, quas integras uulneratis,
 defessisq. subyiciebat, et perseverantia, constantiaq.
 oppugnandi, quo die est aggressus, in suâ redegit pote-
 statem; præsidiumq. ibi suum collocauit. inde, re be-
 ne gestâ, Alexandriam ad Casarem contendit; om-
 nesq. eas regiones, per quas iter faciebat, auctorita-
 te ea, quæ plerumque adest uictori, placarat, atque in
 amicitiam Caesaris redegerat. Locus est fere regionû
 illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria,
 qui nominatur Delta: quod nomen a similitudine lit-
 teræ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, mire de-
 riuata inter se, duobus itineribus paulatim, medium
 inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus in-
 tervallo a mari coniungitur. cui loco cum appropin-
 quare Mithridatem rex cognouisset; et transeundum
 ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit,
 quibus uel superari, deleriq. Mithridatem, uel sine
 dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem
 optabat eû uinci; sic satis habebat, interclusum a Cæ-
 sare a se retineri. quæ primæ copię flumen a Delta
 transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prælium
 commiserunt, festinantes præcipere subsequētibus ui-
 ctoriæ societatem. quorum impetum Mithridates ma-
 gna cum prudentia, consuetudine nostrâ castris ual-
 latis, sustinuit. cum uero incaute, atque insolenter
 succedere eos munitionibus uideret; eruptione un-
 dique

dique facta, magnum numerum eorū interficit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimq. in naues, quibus flumen transferant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subſequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. mittitur a Mithridate nuntius Caſari, qui rem geſtam perferret. cognoscit ex ſuis, eadem hæc accidiſſe, rex. ita pane ſub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiſcitur, & Caſar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex eſt uſus, in qua magnam & paratam claſſem habebat. Caſar eodem itinere uti noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: ſed circumuectus eo mari, quod Africa partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi poſſet, eumq. ad ſe uictorem incolumi exercitu recepit. conſederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipſe excelsior; planicies ex omnibus partibus ſubiecta. tribus autẽ ex lateribus uarijs genere munitio- nibus tegebatur. unum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret: tertium palude cingebatur. inter caſtra, & Caſaris iter flumen intercedebat anguſtū, altiſſimis ripis, quod in Nilum inſuebat. aberat autem ab regis caſtris millia paſſuum circiter ſeptem. Rex, cum hoc itinere uenire Caſarem comperiſſet, equitatum omnem, expeditosq. delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Caſarem prohiberent, et

eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim
 processum uirtus habebat, aut periculum ignauia su-
 bibat. quæ res incendit dolore milites, equitesq. no-
 stros; quòd tam diu pari prælio cū Alexandrinis cer-
 taretur. itaque eodem tempore equites Germani di-
 spersi, uada fluminis quæretes, partim demissioribus
 ripis flumen transarunt; & legionarij, magnis arbo-
 ribus excisis, quæ longitudine utranque ripam cōtin-
 gerent, proiectis repentinoq. aggere iniecto, flumen
 transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt
 hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id fru-
 stra: nanque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt,
 pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re-
 præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iu-
 dicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturū,
 protinus uictor ad regis castra pertendit. hæc cum
 & opere magno uallata, et loci natura munita aduer-
 teret; confertamq. armatorum multitudinem collo-
 catam in uallo uideret; lassos itinere, ac præliando mi-
 lites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque,
 non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit.
 Postero die castellum, quod rex in proximo uico non
 longe a suis castris munierat, brachijsq. cum opere
 castrorum coniunxerat, uici obtinendi caussa, Cæsar
 aggressus, omnibus copijs expugnat; non quo, id mi-
 nori numero militum consequi, difficile factu puta-
 ret; sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis,
 protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu,
 quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra
 sunt

sunt milites infecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq. eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, qua liberum accessum haberi demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra, et flumen Nilum habebat. maxima, electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisq. nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant, diversis enim telis nostri figebantur, aduersi ex uallo castrorum, auersi q. ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar, cum uideret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumq. animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illò circuire castra, et summum locum aggredi iussit; hisq. Carsulenum præfecit, et animi magnitudine, et rei militaris scientia uirum præstantem. quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore, et prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum

castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinē hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de uallo precipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna uī oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumq. in nauem, et multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerissimeq. gesta, Cæsar, magnæ uictoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandria cum equitibus contendit; atque eam partem oppidi uictor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum sefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorū, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominātes deprecari consueuerunt, sacrisq. omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq. animos regum erāt soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq. ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi, magna gratulatione uenit, suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationē, sed etiam talē aduentum eius felicem fuisse latabantur. Cæsar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges cōstituit, quos Ptolemæus testamēto scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex
duo-

duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, maiori ex duabus filiæ Cleopatæ, quæ manserat in fide, præsidijsq. eius. minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedē docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus noua dissensio, prius quàm diuturnitate cōfirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. legione ueterana sexta secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanferant in Cæsaris amicitia; neque uetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq. publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidij eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidij coerceri. sic, rebus omnibus confectis, et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam, finitimasq. prouincias administrandas traderat, uenit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, ne ue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, uastariq. pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere. pecuniamq. promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse indicaret, sed etiam turpe populo R. & Cæsari uictori, sibiq. infame esse statueret, regna sociorum, atque ami-

corum ab externo rege occupari, nuntios confestim
 ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq. dece-
 deret, ne ue, occupatione belli ciuili, populi R. ius,
 maiestatemq. tentaret. hanc denuntiationem cū ma-
 iorem uim habituram existimaret, si propius eas re-
 giones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus,
 unam ex tribus XXXV I secum ducit, duas in
 Aegyptum ad Casarem mittit, litteris eius euocatas:
 quarum altera in bello Alexandrino non occurrit;
 quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. adiungit
 Cn. Domitius legioni XXXV I duas a Deiotaro, quas
 ille disciplina, atque armatura nostra complures an-
 nos constitutas habebat, equitesq. centum; totidemq.
 ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Pla-
 torium questorem, ut legionem adduceret. quæ ex
 tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, quin-
 ctumq. Pati, cum in Ciliciam ad auxilia accersenda.
 quæ copiae celeriter omnes iussu Domitij Comana con-
 uenerunt. Interim legati a Pharnace responsum re-
 ferunt; Cappadocia se decessisse, Armeniam minorẽ
 recepisse, quam paterno nomine iure obtinere debe-
 ret; denique eius regni causa integra Casari seruari-
 tur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn.
 Domitius, cum animaduerteter eum Cappadocia de-
 cessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate;
 quòd facilius Armeniam defendere posset, subiectã
 suo regno, quàm Cappadociam, longius remotam;
 quodq. omnes tres legiones adducturum Domitium
 putasset; ex quibus cū duas ad Casarẽ missas audisset,
 audacius

audaciusq. in Armenia substituisse, perseuerare cepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociae, atque Armeniae: nec iuste eum postulare, ut in Caesaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisq. superioribus iter facere instituit. nam ex ponto a Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hae erant certae oportunitates, quod in lotis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Cō plures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, regiaq. munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. et regna sociorum recuperare, legatis respondebat. magnis et continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, mentibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab oppido remotis castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum septē. quibus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs deletos pedites, omnesq. pene disposuit equites. magnā autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq. et oppi-

danos

danos in ijs locis obuersari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cū in agris et pecora, et homines animaduerneret uersari, tanquam amicorum aduentu: sin uero ut in hostium fines ueniret; præda diripienda, milites dissiparentur, dispersiq. caderentur. hæc cū administraret, nunquam tamē intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castraq. oppido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo amore, atque instituto. in fronte enim, simplici directæ acie, cornuatrinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq. interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarū pro uallo instructa. proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Casarem magno in periculo uersari, flagitareq. a Domitio, ut quāprimum sibi subsidia mitteret, propiusq. ipse Alexandriam per Syriā accederet. qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; cū discedēdum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quā facillimū accessum, et æquissimum
ad di-

ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio intervallo relicto, quattuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo, quam suo, commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in media aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic utrinque, acie instructa, processum est ad dimicandum. signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur acriter, varieque pugnatur. nam tricesima sexta legio, cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum praelium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggredere. at Pontica ex altera parte legio, cum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggredere hostem; in ipso transitu fossae confixa, et oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetum sustinuerunt. ita uictrices regis copiae cornu suo dextro, mediaque acie conuerterunt se ad tricesimam sextam

tam

tam legionem: quæ tamen fortiter uincientium impe-
 tum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata,
 præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad
 radices montium: quò Pharnaces insequi propter ini-
 quitatem loci noluit. ita, Pontica legione pæne tota
 amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tri-
 cesima sexta legio in loca se superiora contulit, non
 amplius ducentis quinquaginta desideratis. cecide-
 runt eo prælio splendidi, ac illustres uiri non nulli equi-
 tes Romani. quo tamen incommodo Domitius acce-
 pto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq.
 tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharna-
 ces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ
 optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupa-
 uit: ibiq. et uictor, et crudelissimus rex, cum sibi for-
 tunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa
 oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Pon-
 ticorumq. diripuit; supplicia cōstituit in eos, qui ali-
 quā formæ, atque ætatis commédationem habebant,
 eaque, quæ morte essent miseriora; Pontumque, nul-
 lo defendente, paternum regnum se recepisse glo-
 rians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est in-
 commodum acceptum: quæ provincia superioribus
 mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiã
 cum laude erat. nanque eò missus æstate cū duabus le-
 gionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, proprætor,
 quanquam erat provincia minime copiosa ad exerci-
 tus alendos, et finitimo bello, ac dissensionibus uasta-
 ta, et confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua,
 quòd

quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrederetur, et recepit, et defendit. nanque et castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, et bellum inferendum, expugnauit; eaq. praeda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ desperatione, erat grata, præsertim uirtute parta. et cum Octavius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octavianianis nauibus erat potitus; ut uel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Cæsar sequeretur; compluresq. aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquijs ex fuga collectis, compulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq. copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copijs tutæ esse posset, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemq., uiuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinus, ut in Illyricum uenit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiore prouinciâ existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, et scientia sua confisus, quâ sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuq. suo gesserat;

neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, cōmeatus supportari poterat; magnisq. difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq. est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimiq. incolebant, in agmine dimicare sit coactus. quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxviii, tribunis xv, cum reliquis copijs Salonā se recepit; summaq. ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octanium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq. Cornificij, et uirtus Vatinij uersari passa nō est. Vatinius, Brundisii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; et M. Octanium audiret cum barbaris sædera percussisse, compluribusq. locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros; etsi, graui uoletudine affectus, nix corporis uiribus animum sequebatur; tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis, & subitæ præparationis. nam, cum ipse paucas

in portu naues longas haberet, litteras in Achaïam ad Q. Calenum misit, uti sibi classẽ mitteret. quod cum tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui suslinere impetum Octauij non poterant; nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam nõ satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. has adiunctas nauibus longis, et numero classis aucto, militibus heteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero agrorum relictĩ erant Brundisii, cum exercitus in Graciã transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq. non nullas ciuitates, quæ defecerat, Octauioq. se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi ullius rei morã, necessitatẽq. iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnãtem Epidaurum terra, mariq., ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit; præsidiumq. nostrum recepit. Octauius, cum Vatinius classẽ magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulã Thauridem; qua regione Vatinius insequens nauigabat, nõ quòd Octauium ibi restitisse sciret; sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat. cum propius Thauridẽ, accessisset, distensis suis nauibus, quòd et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis; repente aduersam ad se uenientem nauem, antennis ad mediũ malũ demissis, instructã propugnatoribus

animaduertit. quod ubi conspexit, celeriter uela sub-
 duci, demittiq. antennas iubet, et milites armari: et,
 uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ pri-
 mæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significa-
 bat. parabant se *Vatiniani*, repente oppressi: parati
 deinceps *Octauiani* ex portu procedebant. instruitur
 utrinque acies, ordine disposita magis *Octauiana*, pa-
 ratorum militum animis *Vatiniana*. *Vatinius*, cum ani-
 maduerteret, neque nauium se magnitudine, neque nu-
 mero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem cō-
 mittere maluit: itaque primus sua quinquerei in
 quadrirem ipsius *Octauij* impetum fecit. celerrime,
 fortissimeq. contra illo remigante, naues aduersæ ro-
 stris cōcurrunt adeo uehemēter, ut nauis *Octauiana*,
 rostro discusso, ligno contineretur. cōmittitur acriter
 reliquis locis præliū; cōcurriturq. ad duces maxime.
 nam, cum suo quisque auxilium ferret, magnum com-
 minus in angusto mari prælium factum est: quantoq.
 coniunctis magis nauibus confligendi potestas daba-
 tur, tanto superiores erant *Vatiniani*: qui admiranda
 uirtute ex suis nauibus in hostiū naves transilire non
 dubitabant; et, dimicatione æquata, longe superiores
 uirtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius
Octauij quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut
 rostris perforatæ merguntur: propugnatores *Octa-
 uiani* partim in nauibus iugulantur, partim in mare
 præcipitantur: ipse *Octavius* se in scapham confert:
 in quam plures cum confugerent, depressa scapha,
 uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. eò
 receptus,

receptus, cū prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis profugit. sequuntur hunc suæ naues non nullæ, quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; suisq. omnibus incolumibus, in eum se portū uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. capit ex eo prælio pentiremem unâ, triremes duas, dycrotas octo, compluresq. remiges Octauianos: posteroq. ibi die fuit, dum suas, captiuasq. naues reficeret. post diem tertium contendit in insulam Issam; quod eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissimum regionum earum oppidum, cōiunctissimumq. Octauio. quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatiniò dederunt: comperitq. ipsum Octauium, paruis, paucisq. nauigijs, uento secundo, regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. ita breui spatio, re præclarissime gestâ, prouincia recepta, et Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundisium, incolumi exercitu, et classe, recepit. His autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et prælio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriaq. cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania proprætor, prouinciæ ulterioris obtinendæ caussa, relictus, siue cōsuetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illam prouinciā susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odijs sui fecerat accessiones; quod uel ex conscientia sua, cū de se

mutuo sentire provinciam crederet, uel initis signis, et testimonijs eorum, qui difficulter odia dissimulat, animaduertere poterat, et compensare offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centena militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminum expugnasset, quod Medobregenses confugerant; ibique imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donauit. multa praeterea, et magna praemia singulis concedebat: quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem, paulatim tamen, et occulte militarem disciplinam, seueritatemque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea res alienum, grauissimis oneribus provinciae, constituit exsoluere; et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori querebantur: pecunia locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum causae tenues conijciebantur; neque ullum genus questus, aut magni, et euidentis; aut minimi, et sordidi, praeter mittebatur, quo domus, et tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, et detrimenta rei familiaris adiungebatur. quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret,

faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odiû confirmabant non nulli familiares eius: qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eû, cuius nomine peccabant: sibiq., quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. quintam legionem nouam conscribit: augetur odium et ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum tria milia: maximisq. onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum transiceret, perq. Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pópeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraq. missurus existimabatur. quibus litteris acceptis, insolenti uoluptate efferebatur; quod sibi nouarum prouinciarû, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. itaque ipse in Lusitaniam profisciscitur ad legiones accersendas, auxiliaq. adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentû, nauesq. centum præpararentur, pecuniæq. describerentur, atque imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positus, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; polliceturq. ijs, cum in Mauritaniam transiecisset, HS centena se daturum: quintam fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam

recepit; eoq. ipso die, meridiana hora, cum in Basilicē
 iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racili, libellū,
 quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit: dein-
 de post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi
 respōsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se in-
 sinuasset, sinistra corripit eum, dextraq. bis ferit pu-
 gione. clamore sublato, fit a coniuratis impetus uni-
 uersis. Munatius Plancus proximum gladio transii-
 cit liētorē. hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulne-
 rat. ibi T. Vasius, et L. Mergilio, simili confidentia,
 Plancum municipem suum adiuvant. erant enim om-
 nes Italicenses, ad ipsum Longinum L. Licinius Squil-
 lus inuolat, iacentemq. leuibus sauciat plagis. concur-
 ritur ad Cassium defendēdum. semper enim berones,
 compluresq. euocatos cum telis secum habere consue-
 uerat. a quibus ceteri intercluduntur, qui ad eadem
 faciendā subsequebantur. quo in numero fuit Calpur-
 nius Saluianus, & Manilius Tuscus. Minucius in-
 ter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimi-
 tur, et, relato ad domum Cassio, ad eum deducitur.
 Racilius in proximam se domum familiaris sui con-
 fert, dum certū cognosceret, cōfectus ne Cassius esset.
 L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit latus in
 castra; militibusq. uernaculis, et secundæ legionis, qui-
 bus odio sciebat præcipue Cassiū esse, gratulatur, tol-
 litur a multitudine in tribunal, prætor appellatur. ne-
 mo enim in provincia natus, aut uernaculæ legionis
 miles, aut diuturnitate iā factus provincialis, quo in
 numero erat secunda legio, nō cū omni provincia con-
 senserat

senferat in odio Cassii. nam legiones trigesimam, & uigesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi, uiuere Cassium. quo nuntio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idem uigesima prima. subsequitur has quinta. cum duæ legiones reliquæ essent in castris; secundarij, ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscij cadis, iubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus xxx retentis. indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis, et gratiæ prouincialem hominem, sibiq. tam familiarem, quam Laterensem, et Racilium, in eadē fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis tradit excrucians, item Calpurnium Saluiantum; qui profitetur indicium, coniuratorumq. numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut non nulli queruntur, coactis. iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. nam palam sestertijs HS CCCIOO cum Calpurnio paciscitur, &

cum Q. Sextio quinquaginta . qui, etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum uitæ dolorq. vulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras a Cesare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie uictum, amissis copijs fugisse. qua re cognita, mistam dolori uoluptatem capiebat. uictoriæ nuntius lætitiā exprimebat: confectum bellum licetiam tēporum intercludebat. sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasq. eas iubet referri. quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniā imperat. æqua autē ratione delectum instituit: quos ex omnibus cōuentibus, colonijsq. conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad Traiectum: ipse, classē, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq. moratur: propterea quod edictō tota prouincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. quæ euocatio uehementer omnes turbauit. interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionē trigesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli

non

non patiebantur, discessisse, et ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. cognita re, noctu cum v cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carnionam contendit. hic, cum legio trigesima, et uigesima prima, et cohortes quattuor, et quinta legio, totusq. conuenisset equitatus, audit quattuor cohortes a uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq. ibi se coniunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. celcritè habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumq. aut uoluntate, aut necessitate adductum, (nanque id uarie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idè facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, et postero die Segoniã ad flumen Silicense uenit. ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumq. periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. interim Thorius ad Cordubã ueteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaq. uideretur natura; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare uelle, palam ditabat.

Etitabat. et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris,
 & amore Pompeij; cuius nomen multum poterat a-
 pud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id
 qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non po-
 test. certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo
 fatebantur, ut Cn. Pópeij nomen in scutis inscriptum
 haberent. frequens legionibus cōuentus obuiam pro-
 dit, neque tantum uirorum, sed etiam matrum fami-
 lias, ac prætectorum; deprecaturque, ne hostili
 aduētū Cordubam diriperent: nam se contra Cassium
 sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere coge-
 rentur, orare. tantæ multitudinis precibus, & lacry-
 mis exercitus cōmotus, cum uideret ad Cassium per-
 sequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, &
 memoria, tamq̃. omnibus Cæsarianis, quàm Pompe-
 ianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, ne-
 que M. Marcellum contra Cæsaris causam posse per-
 ducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Mar-
 cellum, qui se Cæsaris causam defensurum profiteba-
 tur, ducem adsciuerunt, prætoremq̃. appellarunt; &
 sibi conuentum adiunxerunt; castraq̃. ad Cordubam
 posuerunt. Cassius eo biduo circiter quattuor millia
 passuum a Corduba citra flumen Betim in oppidi cō-
 spectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bo-
 gudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum procōsu-
 lē in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouin-
 ciæq̃. Cæsaris causa quāprimum ueniret. ipse hostili
 modo Cordubesiū agros uastat, ædificia incēdit. cuius
 rei deformitate, atque indignitate legiones, quæ Mar-
 cellum

cellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant, priusq. conflagendi sibi potestas fieret, quàm cū tanta cōtumelia nobilissimæ, carissimæq. possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaq. consumerentur. Marcellus, cum conflagere miserrimum putaret, quod et uictoris, et uicti detrimentum ad eundem Casarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atque aciem instruit. cum Cassiū contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causā interposita, quod is in equum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant: itaque copias reducere cōpit. Cassius, quo bono ualebat, Marcellumq. infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, cōplures nouissimos in fluminis ripis interficit. cum, hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq. haberet, cognitum esset, Marcellus castra Betim transfert: crebroq. uterque legiones in aciem educit; neque tamen conflagitur, propter locorum difficultates. erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisq. prælijs expertas. Cassius fidei magis, quàm uirtuti legionum confidebat. itaque, cum castra castris collata essent; et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus ueritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq. infestis, noctu silētio ex castris profiscitur, celeriq. itmere Vllā contēdit; quod sibi

fidele esse oppidum credebat . ibi adeo cōiuncta ponit
 mœnibus castra, ut et loci natura, (nanque *Vlla* in e-
 dito mōte posita est) et ipsa munitione urbis, undique
 ab oppugnatione tutus esset . hunc Marcellus insequi
 tur, & quàm proximè potest *Vllā*, castra castris con-
 fert : locorumq̃. cognita natura , quò maxime rem
 deducere uolebat, necessitate est adductus; ut neque
 confligeret ; cuius si rei facultas esset, resistere incita-
 tis militibus nō poterat; neque uagari Cassium latius
 pateretur; ne plures ciuitates ea pateretur, quæ passi
 erant Cordubenses . castellis idoneis locis collocatis,
 operibusq̃. in circuitu oppidi continuatis, *Vllam*, *Cas-*
siumq̃. munitionibus clausit. quæ prius quàm perface-
 rentur, Longinus omnē suum equitatum emisit : quē
 magno sibi usui fore credebat , si pabulari , frumen-
 tariq̃. Marcellum non pateretur; magno autē impe-
 dimento, si clausus obsidione , et inutilis necessarium
 consisteret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii
 acceptis , rex Bogud cum copijs uenit ; adiungitq̃. ei
 legionem, quam secum adduxerat , compluresq̃. co-
 hortes auxiliarias Hispanorum. nanque, ut in ciuili-
 bus dissensionibus accidere consuevit , ita temporibus
 illis in Hispania non nullæ ciuitates rebus Cassii stude-
 bant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs
 Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur
 utrinque acriter, crebroq̃ue, ut accidit , fortuna sæpe
 ad utrunque transferente uictoriam ; uec tamen un-
 quam ab operibus depellitur Marcellus . Interim Le-
 pidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legio-
 narijs

narijs trigintaquinque, magnoq. numero equitum, et reliquorū auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassii, Marcelliꝫ compone- ret. huic uenienti sine dubitatione Marcellus se cre- dit, atque offert. Cassius cōtra suis se tenet præsi- dijs, siue eo, quòd plus sibi iuris deberi, quàm Marcello, existimabat; siue eo, quòd, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus; neque habet a Marcello quid quam diuisi: ne pugnetur. interdicat: ad exeundum Cassium inuitat; fidemq. suam in re omni interponit. cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quid ue Lepido esset credendum; neque ullum exitum con- siliij sui reperiret, si permaneret in sententia; postu- lat, uti munitiones disicerentur, sibiq. liber exitus daretur. non tantum indutijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiæq. mu- nitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cas- sius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impe- tum fecerunt, compluresq. ibi milites oppresserunt. quòd nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset acce- pta. cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcel- lus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq. Cordubam cum suis proficiscitur. Nar- bonem sub idē tempus Trebonius proconsul ad pro- uinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu ut co-
gnouit

gnouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq. in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq. aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello cõmitteret; ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret. progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen, noctis uitandæ caussa, se contulisset, inde, paullo uehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluitibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluitibus tenere posset, demersa naui periit. Cum in Syriam Cæsar ex Aegypto uenisset, atque ab ijs, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, litterisq. urbanis animaduerneret, multa Romæ male, & inutiliter administrari, neque ullam partem reip. satis cõmode geri; quod et contentionibus tribunicijs perniciosæ seditiones orirentur, et ambitione, atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq. militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisq. essent; eaq. omnia flagitare aduentum suum uideret; tamẽ præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesq. uenisset, eas ita relinquere constitutas,

tutas, ut domesticis diffensionibus liberarentur, iura, legesq. acciperent, et externorum hostium metum deponerent. hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæc provincia nullo bello premebantur. in Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendere sibi. non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prælio esset uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis et uiritim, et publice tribuit: de controuersis ueteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrános, dynastas provinciarum, finitimorumq., qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, condicionibus impositis provinciarum tuendarum, ac defendendarum, dimittit et sibi, et populo Romanorum amicissimos. paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Casarem, amicum, et necessarium suum, legionibus Syriæ præficit; ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciam. cuius provinciarum ciuitates omnes euocat Tarsum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumq. est. ibi, rebus omnibus provinciarum, et finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazace commoratus, Comana, uetustissimum, et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deæ maiestate, imperio, et potentia secundus a rege consensu gentis illius ha-

beat^{ur}, id homini nobilissimo Nicodemi Bithynio ad iudicauit : qui regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutatio nemq. generis, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritis uterque eorum de rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter ceptū simili uelocitate conficere cepit. cum propius pontum, finesq. Gallogræciæ accessisset: Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteræ tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regijs insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsare uenit oratum, ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarū, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperijsq. in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R. sed parere præsentibus imperijs. Contra quæ Cæsar, cū plurima sua cōmemorasset officia, quæ cōsul ei decretis publicis tribuisset; cumq. defensionē eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere, coarguisset; quòd homo tantæ prudentiæ, ac diligētiae scire potuisset, quis urbem, Italiāq. teneret; ubi senatus, populusq. R. ubi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum cōsul esset: sed

tamen

tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atque amicitiae, dignitati, atque hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, natura, disciplinaque nostra constitutam, habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cū in Pontum uenisset, copiasque omnes in unum locum coegisset; quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo praelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerat) legati, a Pharnace missi, Caesarem aduunt; atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent, maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare uoluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Caesar respondit, se fore acquissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, representaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod

auxilia Pompeio non misissent : nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere ; neque provinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod cōmemorassent, officiū utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne uinceretur, quā sibi, cui dii immortales uictoriam tribuissent: itaque se magnas, et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere nō posset, concedere Pharnaci: nā neque interfectis amissam uitā, neque exēctis uirilitatem restituere posse ; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto uero decederet confestim; familiasq. publicanorum remitteret; ceteraq. restitueret socijs; ciuibuscq. Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iā tunc sibi mitteret munera, ac donā, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consueissent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantē, ac properantē Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quā res pateretur, quo celerius, honestiusq. ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbē Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione

manum

manum confereret. Zela est oppidum in Ponto, pos-
tu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus e-
nim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undique
fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppi-
do magni, multiq. intercisi uallibus colles: quorum e-
ditissimus unus, qui, propter uictoriam Mithridatis,
& infelicitatem Triarij, detrimentumq. exercitus
nostri, superioribus locis, atque itineribus pane con-
iunctus oppido, magnam in illis partibus habet no-
bilitatem. nec multo longius millibus passuum tri-
bus abest ab Zela. hunc locū Pharnaces, ueteribus
paternorum feliciū castrorum refectis operibus, co-
pijs omnibus suis occupauit. Caesar, cum ab hoste mil-
lia passuum quinque castra posuisset; uideretq. eas
ualles, quibus regia castra muniarentur, eodē interual-
lo sua castra munituras; si modo ea loca hostes prio-
res non cepissent, quæ multo erant propiora regis ca-
stris; aggerem comportari iubet intra munitiones.
quo celeriter collato, proxima nocte, uigilia quarta,
legionibus omnibus expeditis, impedimentisq. in ca-
stris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus,
eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secun-
dum prælium aduersus Triarium fecerat. huc omne
comportari aggerem e castris, seruitiaq. agi iussit;
ne quis ab opere miles discederet; cum, spatio non
amplius mille passuum, intercisa uallis castra ho-
stium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum.
Pharnaces, cum id repente prima luce animadu-
erisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas

interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regie fiduciæ, ne munitione magis, quàm manu, defendere locum Pharnaces uideretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. at Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum, more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat; militum esse credidisset; siue etiam ueterana fiducia exercitus sui, quem cum legione x x i i in acie conflixisse, et uicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem putsum a se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle cœpit. cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in prælium descenderat, uallem adscendere aduersus arduum collem instructis copijs cœpit; Cæsar, incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neque opinans, imparatusq. oppressus, eodẽ tẽpore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nõ dum ordinibus instructis. falcata regie quadrigæ
permisos

permistos milites perturbât, quæ tamē celeriter multitudinem telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; et, clamore sublato, configitur multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli interfunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. magno atque acri prælio factō, comminus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen iisdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copię regis. quæ quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamē proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, uictoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. interfecta multitudo omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque, subiti periculi recodatione, lætior, quod uictoria facilis ex difficillimis

rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Cælio Vintiano in Ponto reliquit. ita per Gallogræciam, Bithyniamq. in Asiam iter facit: omniumq. earum prouinciarum de controuersis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterq. gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nā eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum adspertauerat in castra, multosq. tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasq. populi R. a barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognitionis adiudicauit; occupatam, & possessam paucis ante annis a Deiotaro. neque tamen usquam diutius moratus est, quā necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. rebus felicissime, celerrimeq. confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT OPPII
COMMENTARIO RVM
DE BELLO AFRICANO
LIBR I.



CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad **XIV** kal. Ian. in Lilybæum pervenit: statimq. ostendit sese naues uelle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesq. uix sexcentos. tabernaculum secundum litus ipsum constituit; ut prope fluctus uerberaret. hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies, horasq. parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in naui bus remiges, militesq. continere, et nullam præmittere occasionem profectionis; cum præsertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarètur aduersariorum copia, equitatus infinitus, legiones regie quattuor, leuis armaturæ magna uis; Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq. esse complures. tamen non deterrebatur, animoq., et spe confidebat. interim in dies et naues longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his ueterana legio quincta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, et equitum duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas impone-

imponebatur, equites autem in onerarias, ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest a Lilybæo. ibique commoratus, bona paucorum uendit publice: deinde Allieno pratori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, uento certo, celeriq. nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. nanque onerariæ reliquæ, præter paucas, uento dispersæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella, & oppida non longe amari relinquit. postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Confidius, & a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum centum quinquaginta. castrisq. ante oppidum positus, sine iniuria cuiusquam confedit; cohibetq. omnes a præda. oppidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes confidunt ad se defendendum. quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius imprudentiæq.

tieq. assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfedisq. quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoq. superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, ijs perlectis, locum certum peterent uniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. nanque nullum portum terræ Africae, quod classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit; & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. quod simul atque captiuus peruenisset, litterasq. ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? tum captiuus, uenio a Cæsare. tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterasq. non dum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tirorum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat; et oppidi egregia munitio, difficilisq. ad oppugnandum erat accessus; et nuntiabantur auxilia ma-

gna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est ui-
 sa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne-
 dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus a
 tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra
 cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitu-
 do: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu
 succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium ac-
 cipiendum: castraque, unde Cæsar egressus, iter face-
 re cœperat, occupant, et eius agmen extremum inse-
 qui cœperunt. quæ res cum animaduersa esset, subi-
 to legionarij consistunt; et equites, quanquam erant
 pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissi-
 me concurrunt. accidit res incredibilis, ut equites mi-
 nus triginta Galli, Maurorum equitum duo milia
 loco pellerent, urgerentq. in oppidum. postquam re-
 pulsus, et coniectus erant intra munitiones, Cæsar iter
 constitutum ire contendit. quod cum sæpius facerët;
 & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in
 oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex uetera-
 nis, quas secum habebat, in extremo agmine colloca-
 tis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis face-
 re cœpit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur,
 tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. in-
 terim in itinere ex oppidis, et castellis legationes ueni-
 re, polliceri frumentum, paratosq. esse, quæ impe-
 rasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum
 Ruspinam Kalendis Ian. inde mouit, et peruenit ad
 oppidum Leptin, liberam ciuitatem, et immunem.
 legati ex oppido ueniunt obuiam: libenter se omnia
 factu-

facturos, quæ uellet, pollicentur. itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuiuspiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. eodem naues onerariæ, et longæ non nullæ casu aduenerunt. reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq. in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierāt, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, non nullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, et subito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatq. litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisq. partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accrescendum mittit. interim cum decem nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. item C. Sallustium Crispum prætorē ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. hæc ita imperabat, itaq. unicuique præcipiebat,

bat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex perfugis, et incolis cognitis condicionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, ut mallent regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III non. Ian. castra mouet: Lepti. sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie uenerat, Ruspinâ cū reliquis copijs conuertit: ibi. sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circū uillas frumentatum; oppidanis. imperat, ut plaustra, iumenta. omnia sequantur. itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidio. firmata ad classis receptacula muniret. itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quâ plurima: ipse cum cohortibus septem, quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpicio, et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinâ egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo: ibi. classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia sollicitabantur. parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equi-

equitatumq. innumerabilem, se expositos uidebant;
 neque quidquam solatiij in præsentia, neque auxilium
 in suorum cōsilio animaduvertebant, nisi in ipsius im-
 peratoris uultu uigore, mirabiliq. hilaritate. animū
 enim altum, et erectū præ se gerebat. huic acquiesce-
 bant homines, & in eius scientia, et consilio omnia si-
 bi procliuiā omnes fore sperabant. Caesar, in nauibus
 una nocte consumpta, iam calo albescente, cum pro-
 ficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat,
 ex errore eodem conferebatur. hac re cognita, Cæ-
 sar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque
 armatos in litore reliquos aduenientes milites exspe-
 ctare. itaque, sine mora nauibus eis in portum rece-
 ptis, et aduectis militum, equitumq. copijs, rursus
 ad oppidum Ruspīnam redit; atque, ibi castris consi-
 tutis, ipse cum cohortibus expeditis x x x frumen-
 tatum est profectus, ex eo est cognitum Caesaris consi-
 lium: illum cum classe nauibus onerarijs, quæ deer-
 rassent, subsidio ire, clam hostibus, uoluisse; ne casu
 imprudens suæ naues in classem aduersariorum in-
 ciderent; neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præ-
 sidijs relictī milites fuissent; ne, propter suorum pau-
 citatem, et hostium multitudinem, metu deficerent.
 Interim, cum iam Caesar progressus esset e castris cir-
 citer millia passuū tria, per speculatores, et antecesso-
 res equites nuntiatum ei, copias hostiū haud longe a se
 uisas. et hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici
 cæptus est. hac re cognita, Caesar celeriter iubet equi-
 tatū uniuersum, cuius copiā habuit in præsentia non
 magnam,

magnam, et sagittarios, quorum paruus e castris se-
 cum exierat numerus, accersi, atque ordinatim si-
 gna se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis
 armatis. iamque, cum procul hostis conspici posset,
 milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari.
 quorum omnino numerus fuit x x x cohortium, cū
 equitibus cccc, et sagittarijs. et hostes interim,
 quorum dux erat Labienus, et duo Pacidij, aciem di-
 rigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equi-
 tum confertam: et inter eos levis armaturæ Numi-
 das, et sagittarios pedites interposuerant: et ita con-
 densauerant, ut procul Casariani pedestres copias ar-
 bitrarentur: et dextrum ac sinistrum cornu magnis
 equitum copijs firmauerant. interim Caesar aciem di-
 rigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sa-
 gittarios ante aciem constituit: equites dextro, sini-
 stroq. cornu opponit: et ita præcipit, ut prouiderent,
 ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur.
 existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie in-
 structa, dimicaturum. cum utrinque expectatio fie-
 ret; neque Caesar se remoueret; et cum suorum pau-
 citate contra magnam vim hostium artificio magis,
 quam uiribus decertandum uideret; subito aduersa-
 riorum equitatus sese extendere, et in latitudinem
 promouere, collesq. complecti, et Caesaris equitatum
 extenuare, simulq. ad circumueundum comparare se
 cœperunt. Casariani equites eorum multitudinē ægre
 sustinebant. acies interim mediæ cum concurrere co-
 narentur, subito ex condensis turmis Numidiæ levis
 armaturæ

armatura cum equitibus procurrunt, et inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hic cum Caesariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Caesar, nouo genere pugna oblato, cum animaduerneret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile uitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis quattuor pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Caesaris paucitatem circūire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circūuentis, Caesarisque copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogeabantur. Labienus in equo, capite nudo, uersari in prima acie, simul suos cohortari, non nunquam legionarios Caesaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit. in magnū mehercule uos periculum impulit. misereor uestri. Tū miles, Nō sum, inquit tiro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tū Labienus, Nō agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iā me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum uiribus contortū, dum in Labienū mittere cōtendit, equi

reliqua esset; cohortibus, equitibusq. circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq. tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasq. suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemq. deiectis, nacli locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemq. aduersarij, male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt. Interim, ea re gesta, et praelio dirempto, ex aduersarijs per fuge plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, et conatu uenisse, ut nouo, atque inusitato genere praelyi tiro-nes, legionarij q. pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cedendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atque a suis superarentur: quippe non illorum sibi consideret, primum, quod audierat Romae legiones ueteranas dissentire, neque in Africam uelle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum, equituq. leuis armaturae. Praeterea ex fuga, praelioq. Pompeiano, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gal-

losque, ibique. postea ex Hybridis libertinis, servisque. conscripserat, armauerat, equoque. frenato uti condocerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque. innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius XII millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisque. DCCC, Numidarum sine frenis VIIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis, ac funditoribus, hippotoxotisque. compluribus, his copiis pridie non. Ian. post diem tertium, quàm Africam attigit, in campis planissimis, purissimisque. ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. in eo prælio Petreius grauius interitus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copiis, vallumque. ab oppido Russina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem; quo tutius ultro, citroque. commeare, auxiliaque. sine periculo sibi succurrere posset: tela, tormentaque. ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorumque. epibatarumque. armare, et in castra euocare; uti, si posset, eadem ratione, quæ aduersarij, levis armaturæ interiecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque. ex omnibus nauibus Ithyreis, Syriis, et cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, et Petreio coniungere.

gere. cuius copiae legionum octo, et equitum quattuor millium esse nuntiabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasq., et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare; litteras in Sicilia, nuntiosq. mittere, ut sibi crates, materiemq. congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum, plumbumq. mitteretur. etiam animaduvertebat, frumento se in Africa nisi importato uti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, et bene munita comportasse, omnemq. regionem Africa exinanisse frumento: oppida, praeter pauca, quae ipsi suis praesidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus, priuatos ambiendo, et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congegnerat; et eo parce utebatur. opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Caesaris onerariae errabundae male uagabantur incertae locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphae aduersariorum complures adortae incenderant, atque expugnauerant. hac re nuntiata Caesari, classes circum insulas, portusq. di-

H h 3 posuit;

posuit; quo tutius commeatus supportari posset.
 M. Cato interim, qui Vtica præerat, Cn. Pompe-
 ium filium multis uerbis, assidueq. obiurgare non de-
 sistebat. Tuus, inquit, pater, istius ætatis cum esset, et
 animaduertisset, remp. ab audacibus, sceleratisq. ci-
 uibus oppressam, honosq., aut interfectos, aut exsilio
 multatos, patria, ciuitateq. carere gloria, et animi
 magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus,
 paterni exercitus reliquijs collectis, pæne oppressam
 funditus, et deletam Italiam, urbemq. Romanam
 in libertatem uindicauit: idemq. Siciliam, Africam,
 Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis
 recepit. quibus ex rebus sibi eam dignitatem, que
 est per gentes clarissima, notissimaq., conciliauit; ado-
 lescentulusque, atque eques Romanus triumphauit.
 atque ille, non ita amplius rebus patris gestis, neque
 tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tan-
 tis clientelis, nominisq. claritate præditus, in remp.
 est ingressus. tu contra, et patris nobilitate, et dignita-
 te, et per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaq.
 præditus, non ne eniteris, et proficisceris ad paternas
 clientelas, auxilium tibi, rei q. publicæ, atque opti-
 mo cuique efflagitatum? His uerbis hominis grauissi-
 mi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque
 modi generisq. xxx, inibi, paucis rostratis, profe-
 ctus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq. Bogu-
 dis est ingressus: expeditoq. exercitu, numero ser-
 norum, liberorum duorum millium, cuius partem
 inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum

Afcurum

Ascurum accedere cepit : in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adueniente , oppidani usque eo passi propius eum accedere , donec ad ipsas portas , ac murum appropinquaret , subito eruptione facta , prostratos , perterritosq. Pompeianos in mare passim , nauesq. compulerunt. ita , re male gesta , Cn. Pompeius filius naues inde auertit , neq. postea litus attigit ; classemq. ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum ijs copijs , quas paullo ante demonstrauimus , Vticae grandi praesidio relicto , profectus , primis Adrumeti castra ponit ; deinde ibi paucos dies commoratus , noctu itinere facto , cum Petreij , et Labienii copijs se coniungit ; atque , unis castris factis , III millia passuum longe confidunt. equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones uagari , atque eos , qui pabulandi , aut aquandi gratia extra uallum progressi essent , excipere , et ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Caesariani graui annona sunt conflctati ; ideo quod non dum neque ab Sicilia , neque ab Sardinia commeatus supportatus erat ; neque per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant ; neque amplius millia passuum sex terrae Africae quoquo uersus tenebant ; pabuliq. inopia premebantur . qua necessitate coacti ueterani milites , equitesque , qui multa terra , mariq. bella conficissent , & periculis , inopiaq. tali saepe essent conflctati , alga e litore collecta , & aqua dulci elota , et ita iumentis esurientibus data , uitam eorum producebant . Dum haec ita fierent , rex Iuba , cognitis Ca-

cæperunt. quorum lacrymis, querelisq. Cæsar commotus, cum antea constitisset in statinis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq. coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit; litterisq. celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, et per Catacospum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis, uentorumq., exercitus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam provinciã perire, funditusq. euertere a suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne testum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere, insidijsq. reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die, quàm misisset litteras, nuntiumq. in Siciliam, classem, exercitumq. morari diceret, noctes, diesq. oculos, mentemq. ad mare dispositos, directosq. haberet. nec mirum. animaduvertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq., oppida, castellaq. dirui, deseriq., principesq. ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi: his se miseris suãq. fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq. iacere, in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo cõdocefacere instituit. duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret:

cum duceretur ad necem, petisse dicitur maior Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, inter ficerent; idq. ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebāt, ab utrisque ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. nō nunquam etiam Germani, Galli q. Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac ui irrumperere conabatur: quod a defensoribus propter egregiā munitionē oppidi, & tormentorū multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi eius facere equitatus sapius nō intermittebat; & cum sorte ante portā turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorū decurione percusso, & ad decumanā defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiūt. quo factō, postea sunt deteriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie nō lōge a suis castris passibus ccc instruere aciem, ac, maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. quod cū sapius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusq. eius, universis copijs productis; elephantisq. turritis xxx ante aciem instructis; quā latissime potuit porrecta equitum, peditumq. multitudine, uno tēpore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in cāpo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra
munitiones

munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspecularètur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. animaduvertebat enim, quam magnis essent copiis aduersarij freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque. et concessam uitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque. animi uictoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomē, auctoritasque. magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & ualli, fossarumque. altitudo, & extra uallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebat. scorpionum, catapultarum, ceterorumque. telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparauerat: non hostium ui,

et metu commotus. sapientem se, timidumq. hostiū opinionī præbebat. neque iccirco copias, quanquam erant paucae, tironumque, non educebat in aciem, quod uictoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq. exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se, cruentam adeptum existimari uictoriam. itaque constituerat gloriam, exultationemq. eorum pati, donec sibi ueteranarū legionum pars aliqua in secundo com-
meatu occurrisset. Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus; ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paullatim reducit suas copias in castra; et, concione aduocata, de terrore suo, desperationeq. exercitus Cæsaris uerba facit; et, cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitiorum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq. diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, maioresq. eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremq. eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta, se, suosq. defenderent, et ne suis inimicis, aduersarijsq. dicto audientes essent, mittit. Dū hæc ad Russinā fiūt, legati ex Acil-
la,

la, ciuitate libera, etiam undique ad Casarem veniunt; seq. paratos, quaecunque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id, et sine periculo facere possent: se et frumentum, & quaecunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. quibus rebus facile a Casare impetratis, praesidioq. dato, C. Messium, aediliciae functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumetum cum duabus legionibus, et equitibus DCC praerat, celeriter, ibi parte praesidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad urbem cum copijs accessisset, et animaduertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta promittit: deinde, paucis post diebus, equestribus copijs a Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positos, obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Casare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentu C. Decius, quaestorius uir, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praerat comeatui, paruulum nauigiū natus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, coëplet, atque in castra ad Casarem

rem mittit. *Allienus* interim *proconsul* e *Lilybæo* in naues onerarias imponit legiones XIII, et XIII, et equites Gallos DCCC, funditorum, sagittariorumq. mille, ac secundum comæatum in *Africâ* mittit ad *Casare*: quæ naues uentum secundum naclæ, quarto die in portu ad *Ruspinâ*, ubi *Casar* castra habuerat, incolumes peruenierunt; ita *Casar*, duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq. tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitesq. ex nauibus egressus, iubet ex languore, nauisq. reficere; dimissos in castella, munitionesq. disponit. Quibus rebus *Scipio*, quiq. cum eo essent comites mirari, et requirere: C. *Casarem*, qui ultro consuesset bellum inferre, ac laceßere prælio, subito comutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex *Getulis* duos, quos arbitrabatur suis rebus amicissimos, magnis præmijs, pollicitationibusq. propositis pro perfugis speculandi gratia in *Casaris* castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, sæpenuero, inquit, imperator, cõplures *Getuli*, qui sumus clietēs C. *Marij*, et propemodum omnes ciues *Romani*, qui sunt in legione quarta, et sexta, ad te uolumus, in tuaq. præsidia confugere; sed custodijs equitum *Numidarum*, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a *Scipione*, ad te cupidissime uenimus, ut perspiceremus, num. quæ

fossæ,

ad reliquum exercitum transportandum proficisci:
ipse VI kal. Febr. circiter uigilia prima, imperat, spe-
culatores, apparitoresq. omnes ut sibi præsto essent.
itaque, omnibus inscijs, neque suspicantibus, uigilia
tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se-
consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse
præsidium habuit, et quod primū ad amicitiam eius
accessit. inde paruulam procliuitatem digressus, sini-
stra parte campi, propter mare legiones educit. hic
campus mirabili planicie patet millia passuum xv:
quem iugum ingens a mari ortum, neque ita præal-
tum, uelut theatri efficit speciē. in hoc iugo colles sūt
excelsi pauci; in quibus singulae turres, speculæq. sin-
gulae perueteres erant collocatae: quarum apud ulti-
mam præsidium, et statio fuit Scipionis. Postquam
Cæsar ad iugum, de quo docui, adscendit; atque in
unūquenque collem turres, castellaq. facere cæpit; at
que ea minus semihora efficit; et postquam non ita lō-
ge ab ultimo colle, turriq. fuit, quæ proxima fuit ca-
stris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, sta-
tionemq. Numidarum; paulisper commoratus, per-
spectaq. natura loci, equitatu in statione disposito, le-
gionibus opus attribuit; brachiumq. medio iugo ab eo
loco, ad quem peruenerat, usque ad eum, unde egres-
sus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquam Sci-
pio, Labienusq. animaduenterunt, equitatu omni ex
castris edueto, acieq. equestri instructa, a suis munitionibus
circiter passus mille progrediuntur; pedestrēq. co-
piā in secūda acie, minus passus cccc a castris suis,

Ii constituunt.

constituunt. *Cæsar* in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. iam, cum non amplius passuum mille quingētis inter hostium aciem, suasq. munitiones esse animaduertisset; intellexissetq. ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseq. haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorū, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumq. inde deturbarent, locumq. caperent; eodemq. iubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, *Numidas* adorti, partim uiuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnerauerūt, locoq. sunt potiti. postquam id *Labienus* animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi *Cæsar* conspexit, *Labienum* ab suis copijs longius abcessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, nulla permagna, quattuor turribus instructa, quæ *Labieni* prospectum impediēbat, ne posset animaduertere ab equitatu *Cæsaris* se intercludi. itaque non prius uidit turmas *Iulianas*, quàm suos cædi a tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu *Numidarum*, recta in castra fugere contendit. Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, et post tergum circumuenti, fortiterq. resistentes cōciduntur uniuersi. quod ubi legiones *Scipionis*, quæ pro castris erant instructæ, animaduertunt: metu,

ac terrore obcæcata, omnibus portis in sua castra fugere cæperunt. Postea, Scipione, eiusq. copijs campo, collibusq. exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equitatumq. omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorū, Germanorumq. qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim, pretio, pollicitationibusq. adducti, ad eum se cōtulerant, non nulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq. parem gratiam in fide partienda præstare uoluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudineq. cæsa toto campo, ac postrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, uulneratisq. intra suas cōtinere se munitiones cæpit. Cæsar instrueta acie, secundum infimas iugis radices, propius munitiones leniter accessit. iamq. minus mille passuum ab oppido V̄zita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq. rebus subleuari eius exercitus cōsueuerat, eduētis omnibus copijs quadruplici acie instrueta, ex instituto suo, prima equestri turmatim directæ, elephantisq. turritis interpositis, armatisq. suppetias ire contendit. quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo uenire, in loco, quem paullo ante commemorauimus, ante oppidum constitit, suamq. aciem mediam eo oppido texit.

dextrum, sinistrumq. cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope solis occasum Cæsar exspectauisset; neq. ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq. se magis defendere, si res coegisset, quàm in campo comminus consistere audere; non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesq. mediam aciem suam oppido texisse; sibiq. difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextrum, et sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare; præsertim cum milites a mane dici ieiuni sub armis stetissent defatigati. itaque, reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem insituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, et octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq. obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu, multumq. expertus, magnisq. operibus sæpe admotis, & ijs abioppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, ceterisq. rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo com meatu, quem a Sicilia miserat Allicenus, naus una, in qua fuerat Q. Commius, & L. Ticius eques Romanus

Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataq. esset uento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, nauiculisq. actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera naus triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari, et M. Octauij est capta; in qua milites ueterani cum uno centurione, & non nulli tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui, postquam ad eum peruenierunt, & ante suggestum eius constiterunt, Non uestra, inquit, sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, et imperio coactos ciues, & optimum quenque nefarie consecrari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est uobis uitam, & pecuniam donare. quapropter, quid sentiat, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIIII, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi uitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsitan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Casarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq. exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq. amplius XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatusq. consistam? neque

ego istud facturum sum : et te magnopere , ut de negotio desistas , adhortor . contra cuius enim copias contendas , si minus antea expertus es , licet nunc cognoscas . elige ex tuis cohortem unam , quam putas esse firmissimam , et constitue contra me . ego autem ex meis commilitonibus , quos nunc in tua tenes potestate , non amplius x sumam . tunc ex uirtute nostra intelliges , quid ex tuis copiis sperare debeas . Postquã hæc centurio præsentis animo aduersus opinionẽ eius est locutus ; ira percitus Scipio , atque animi dolore incensus , annuit centurionibus , quid fieri uellet ; atque ante pedes centurionem interfecit ; reliquosque ueteranos a tironibus iubet secerni . abducite , inquit , istos , nefario scelere contaminatos , et cæde ciuium saginatos . sic extra uallum deducti sunt , & cruciabiliter interfecti . tirones autem iubet inter legiones dissipari , et Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci . qua ex re Cæsar commotus , eos , quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodia causa esse iusserat , ut suis onerarijs , longisque nauibus præsidio essent , ob negligentiam ignominie causa dimittendos ab exercitu , grauissimumque in eos edictum proponendum curauit . Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu . namque , Virgiliarum signo confecto , circiter uigilia secunda noctis , nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens . ad hoc autem incommodum accesserat , quod Cæsar non , more superiorum imperatorum , in hiber-

nis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq. die procedendo, propiusq. hostem accedendo, castra communiebat; opereq. faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, præter ipsum militem, et arma, neque uas, neque mancipiū, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parta consumpserant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsq. contectis, permanebant. itaque, subito imbre, grandineq. consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq. omnes subruti, disiectiq. nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusq. ad uictum pertinentibus corruptis, per castra passim uagabantur, scutisque capita contegebant. eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq. ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris cum tribus legionibus, equitibusq. frænatissimis, Numidis sine frænis, peditibusq. eius armaturæ grandi numero, elephantisq. xxx egressus e regno ad Scipionem est profectus. postquā ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas

commemorauit, haud ita longe a Scipione confedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubae commouebatur. postquam uero castra castris contulit; despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. quo facto facile fuit intellectū, Scipioni additum animum, fiduciamq. regis aduentu. nam postero die uniuersas suas, regisq. copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar, postquam animaduertit Scipioni auxilia ferre, quae expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi cepit, & brachia protinus ducere, & castella munire; propiusq. Scipionem capiēdo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis spelunca in modum subruptis: quae erant transcunda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq. eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum.

Hic

Hic cum Labienus animaduertisset, Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq. armatura confedit: & præterea post montem, collemq. equites in occulto collocauerat; ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, eiusq. exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmissso, inscius insidiarum, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cū parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positū erat, tenebaturq. a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumq. eius oppidi conuenirent. is hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admonisset, oppugnareq. cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus mul-

titu-

titudine circumuentus, ab oppugnatione deterrere-
tur. præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et
si qui perfugere uellēt, id quod antea sæpe accidebat
magno cum eorum periculo, tum facile, & sine peri-
culo fieret. uoluit etiam experiri, cum propius hostē
accessisset, haberet ne in animo dimicare. accedebat
etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus
erat, puteiq. ibi non nulli fieri poterant. a quatione
enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera,
quæ ante dixi, fiebāt a legionibus, interim pars aciei
ante opus instructa sub hoste stabat. equites barbari,
leuiq. armaturæ, prælijs minutis comminus dimica-
bāt. Cæsar ab eo opere cum iam sub uesterem copias
in castra reduceret; magno incurſu cum omni equita-
tu, leuiq. armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in le-
gionarios impetum fecerunt. equites Cæsariani, ex
hi uniuersæ, subitaq. hostium multitudinis pulsī, pa-
rumper cesserunt. quæ res aliter aduersarijs cecidit.
nanque Cæsar, ex medio itinere copijs reductis, equi-
tibus suis auxilium tulit. equites autem, aduentu le-
gionum animo addito, conuersis equis in Numidas
cupide insequentes, dispersosq. impetum fecerunt,
atque eos conuulneratos usque in castra regia repu-
lerunt, multosq. ex ijs interfecerunt. quod ni in no-
ctem prælium esset coniectum; puluisq. uento fla-
tus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum La-
bieno capti in potestatem Cæsaris uenissent; equita-
tusq. cum leui armatura funditus ad internecionem
deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus

quarta,

quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itemq. equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusq. copijs, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Vritam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, nona, & decima, ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe a portu Ruspina abessent, conspiciatæ naues Caesarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi cômorâtium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt; ac diu, multumq. iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaq. confecti, ad Casarem perueniunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo casulam naetus Caesar, quod Auienus tribunus mil. decimæ legionis nauem cômœatu familia sua, atque iunâtis occupauisset, neque militē unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis, cēturionibusq. Maxime uellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimieq. libertatis aliquando finem fecissent, meaq. lenitatis, modestiæ, patientiæq. rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constitutam C. Auiene, quod in Italia milites populi R. contra remp. infligasti; rapinasq. per municipia fecisti; quodq. mihi rei q. pub. inutilis fuisti; & pro militibus

bus tuam familiam iumentaꝫ in naues imposuisti:
 tuaꝫ opera, militibusꝫ tempore necessario resp. ca-
 ret, ob eas res, ignominiaꝫ caussa, ab exercitu meo te
 remoueo: hodieꝫ ex Africa abesse, et, quantum po-
 tes, proficisci iubeo. itemꝫ te, A. Fontei, quod tribu-
 nus mil. seditiosus, malusꝫ. ciuis fuisti ab exercitu di-
 mitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines
 in meo exercitu beneficio, non uirtute, consecuti, ita
 uos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni,
 aut utiles fueritis; & magis in seditione, cōcitandisꝫ.
 militibus, aduersariorū nostrorū imperatoris, quā
 pudoris, modestiaꝫ. fueritis studiosiores; indignos
 uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines duc-
 tis; missosꝫ. facio, & , quantum potestis, abesse ex
 Africa iubeo. Itaque tradidit eos centurionibus; &
 ad singulos non amplius singulis additis seruis, in na-
 ui imponēdos separatim curauit. Getuli interim per-
 fugæ, quos cum litteris, mandatisꝫ. a Cæsare missos
 supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorū au-
 thoritate facile adducti, Cæsarisꝫ. nomine persuasi, a
 rege Iuba desciscunt; celeriterꝫ. cunēti arma capiūt;
 contraꝫ. regem facere non dubitant. quibus rebus co-
 gnitis, Iuba, distentus triplici bello, necessitate co-
 actus, de suis copijs, quas contra Cæsarem adduxe-
 rat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent
 præsidio cōtra Getulos. Cæsar, brachijs perfectis, pro-
 motisꝫ. eò usque, ut telū ex oppido abijci non posset,
 castra munit: balistis, scorpionibusꝫ. crebris ante frō-
 tē castrorum, contraꝫ. oppidum collocatis, defensores

muri

muri detertere non intermittit : eoq. quinque legiones ex superioribus castris deducit . qua facultate oblata , illustriores , notissimiq. conspectum amicorū , propinquorumq. efflagitabant , atque inter se colloquebantur . quæ res quid utilitatis haberet , Casarem non fallebat . nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores , equitumq. præfecti , quorum patres cum Mario ante meruerant , eiusq. beneficio agris , finibusq. donati , post Syllæ uictoriam sub Hyempsalis regis erāt potestate dati , occasione capta , nocte iam luminibus accensis , cū equis , calonibusq. suis circiter mille per fugiunt in Caesaris castra , quæ erant in campo proxime Vxita locata . quod postquam Scipio , quiq. cum eo erant , cognouerunt , cum commoti ex tali incommodo essent , fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saseria colloquentem uiderunt . Scipio mittit ad Aquinium , nil attinere , eum cum aduersarijs colloqui , cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad se referret , diceretq. , ut reliqua , quæ uellet , perageret . uiator postea ab Iuba ad eum est missus , qui diceret , audiente Saseria , uetat te rex colloqui . quo nuntio perterritus , discessit , et dicto audiens fuit regi . usu uenisse hoc ciui Romano miror , et ei , qui a populo R. honores accepisset , incolumi patria , fortunisq. omnibus , Iubæ barbaro potius obedientē fuisse , quàm aut Scipionis obtēperasse nūtio , aut , casis eiusdē partis ciuibus , incolumē reuerti male . Atque etiā superbius Iubæ factū nō in M. Aquiniū , hominē nouū , paruūque senatorē , sed in Scipionē , hominē illa familia , digni
tate,

tate, honoribusq. præstantem. nam, cum Scipio sagu-
lo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dici-
tur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti
nestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut
Scipio ad album sese nestitum transferret, & Iuba,
homini superbissimo, inertissimoque, obtemperaret.
Postero die uniuersas omnium copias de castris omni-
bus deducunt; et supercilium quoddam excelsum na-
cti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt; at-
que ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeri-
terque, ijs instructis, ante suas munitiones, quæ erant
in campo, constituit, sine dubio existimans ultro ad-
uersarios, cum tam magnis copijs, auxilijsq. regis es-
sent præditi, promptiusq. profiluissent, ante se con-
cursuros, propiusq. se accessuros. equa circumnectus,
legionesq. cohortatus, signo dato, accessum hostium
aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius
non sine ratione nõ procedebat; quòd in oppido Vzi-
ta, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes ar-
matae. eidem autè oppido ad dextrum latus eius cor-
nu erat oppositum. uerebaturque, ne, si prætergres-
sus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eũ ador-
ti conciderent. præterea hac quoque eum caussa tar-
dauit, quòd erat locus quidã perimpeditus ante aciẽ
Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurren-
dum fore existimabat. Non arbitror esse prætermitt-
endum, quẽadmodum exercitus utriusque fuerunt
in aciẽ instructi. Scipio hoc modo aciẽ direxit. colloca-
bat in fronte suas, et Iubæ legiones; postea autè Nu-
midas

midas in subsidaria acie, ita extenuatos, et in longi-
tudinem directos, ut procul simplex esse acies a legio-
narijs militibus uideretur. in cornibus autem duplex
esse existimabatur. elephantos dextro, sinistroq. cor-
nu collocauerat, aequalibus inter eos interuallis inte-
riectis. post autem elephantos armaturas leues, Nu-
midasq. substituerat auxiliares. equitatum frænatum
uniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum
enim cornu oppido Vrgita claudebatur, neque erat
spatium equitatus explicandi. propterea Numidas,
leuisq. armaturæ infinitam multitudinem ad dextrâ
partem suæ aciei opposuerat, fere interiecto non mi-
nus mille passuum spatio, et ad collis radices magis ap-
pulerat, longiusq. ab aduersariorû, suisq. copijs pro-
mouebat: id hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se
concurrissent initio certaminis, paullo longius eius e-
quitatus circumuectus ex improviso clauderet multi-
tudine sua exercitû Cæsaris, atque perturbatum ia-
culis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præ-
liandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut
ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrum perue-
niam. Habuit legionem nonam, septimam in sinistro
cornu, trigessimam, uigessimam nonam, tertiam deci-
mam, quartamdecimam, uigessimam octauam, uigesi-
mam sextam in media acie: ipsum autem dextrum
cornu secundam aciem fere in earum legionum par-
te cohortium collocauerat. præterea ex tironum pau-
cas adiecerat. tertiam autem aciem in sinistrum suû
cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legio-
nem

nem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. id eo consilio fecerat, quod suū dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostiū multitudini resistere posset. eodemq. suum omnem contulerat equitatum: et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem quinētā prēmiserat; leuēq. armaturam inter equites interposuerat. sagittarios uarie, passimq. locis certis, maximeq. in cornibus collocauerat. Sic utro- runque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. iamq. Caesar dum exercitū reducere intra munitiones suas cœpisset; subito uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumq. sine frenis ad dextram partē se mouere, propiusq. Caesaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq. distingere: cum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura contra Getulos iniūssu, ac temere longius progressi, paludēq. transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuiq. armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq. uno equite amisso, multis equis saucis, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. quo secundo equestri prælio factō, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudiū bellantibus fortuna tribuere non decreuit. nanque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim frum-
menti

menti gratia misit. in itinere prædatores equites Numidas, Getulosq. ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumque, et fossam per medium campum ducere, aduersariorumq. excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et in iugo, ne a Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabāt. Interim Varus classem, quam antea Vtica, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis septimæ, et octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq. Getulis remigibus, epibatisq. complet; insidiandiq. gratia progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinque nauibus peruenit. cuius aduentus inscius Cæsar L. Cispium cū classe xxvii nauium ad Thapsum uersus instationem, præsidij gratia commeatus sui, mittit: itemq. Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispium, quò erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq. in litore uagantibus, partim in oppido, uictus sui mercandi gratia, progressis, uacua a defensoribus stabat. quibus rebus, Varus, ex perfugis cognitis, occasionem

naētus, uigilia secunda Adrumeto ex cothone egres-
 sus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues
 onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incen-
 dit, et pentiremes duas, uacuas a defensoribus nullo
 repugnate cœpit. Cæsar interim celeriter per nuntios
 in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ abe-
 rant a portu millia passuum v 1, equo admissio, omis-
 sis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim: ibiq.
 moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum
 ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam,
 multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidan-
 tem, naētus, hostium classem sequi cœpit. Interim
 Varus, celeritate Cæsaris, audaciaq. motus, cum u-
 niuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum uer-
 sus fugere cōtendit. quem Cæsar in millibus passuum
 quattuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum
 omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodi-
 bus CXXX in ea naue captis, triremem hostium pro-
 ximam, quæ in repugnando erat commorata, onu-
 istam remigum, epibatarumq. cepit. reliquæ naues ho-
 stium promontorium superarunt, atque Adrumetum
 in cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem
 uento promontorium superare non potuit; atque in
 salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce A-
 drumetum accedit; ibiq. nauibus onerarijs, quæ e-
 rant extra cothonem incensis, omnibusq. reliquis a-
 lijs, aut subductis, aut in cothonem compulsis, paulli-
 sper cōmoratus, si forte uellent classe dimicare, rursus
 se recepit in castra. in ea naue captus est P. Vestrius,
 eques

eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus; quem
 Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat; et postea se
 ad Pompeium contulerant; inde ex praelio effugerat,
 in Africamq. ad Varum uenerat. quem ob periurium, per
 fidiamq. Caesar iussit necari. P. Vesprio autem, quod
 eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat,
 et quod ipse suam causam Caesari probauerat, se Na
 sidiij classe captum; cum ad necem duceretur, beneficio
 Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam da
 tam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo in
 colarum, ut in agris, et in omnibus fere uillis sub ter
 ra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant,
 atque id propter bella maxime, hostiumq. subitum
 aduentum prepararet. quae de re Caesar certior per in
 dicem factus, tertia uigilia legiones duas cum equi
 tatu mittit a castris suis millia passuum decem; atque
 inde magno numero frumenti onustos recepit in ca
 stra. quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a
 suis castris millia passuum **vi** per iugum, et collem,
 per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum
 legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Ce
 sarem eadem saepe frumentandi gratia com meatu
 rum, cum magno equitatu, leuiq. armatura insidia
 turus, locis idoneis confedit. Caesar interim, de insi
 dijs Labieni ex persugis certior factus, paucos dies i
 bi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sa
 pe idem faciendo, in negligentiam adducentur, subi
 to mane imperat porta decumana legiones se octo ue
 teranas cum parte equitatus sequi; atque equitibus pra

missis, neque opinantes insidiatores subito, in cōuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniã frumenti inopiã premebatur, copias omnes in castra cōducit, atque præsidio Lepti, Russinæ, Acyllæ relicto, Cispio, Aquilæq. classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis uigilia, acie instructa, impedimētis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et peruenit ad oppidum Agar; quod a Getulis saepe antea oppugnatum, summaq. ui per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redijt in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsare subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI, longe trinis castris dispartitis copijs consedit. Oppidū erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum decem, ad eius regionem, et partem castrorum collocatum. a Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat

erat ab eo longe millia passuum **xviii**. huc Scipio legiones duas, frumentandi gratia, misit. quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiū castra proficiscitur cum copijs, & oppido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eò contendere conaretur, animaduertit copias hostiū ijs legionibus occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit. itaque, capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, et camelis **xxii** regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cæpit ad castra. cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque, cum omni equitatu, leuiq. armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. quod postquâ Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. quod postquam cæptum est fieri; primo impetu legionis, equitatus et leuis armatura hostiū nullo negotio loco pulsa, et deiecta est de colle. cū iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq. finem laceffendi facturos; et iter cæptum pergere cæpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadē ratione, quæ ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt

Numidæ, levisq. armaturæ, mirabili uelocitate præditi; qui inter equites pugnabant, et una pariterq. cū equitibus accurrere, et refugere consueuerant. cum hoc sapius facerent, et Iulianos proficiscentes insequerentur, et refugerent stantes, propius non accederent, et singulari genere pugne uterentur; eosq. iaculis conuulserant satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent, cum iam ad solis occasum esset, et non totos centū passus in horis quattuor esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita uim hostiū, placide, leniterq. procedens, per legionarium militem cōmodius sustinebat. interim equitum Numidarum copię dextra, sinistraq. per colles percurrere, coronæq. in modū cingere multitudinē suā Cæsaris copias, pars agmē extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres, aut quattuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus cōtorta in Numidas infestis cōieciissent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et iacula in legionarios cōiciebant. ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sau-

cijſ x factis , reduxit. Labienus , circiter ccc amiſſis , multis uulneratis , ac deſeſſis inſtando omnibus , ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis , quos ante caſtra in acie , terroris gratia , in conſpectu Caſaris collocauerat , reducit in caſtra. Caſar contra eiufmodi hoſtium genera , copias ſuas , non ut imperator exercitum ueteranum , niſtorumq. maximis rebus geſtis , ſed ut lanista tirones gladiatores condoceretur , quo pede ſe reciperent ab hoſte , et quemadmodum obuerti aduerſarijs , et in quantum ſpatio reſiſterent , modo procurrerent , modo recederent , comminarenturq. impetum , ac prope quo loco , et quemadmodum tela mitterent , præcipit. mirifice enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum , atque ſolicitum habebat : quia et equites deterrebat prælium inire , propter equorum interitum ; quod eos iaculis interficiebant ; et legionarium militem defatigabant , propter uelocitatem . grauis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat , in eoſq. impetum fecerat , illi ueloci curſu facile periculum uitabant. quibus ex rebus Caſar uehementer commouebatur : quia , quodcunque prælium , quoties erat commiſſum , equitatu ſuo , ſine legionario milite , hoſtiū equitatu , leuiq. armaturæ eorum nullo modo par eſſe poterat. ſolicitabatur autem his rebus , quod nondum hoſtium legiones cognouerat , et quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu , leuiq. armatura , quæ erat mirifica , ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſſa , quod elephantorum

rum magnitudo, multitudoq. militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamē inuenerat remedium. nanque elephantos in Italiam transportari iusserat: quo et miles noster speciemque, & uirtutē bestiae cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque, ac loricatus elephātus cū esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinquere tur, ut eò tela conijcerentur; præterea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarēt. quibus ex rebus largiter erat consecutus. nam et milites bestias manibus pertrahabant, earumq. tarditatem cognoscebant: equitesq. in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque, et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq. excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeq. insidiosos; qui per uirtutē, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laboradum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid uitare conueniret. itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quòd hostium copias ab se, suoq. uestigio non discessuras existimabat. atque post diē tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter

propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauius, ueniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat; se res cõplures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioq. erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubá regem celeriter cum copijs suis, ante quàm Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atque, adueniente multitudine circûdata, eo potitum; omnibusq. eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumq. militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, ad xii kal. Apr. postero die prodectis uniuersis copijs, processus a suis castris millia passuum v, a Scipione circiter duum millium interiecto spatio, in acie cõstitit. postquam satis, diuq. aduersarios a se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnae animaduertit, reducit copias. postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarsurá, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumq. comportauerat, ire cõtendit. quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq. armatura agmen eius extremum carpere cæpit: atque ita lixarum, mercatorumq. qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusq. accedit ad legiones; quòd existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quæ res

Cæsarem

Cæsarem non sefellerat: nanque expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. itaque eos in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias mittit. tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contedit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum suamq. collis dextrorsus procul milites subsequi nō desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumuento, interfectoque, oppido potitur; atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grádi præsidio, cohorteq. sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quattuor, ad aquâ fecit castra; atque, inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, et potestate Iubæ esse consuefent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem male gestam docent; petunt, orantq. ut suis fortunis præsio, quodd bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum

bunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq. compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia quattuor, equites cccc, funditores, sagittarij q. mille uno commeatu Caesari occurrerunt. itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, viii millibus passuum a suis castris, ab Scipionis uero quattuor millibus passuum, longe constitit in caelo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter cccc habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistraq. directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. postquam diutius in uno loco Scipio comorabatur; & tempus dici in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; leuenaq. armatura, sagittarios, funditoresq. eodem submittit. quod ubi ceptum est fieri; & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites ex porrigere cepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeq. pugnare. quod ubi Caesar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat ex proxima legione, quae ei praelio in acie constititerat, iubet equitatui succurrere. Labienus inte-

vim suis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſau-
 cijsque, ac deſatigatis integros, recentioribusq. uiri-
 bus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iulia-
 ni cccc nim hoſtiū, ad quattuor millia numero, ſu-
 ſtinere non poterant, et a leui armatura Numidarū
 uulnerabantur, minutatimq. cedebant; Cæſar alterā
 alam mittit, qui ſat agentibus celeriter occurrerent.
 quo factō, ſui ſublatis uniuerſi in hoſtes impreſſione fa-
 cta, in fugam aduerſarios dederunt, multis occiſis, cō-
 pluribus uulneratis. inſecuti per tria millia paſſuum,
 uſque in colles hoſtibus adaētis, ſe ad ſuos recipiunt.
 Cæſar in horam x cōmoratus, ſicut erat inſtructus,
 ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus. in quo
 prælio Pacidius graniter pilo per caſſidē caput icctus,
 compluresq. duces, ac fortiſſimus quiſque interſecti,
 uulneratiq. ſunt. Poſtquam nulla condicione cogere
 aduerſarios poterat, ut in æquum locū descenderent,
 legionumq. periculum facerēt; neque ipſe propius ho-
 ſtem caſtra ponere, propter aquæ penuriam, ſe poſſe
 animaduerteret; aduerſarios non eorum uirtute confi-
 dere, ſed aquarum inopia fretos, deſpicere ſe intelle-
 xit. pridie non. Apr. tertia uigilia egreſſus, ab Agar
 xvi millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum,
 ubi Virgilius cum grandi præſidio præerat, caſtra po-
 nit, oppidumq. eo die circūmunire cœpit, locaq. ido-
 nea, oportunaq. complura præſidijs occupare, ne
 hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent.
 Scipio interim, cognitis Cæſaris conſilijs, ad neceſſita-
 tem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus
 fidiffimos

fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Casarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo a Thapso binis castris confedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiae quaedam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Casarem non fefellerat. namque pridie, in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, caelo albescente non longe a castris, praesidioque, quod supra commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus confedit, & castra munire cepit. quod postquam Caesari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto: ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad litus appelli, signumque suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. quod postquam Caesar peruenit, et animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephantisque dextro sinistroque cornu collocatis, et nihilo minus pariem militum castra non ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima, secundaque dextro cornu, octaua,

et nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs funditoribus in utriusque cornibus dispositis, leniq. armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circū milites concursans, uirtutesq. ueteranorum, praeliaq. superiora commemorās, blandeq. appellans, animos eorum excitabat. tyrones autem, qui nunquā in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmulerentur, eorumq. famā, nomen, locumque, uictoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitū, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq. pauidos concurrere, et modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateq. prodire. cumq. idem a pluribus animaduerti cæptū esset; subito legati, euocatiq. obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: uictoriam sibi propriam a dijs immortalibus portendi. dubitante Cæsare, atque eorū studio, cupiditatiq. resistente, sibi que, eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen a militibus coactus canere cæpit. quo facto, ab uniuersis cohortibus signa in hostem capere inferri; cum cæturiones pectore aduerso resisterent, uiq. continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquā proficerent. quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu fundito-

res,

res, sagittarij. concitata tela in elephantos frequen-
tes iniiciunt. quo facto, bestiae, stridore fundarum, la-
pidumq. perterritae, sese conuertere, et suos post se
frequentes, slipatosq. proterere, et in portas ualli se-
misactas ruere contendunt. item Mauri equites, qui
in eodẽ cornu cum elephantis erant, praesidio deserti,
principes fugiunt. ita, celeriter bestiis circuitis, legio-
nes uallo hostium sunt potitae: et, paucis acriter repu-
gnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde
pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse
praetermittendum de uirtute militis ueterani quintae
legionis. nam, cum in sinistro cornu elephantus, uul-
nere ictus, et dolore concitatus, in lixam inermem
impetum fecisset, eumq. sub pede subditum, deinde
genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, mbran-
tiq. stridore maximo premeret, atque enccaret, mi-
les hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offer-
ret, quem postquam elephantis ad se telo infesto ue-
nire animaduertit; relicto cadauere, militem probos-
cide circumdat, atque in sublime extollit armatum.
qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum si-
bi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus,
cadere, quantum uiribus poterat, non destitit, quo
dolore adductus elephantis, milite abiecto, maximo
cum stridore, cursuq. conuersus ad reliquas bestias se
recepit. Interim Thapsi, qui erat praesidio, ex oppido
eruptionẽ porta maritima faciunt, et, siue ut suis subse-
dio occurrerent, siue ut, oppido deserto, fuga salutẽ sibi
pararet, egrediuntur: atque ita per mare umbilici iunc-
ingressi,

ingressi, terram petebant: qui a seruitijs, puerisque,
 qui in castris erant, lapidibus, pilisque. prohibiti terram
 attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim
 Scipionis copijs prostratis, passimque. toto campo fu-
 gientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spa-
 tiumque. se non dare colligendi. qui postquam ad ea ca-
 stra, quae petebant, perfugerunt, ut, refectis castris,
 rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt,
 quem respicerent, cuius auctoritate, imperioque. rem-
 gererent. qui postquam aduerterunt, neminem ibi
 esse praesidio, protinus, armis abiectis, in regia ca-
 stra fugere contendunt. quod postquam perueniunt,
 ea quoque ab Iulianis teneri uident. desperata salute
 in quodam colle consistunt, atque, armis demissis, sa-
 lutationem more militari faciunt. quibus miseris ea
 res paruo praesidio fuit. nanque milites ueterani, ira,
 & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non
 poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres
 urbanos, quos auctores appellabant, complures aut
 uulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit
 Tullius Rufus quaestorius: qui, pilo transiectus consul-
 to a milite, interijt. item Pompeius Rufus, brachium
 gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem accurrisset,
 interfectus esset. quo facto, complures equites Resen-
 toresque. perterriti ex praelio se receperunt; ne a mili-
 tibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent,
 immoderate peccandi impunitatis propter maximas
 res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque omnes
 Scipionis milites, cum fidem Caesaris implorarēt, inspe-

Et ante

Et ante ipso Cæsare, & a militibus deprecante, eis
uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar, trinis
castris potitus, occisisq. hostium decem millibus, fu-
gatisq. cōpluribus, se recipit, quinquaginta militibus
amissis, paucis faucijs; in castra: ac statim ex itinere
ante oppidū Thapsū cōstitit; elephantēs q. sexagin-
ta quattuor, ornatos, armatosq. cum turribus, orna-
mentisq. capit, captos ante oppidum instrūctos con-
stituit: id hoc consilio, si posset et Virgilius, quiq. cū
eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a per-
tinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellavit, inui-
tauitq. ad deditiōem; suamq. lenitatem, et clemen-
tiam commemoravit. quem postquam animadvertit
responsū sibi non dare, ab oppido recessit. postero
die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu
oppidanorū milites collaudat: totūq. exercitū ucte-
ranorū donauit præmijs, ac fortissimo cuique, ac bene-
merēti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus,
C. Rebilo proconsule cum tribus ad Thapsū legio-
nibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Confi-
dus præerat, ad obsidendum reliētis, M. Messalla
Vticam ante præmissō, cum equitatu ipse eodem iter
facere cōtendit. Equites interim Scipionis, qui ex præ-
lio fugerant, cum Vticam uersus iter facerent, perue-
niunt ad oppidum Paradam. ubi, cum ab incolis non
reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præ-
cucurrisset; ui oppido potiti, in medio foro lignis coa-
ceruatis, omnibusq. rebus eorum congestis, ignē subij-
ciūt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis, æta-

L l tisq̃ue,

tisque, uiuos, constrictosq. in flammâ coniungunt, at
 que ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus
Vticam perueniunt. Superiore tēpore *M. Cato*, quòd
Vticensibus, propter beneficium legis *Iuliae*, parum
 in suis partibus præsidiū esse existimauerat, plebem
 inermē oppido eiecerat, et ante portam, belli causā,
 castris, fossaq. paruula dumtaxat munierat, ibique,
 custodijs circumdatis, habitare coegerat: senatum au
 tem oppidi custodia tenebat. eorum castra ij equites
 adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus
Cæsaris fauisse sciebant, ut, eis interfectis, eorū per
 nicie dolorem suum ulciscerentur. *Vticenses*, animo
 addito ex *Cæsaris* uictoria, lapidibus, fustibusq. equi
 tes repulerunt. itaque, postquam castris non potue
 rant potiri, *Vticam* se in oppidum coniecerunt; atque
 ibi multos *Vticenses* interfecerunt; domosq. eorum
 expugnauerūt, ac diripuerunt. quibus cum *Cato* per
 suadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum de
 fenderent, et cæde, rapinisq. desisterent, et, quid sibi
 uellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia,
 singulis HS C diuisit. idem *Sylla Faustus* fecit, ac de
 sua pecunia largitus est: unaq. cum ijs ab *Vtica* profi
 ciscitur, atque in regnum ire contendit. Complures in
 terim ex fuga *Vticam* perueniunt. quos omnes *Cato*
 conuocatos, una cum trecentis, qui pecuniam *Scipio*
 ni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut ser
 nitia manumitterent, oppidumq. defenderent. quo
 rum cum partem assentire, partem animum, men
 temq. perterritam, atque in fuga destinatam habe

re intellexisset; amplius de ea re agere destitit, na-
uesq. ijs attribuit, ut, in quas quisque partes uellet,
proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime con-
stitutis, liberis suis L. Casari, qui tu mihi pro quaestor
fuerat, commendatis, et sine suspitione, uultu, atque
sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dor-
mitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, at-
que ita se trāsiecit. qui dum, anima non dū expirata,
concidisset; impetu facto in cubiculum, ex suspitione
medicus, familiaresq. continere, atque uulnus obli-
gare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime
diuellit, atque animo præsenti se interemit. quem
Vticenses quanquam oderant partium gratia, tamē,
propter eius singularem integritatem, et quòd dissimil-
imus reliquorum ducum fuerat, quodq. Vticam mi-
rificis operibus munierat, turresq. aux erat, sepultu-
ra afficiunt. quo interfecto, L. Casar, ut aliquod sibi
ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concio-
ne habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur:
se in Casaris clementia magnam spem habere. ita-
que, portis patefactis, Vtica egressus, Casari impera-
tori obuiā proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum,
Vticam peruenit, omnibusq. portis custodias ponit.
Casar interim, a Thapso progressus, Vscetam perue-
nit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armo-
rum, telorum, ceterarumq. rerum cum paruo præsidi-
o habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Adruine-
tum peruenit. quòd cum sine mora introisset, armis,
frumento, pecuniaq. considerata, Q. Ligario, C. Con-

fidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. deinde
 eodem die Adrumeto egressus, Liuiueio Regulo, i-
 bi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in iti-
 nere sit obuius L. Cæsar, subitoq. se ad genua proiecit,
 uita^mq. sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui
 Cæsar facile, et pro sua natura, et instituto concessit.
 item Cæcinæ, Ceteio, P. Atio, L. Cellæ patri, et fi-
 lio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasip-
 piq. liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterq. no-
 ttem luminibus accensis Vticā peruenit, atque extra
 oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidum
 introijt; concioneq. aduocata, Vticenses incolas cohor-
 tatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues au-
 tem Romanos negotiatores, et eos, qui inter CCC
 pecunias contulerant Varo, et Scipioni, multis uer-
 bis accusatos, et de eorum sceleribus longiori habita-
 ratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edi-
 cit: se eis dumtaxat, uitam concessurum, bona quidē
 eorum se uenditurum, ita tamen, ut, qui eorum bo-
 na sua redemisset, se bonorum uenditionem indiētū-
 rum, & pecuniam, mulctæ nomine relaturum, ut
 incolumitatem retinere possent. quibus metu exsan-
 guibus, de uitaq. ex suo pro merito desperantibus, su-
 bito oblata salute, libentes, cupidiq. condicionem ac-
 ceperunt; petieruntq. a Cæsare, ut uniuersis trecen-
 tis uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis mil-
 lies sestertium his imposito, ut per triennium sex pen-
 sionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante,
 ac se eodem die demum natos prædicantes, lati
 gratias

gratias agunt Casari. Rex interim Iuba, ut ex praelio
fugerat, una cum Petreio interdum in uillis latitando,
tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum
peruenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domici-
lium, coniuges, liberosq. habebat, quod ex cuncto re-
gno omnem pecuniam, carissimasq. res comportau-
erat, quodq. inito bello operibus maximis munierat,
accedit, quem antea oppidani, rumore exoptato de
Casaris uictoria audito, ob has causas oppido prohi-
buerunt, quod, bello contra populum R. suscepto, in
oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio
foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret supe-
ratus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus
cunctis interfectis, eodemq. proiectis, igne subiecto,
tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cū
liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq. gaza regia cre-
maretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumq.
primo minis, pro imperio, egisset cum zamensibus;
deinde, cū se parū proficere intellexisset, precibus quo-
que prasset, uti se ad suos deos penates admitterent;
ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis,
nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent; ter-
tio petit ab eis, ut sibi coniuges, liberosq. redderent,
ut secum eos asportaret, postquam sibi nihilo omnino
oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab
ijs impetrata, ab Zama discedit, atque ad uillā suam
cū M. Petreio, paucisq. equitibus se cōfert. Zamenses
interim legatos de ijs rebus ad Casarem Vticam mit-
tunt, petuntq. ab eo, uti ante, quā rex manum colli-

geret, seseq. oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad uita suppeteret, oppidum, seq. ei reservare. legatos collaudatos Caesar domū iubet antecedere, ac suum aduentum prænuntiare. ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Casarem ueniunt, orantq. ut sibi ignoscat. quibus supplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq., propemodum omnes regni equites Zamā perueniunt ad Casarem; ab eoq. sunt metu, periculoq. liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisq. præerat, cognita cæde suorum, Domitijq., et legionū aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seq. clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere cōtendit. quē Getuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seq. in quascunque potuerunt partes conferunt. Caius interim Virgilius, postquam; terrā, mariq. clausus, se nihil proficere intellexit, suosq. interfectos, aut fugatos, M. Catonē Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regē uagum, a suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam; eiusq. copias ab Sittio esse deletas, Vticæ Casarē sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq. liberis prodesse, a Caninio procōsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq. et sua omnia, et oppidū procōsuli tradit. Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus
exclu-

exclusus, desperata salute, cū iam conatus esset cū Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecilliorē Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cū conaretur gladio transire pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq. obtinuit. Publius interim Silius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoq. interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterq. in Hispaniam tendebant. et erant numero circiter M D. itaque ceeleriter nocturno tempore, insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerāt, reliquos aut interficit, aut in ditionē accipit; Afranium, et Faustum uiuos capit cum coniuge, et liberis. paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus, et Afranius interficiuntur. Pompeia cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq. omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, et Torquato, et Plætorio Rustiano, nauibus longis diu, multūq. iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Siliij per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibiq. Scipio cum ijs, quos paullo ante nominauī, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisq. eorū uenditis, qui ciues Romani cōtra populū R. arma tulerāt, præmijsq. Zamefibus, qui de rege excludendo consilium ceperant,

tributis, uel igitur libusq. regijs abrogatis, ex regnoq. provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio populi R. proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonus uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioq. ordines duxerant, item Thapsitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorum HS quinquaginta millia, multæ nomine imponit. ciuitates, bonaq. eorū ab omni iniuria, rapinisq. defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq. armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, idibus Iun. Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusq. classem receperant, copiisq. iuuerant, HS centum millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonaq. paucorum uedit: et ante diem III kal. Quint. naues conscendit; & a Caralibus secundum terram prouectus, duo de trigesimo die, eo quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbē Romam uenit.

A. HIRTII, AVT OPPII
COMMENTARIO RVM
DE BELLO HISPANIENSI
LIBER VI.



PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex ijs praelijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar, muneribus dādis in Italia detinetur; quo facilius praesidia contra cōpararet Pōpeius, in fidē uniuscuiusque ciuitatis confugere cœpit. ita, partim precibus, partim ui, bene magna cōparata manu, prouinciam uastare cœpit. quibus in rebus non nullae ciuitates sua sponte auxilia mittebāt: item nō nullae portas clauderant. ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pōpeio meritis ciuis esset, propter pecuniae magnitudinē aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronū largitio fieret. ita paucis cōmodis hostē hortato, maiores augebātur copiae. ideoq̃. crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates cōtrariae Pōpeio auxilia sibi depostulabāt. C. Caesar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante cōfectis, cū celeri festinatione ad bellū cōficiendū in Hispaniā cōuenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant; Caesari obuiam ueniunt: a qui-

bus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse: quod, nec opinatibus aduersariis eius prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarij a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorum Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. multa praeterea uerisimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, praesidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque, ut ipse uoluit, equitatum sibi praesidio habuit. erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, et sepe iam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Caesaris aduentu, legati, clam praesidio Cn. Pompeij, Caesarem cum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius prouinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. qui cum ad Cn. Pompeij praesidium uenisset; incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementique uento afflitteretur. qua uero tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset. cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebat. ita, cum ad locum

cum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta
per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere.
medijsq. ex præsidijs cum quæreretur, qui essent;
unus ex nostris respondit, ut sileat uerbum facere: nã
id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum
capiant, et partim tempestate impediti uigiles nõ po-
terant diligentiam præstare, partim illo responso de-
terrebantur. cum ad portã appropinquassent; signo
dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites, equitesq.,
clamore facto, dispositis ibi partim, qui remāsere, eru-
ptionem in aduersariorum castra fecerunt. sic illud cũ
inscientibus accidisset, existimabat magna pars homi-
nũ, qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc
misso ad Vllã præsidio, Cæsar, ut Põpeium ab ea op-
pugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exq.
itinere loricated uiros fortes cũ equitatu ante præmi-
sit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in
equis recipiuntur. hoc a Cordubensibus nequaquam
poterat animaduerti. appropinquantibus, ex oppido
bene magna multitudo ad equitatum concidendum
cũ exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis de-
scenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic, ut ex
infinita hominũ multitudine pauci in oppidum se re-
ciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litte-
ras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret; ne
prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenif-
set. ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fra-
tris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœ-
pit. Cæsar, cum ad flumẽ Batim uenisset, neque pro-
pter

pter altitudinem fluminis trāsire posset, lapidibus cor-
bes plenos demisit. ita, insuper ponte factō, copias ad
castra tripartito traduxit. Tenebant aduersus oppi-
dum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bi-
partito. huc cum Pompeius cum suis copijs uenisset,
ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eū ab
oppido, commeatuq. excluderet, brachium ad pon-
tem ducere cæpit. pari idem condicione Pompeius.
hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem
occuparet. ex qua cōtentione quotidiana minuta præ-
lia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discede-
rent. quæ res cum ad maiorem contentionem uenisset,
ab utriusque comminus pugna iniqua, dum cupi-
dus locum student tenere, propter pontē coangusta-
bantur, & fluminis ripis appropinquantēs coangusta-
ti præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mor-
tem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæ-
quabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si
qua condicione posset, aduersarios in æquum locum
deducere, & primo quoque tempore de bello decerne-
re. cum animaduerneret aduersarios minime uelle;
quos ideo a uia retraxerat, ut in æquū deduceret; co-
pijs flumē traductis, noctū iubet ignes fieri magnos.
ita firmissimum eius præsidium. Ateguam proficisci-
tur. id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per
uiarum angustias carra complura, multosq. lanistas
retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitio-
nibus Ateguam oppugnare, & brachia circumdu-
cere cæpit. cuius rei Pompeio cum nuntius esset al-
latus,

latus, eo die proficiscitur. cuius in aduentu, præsidij
caussa, *Cæsar* complura castella occupauit, partim
sub equitatu, partim ut pedestres copiae in statione,
et in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in ad-
uentu *Pompeij* incidit, ut matutino tempore nebula esset
crassissima. itaque in illa obscuratone cum aliquot
cohortibus, et equitum turmis circumcludunt *Cæsa-*
ris equites, & concidunt, sic, ut uix in ea cæde pau-
ci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit
Pompeius, et trans flumen *Salsum* per conualles ca-
stra inter duo oppida *Ateguam*, et *Vcubim* in monte
constituit. *Cæsar* in munitionibus, ceterisque, quæ
ad oppidum oppugnandum opus fuerant, aggerem,
uineasq. agere instituit. Hac loca sunt montuosa, et
natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuidun-
tur *Salso* flumine, proxime tamen *Ateguam*, ut ad
flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regio-
ne oppidi in montibus castra habuit posita *Pompe-*
ius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis
ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, et signa tro-
decim legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti
se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ
a *Trebonio* transfugerant, et una facta ex colonis,
quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit *Afrania-*
na ex *Africa*, quam secum adduxerat. reliquæ ex
fugitiuis auxiliares cōsistebant. nã, de leui armatura,
et equitatu, longe et uirtute, et numero nostri erāt su-
periores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret
Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum muni-

tiones

tiones non parum idonea . nam fere totius ulterioris
 Hispaniæ regio, propter terræ secūditatem, inopem,
 difficilemq̃. habet oppugnationem, & non minus co-
 piosam aquationem . Hic etiam propter barbarorum
 crebras excursions omnia loca , quæ sunt ab oppidis
 remota , turribus , et munitionibus retinentur, sicut
 in Africa , rudere, non tegulis, teguntur : simulq̃. in
 his habent speculas , et, propter altitudinem, longe,
 lateq̃. prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius
 provinciæ montibus fere munita, et natura excellen-
 tibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusq̃.
 habeat difficiles . ita ab oppugnationibus natura loci
 distinentur : ut ciuitates Hispaniæ non facile ab hosti-
 bus capiantur: quod in hoc contigit bello . nam ubi in-
 ter Ateguam , et Vcubim , quæ oppida supra sunt
 scripta , Pompeius habuit castra constituta , in con-
 spectu duorum oppidorum , ab suis castris circiter
 millia passuum quattuor . Grumus est excellens natu-
 ra , qui appellatur castra Postumiana . ibi præsidij
 causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompe-
 ius , qui eodem iugo tenebatur , loci natura , et quod
 remotum erat a castris Cæsaris , animaduertebat lo-
 ci difficultatem , & , quod flumine Salso interclude-
 batur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta lo-
 ci difficultate ad subsidium cōmittendum se mitteret.
 ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum
 oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri,
 cum appropinquassent, clamore repentino, telorumq̃.
 multitudine iactus facere cœperunt ; uti magnā par-
 tem

tem hominū uulneribus afficerent. quo peractō, cum ex castello repugnare cōpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus: et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exsuti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cōpit. suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent, ea nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam uersus iter facere cōpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus profecti sunt eos, qui cōmeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisse Pompeij, ad nos trās fugit. et noctis tertia uigilia in oppido accerrime pugnatum est: ignēq. multū miserunt, sicut et omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tēpore, C. Fundanius, eques Rex ex castris aduersariorū ad nos trās fugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cū ueniret, cogniti sunt a militibus, qui antea cū Fabio, et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla

nulla est data facultas, & a militibus nostris interfe-
 cti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui a Cor-
 duba ad Pompeiū missi erant, perperamq. ad castra
 nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt fa-
 cti. Pari consuetudine, uigilia secunda, ex oppido
 ignem multum, telorumq. multitudinem iactando,
 bene magnum tempus consumpserunt, compluresq.
 uulneribus affecerunt. Præterito noctis tēpore, eru-
 ptionem in legionem sextam fecerunt, cum in ope-
 re nostri distenti essent, acriterq. pugnare cœperunt.
 quorum uis repressa a nostris, etsi oppidani superio-
 re loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptio-
 nem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorū
 qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi
 aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum
 se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis
 brachium cœpit ad flumen Salsum facere: et cum no-
 stri equites pauci in statione fuissent a pluribus reper-
 ti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. eo die A.
 Valgius, Senatoris filius, cuius frater in castris Pom-
 peij fuisse, omnibus suis rebus relictis, equum con-
 scendit, & fugit. speculator de legione secunda Pom-
 peiana captus a militibus, et interfectus est. Per idem
 tempus glans missa est inscripta; quo die ad oppidum
 capiendum accederent, sese scutum esse positurum.
 Qua spe non nulli, dum sine periculo murum adscen-
 dere, et oppidum potiri posse se sperarent, postero die
 ad murum opus facere cœperūt, et bene magna prio-
 ris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si
 suarum

suarum partiū essent conseruati, missos fecere loricatoros: quiq. præsidij causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. quibus respondit Cæsar, se condiciones dare, non accipere, consueuisse. qui cum in oppidū reuerſi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorū emissio, pugnare pro muro toto cæperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatū est aliquandiu uehementissime. simulq. balista missa a nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerāt, quinque deiecti sunt, et puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neq. a nostris prohibitus: falsa q. illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locū tenuisset. item inſequenti die, eadem consuetudine, dum longius proſequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, et propter paucitatem nostrorum equitū, simulq. leui armatura inter turmas aduersariorum protrita. Hoc in conspectu utrorumque castrorū gerebatur: et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus proſe- qui cæpiſſent. qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consueſſent, ex simili uirtute clamore facto aduersati sunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc est equeſtris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, ne

quaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent; idq. in praelio animaduersum esset; complures equites descendunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes eque stre praelium facere coepit, usque eò, ut eadem proxime a uallo fecerint. in quo praelio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq. armis exsuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt tres, sauciij xii pedites, et equites quinque. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq. nostris defendentibus iniecissent; nefandum, crudelissimumq. facinus sunt aggressi, in conspectuq. nostro hospites, qui in oppido erant, ingulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clauis ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq. incenderet, et tertia uigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumq. multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quae e regione, et in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiamq. totae eruptionem fecerunt, secumq. extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad cassas, quae stramentis ab nostris hibernorum caussa adificatae erant, diruendas, et incendendas; praeterea argentum, et uestimenta, ut dum nostri in praeda detinerentur,

tinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se recipere. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen uirtute freti repulsos, multisq. uulneribus affectos, oppido represserunt, prædaque, et armis eorum sunt potiti, uiuosq. aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq. tempore transfuga nuntiauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, et focos suos recepissent; eosq. hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, et apud Cæsarem uerba fecit. Vtinam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeij, factus essem; et hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues R. indigentes præsidij, et propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq. operibus gladiatorum ictus, telorumq. missus expectantes, uicti, et deserti a Pompeio, tua uirtute superati salutem a tua clementia deprecamur; petimusq., ut qualem

te gentibus præstitisti, simile in ciuium deditioe præstes. Remissis legatis, cum ad portam uenisset Ti. * Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, et hominem apprehendit. quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulq. pugionem eduxisset, manum eius incidit. ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq. tempore signifer de legione prima transfugit; et nuntiauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neque licere castris Cu. Pompeij, nuntiari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque, et filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. ita, litteris acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebāt, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se

se promisit omnia concessurum . quodd difficile erat factu , ut eam turrem sine periculo quis incenderet . ita facturum de ligno cum propius accessisset , ab oppidanis est occisus . Eadem nocte transfuga nuntiavit , Pompeium , & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse . Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea , quæ nostrâ fuisset , ab imo vitium fecit , usque ad tabulatum secundum , & tertium . Eodem tempore pro muro pugnatum accerrime , & turrem nostram , ut superiorem incenderunt . iccirco quodd ventum oppidani secundum habuerunt . Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit , & ad nos transiit , dixitq. se cum familia constitutum habuisse , ut una transfugerent ad Cæsarem , illam oppresam , & iugulatam . Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ , in quibus scriptum est inuentum . L. Minucius Cæsari . Si mihi vitam tribuis , quoniam a Cn. Pompeio sum desertus , qualem me illi præstiti , tali virtute , & constantia futurum me in te esse præstabo . Eodem tempore oppidanorum legati , qui antea exierant , Cæsarem adierunt , si sibi vitam concederet , sese insequenti die oppidum esse dedituros . Quibus respondit , se Cæsarem esse , fidemq. præstaturum . ita ante diem XI kalendarum Martij oppido potitus , imperator est appellatus . Et Pompeius , ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset , castramouit Vcubim uersus , sed circum

ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere
 cepit. Cæsar mouit, et propius castra castris contulit.
 Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione uer-
 nacula ad nos transfugit, et nuntiavit, Pompeium op-
 pidanos Vcubenses conuocasse, eisq. imperauisse, ut
 diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum
 partium, itemq. aduersariorum uictoriae fautores.
 Hoc præterito tēpore, in oppido, quod fuit captum,
 seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demon-
 strauimus, dominum iugulasse, is uiuus est combu-
 stus. eodemq. tempore centuriones loricati octo ad
 Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula, & e-
 quites nostri cum aduersariorum equitibus congressi
 sunt, et sauci aliquot occiderunt ex leui armatura.
 Ea nocte speculatores prehensi serui tres, et unus ex
 legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, mili-
 ti ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui ar-
 matura ex aduersariorum castris ad nos transfuge-
 runt. Et eo tēpore circiter undecim equites ad aqua-
 tores nostros excurrerunt, nō nullos interfecerunt,
 item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt
 equites octo. Insequenti die Pompeius securi percus-
 sit homines septuagintaquattuor, qui dicebantur esse
 fautores Cæsaris uictoriae; reliquos in oppidum iussit
 deduci; ex quibus effugerunt cētum uiginti, et ad Cæ-
 sarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppi-
 do Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti
 sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus re-
 ferrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderēt
 hospites

hospites iugulari : præterea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur . qui cum ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuissent. quorum responsis ultro, citroq. acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio infecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cæperunt, illius opera se perisse. ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci : illi se satisfacturum . Potestate data, cum inde esset profectus præsidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit . principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit . Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt, oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum . Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci,

eumq. non amplius sexdecim accipere. Insequenti
 tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium
 ad flumen Salsum ducere cæpit. Hic dum in opere
 nostri distenti essent, complures ex superiore loco ad-
 uersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris,
 multis telis iniectis, complures uulneribus affecere.
 hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper.
 itaque præter consuetudinem, cum a nostris animad-
 uersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta
 flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterq.
 eximia uirtute plures, cum agerent, ex superiore lo-
 co multitudine telorum alter eorum concidit. ita cum
 his compar prælium facere cæpisset, & cum undique
 se circūueniri animaduertisset, parumper ingressus,
 pedem offendit. huius concidentis uiri casu passim
 audito, cum complures aduersariorum concursus fa-
 cerent, equites nostri transgressi interiore loco aduer-
 sarios ad uallum agere cæperunt. ita, dum cupidius
 intra præsidia illorum student cædem facere, a tur-
 mis, & leui armatura sunt interclusi, quorum nisi
 summa uirtus fuisset, uiui capti essent. nam & mu-
 nitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spa-
 tio intercluso uix se defendere possent. ex utroque ge-
 nere pugna complures sunt uulneribus affecti, in-
 quis etiam Clodius Aquitius, inter quos ita cōminus
 est pugnatum, ut ex nostris præter duos centuriones
 sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero
 die ab Soricaria utræque conuenere copiae. Nostri
 brachia ducere cæperunt. Pompeius, cum animad-
 uerteret

uerteret castello se excludi *Aspauia*, quod ab *Vcubi* millia passuum v distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet, neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex *Grumo* excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. quo factò, cum utrorumque copia tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectiq. planicie. quæ res secundum nostris efficiebat prælium, undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in eade uersabantur. quibus mons, non uirtus saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquattuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internicio hac aduersariorum pœna est litata. insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. nã præter equites nullo loco æquo se cõmittere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere cœperunt. simulq. uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, et planicie in æquo loco constiterunt. illi tamen proculdubio ad congregiendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum *Antistium Turpionẽ*, qui fidens miribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogita-

re cepit. hic, ut fertur, Achillis, Memnonisq. congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italiensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae. nam inter bellatores, principesq. dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidiq. suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq. uoluntas habebatur. quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planicie se contulissent, scutorumq. laudis insignis praefulgens opus calatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura praesidiij causa non longe ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. uniuersi clamore facto impetum dederunt. ita, metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Caesar ob uirtutem turmae Cassianae donauit millia XIII, & praefecto torques aureos II, et leui armaturae millia X. hoc die A. Babius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Aetenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nuntiauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta, se transfugisse. item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Sagonem Cn. Pompeius.

Si uale-

Si ualeatis gaudeo : ego ualeo . Etsi , prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulso habemus , tamen , si æquo loco sui potestatem facerent , celerius , quàm uestra opinio est , bellum confecissem . Sed exercitum tironum non audent in campum deducere , nostrisque adhuc freti præsidij bellum ducunt . nam singulas ciuitates circumfident , inde sibi commeatus capiunt . quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo , & bellum primo quoque tempore conficiam , cohortes animo habeo ad uos mittere . Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendunt .

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent , equites in oliueto , dum lignantur , interfecti sunt aliquot . serui transfugerunt , qui nuntiauerunt ad IIII nonarum Martij prælium affore ad Soritiam , quod factum est , ex eo tempore metum esse magnum . & Atium Varum circum castella præesse eo die . Pompeius castra mouit , & circa Hispalim in oliueto constitit . Caesar prius , quàm eodem est profectus , luna hora circiter sexta uisa est . ita castris motis V cubim præsidium , quod Pompeius reliquit , iussit , ut incenderent , & deusto oppido in castra maiora se reciperent . Insequenti tempore Ventisfonte oppidum cum oppugnare cepisset , deditione facta , iter fecit Carrucam , contra Pompeij castra posuit . Pompeius oppidum , quod contra sua præsidia portas clausisset , incendit . milesque , qui fratrem suum in castris iugulasset , interceptus est a nostris , & su-

ste

sic percussus . Hinc itinere facto in campum Mun-
 densẽ cum esset uentum , castra contra Pompeium
 constituit . Sequenti die cum iter facere Cæsar cum
 copijs uellet , renuntiatum est ab speculatoribus , Pom-
 peium de tertia uigilia in acie sterisse . Hoc nuntio
 allato , uexillum proposuit . Iccirco enim copias edu-
 xerat , quod Versaonensium ciuitati fuissent fauto-
 * res , antea litteras miserat , Cæsarem nolle in con-
 uallem descendere , quod maiorem partem exercitus
 tironum haberet . Hæ litteræ uehementer confirma-
 bant mentes oppidanorum . Ita , hac opinione fre-
 tus , totum se facere posse existimabat . Etenim &
 natura loci defendebatur , & ipsius oppidi munitio-
 ne , ubi castra habuit constituta . Nanque , ut supe-
 rius demonstrauius , loca excellentia tumulis conti-
 neri , interuallum prouinciam diuidit . sed ratio-
 ne nulla placuit taceri id , quod eo incidit tempore .
 Planicies inter utraque castra intercedebat , circi-
 ter millia passuum quinque , ut auxilia Pompeij
 duabus defenderentur rebus , oppidi excelsi , & lo-
 ci natura . hinc dirigens proxima planicies aquaba-
 tur , cuius decursum antecedebar riuis , qui ad eo-
 rum accessum summam efficiebat loci iniquitatem .
 Nam palustri , & uoraginoso solo currebat ad dex-
 tram partem , & Cæsar , cum aciem directam uidis-
 set , non habuit dubium , quin media planicie in
 æquum ad dimicandum aduersarij procederent , hoc
 erat in omnium conspectu , huc accedebat , ut locus il-
 la planicie equitatum ornaret , & diei , solisq. sere-
 nitas ,

nitas, ut mirificum, et optandum tempus prope ab dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri latari, non nulli etiam time re, quòd in eum locum res, fortunæq. omnium deducerentur, ut quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandũ procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad uictoriam. Neque tamen illi a sua consuetudine discebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostro pede presso propius riuum, cum appropinquassent aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantũ. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum desinire cœpit. quod cum hominum auribus esset obiectum moleste, et acerbe accipiebant, se impediri quominus prælium censicere possent. Hac mora aduersa-

rios

rios alacriores efficiebat, *Cæsaris* copias timore impe-
 diri ad committendum prælium. Ita se effidentes
 iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamē
 periculo accessus eorum haberetur. hic *decumani*
 suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum ter-
 tia, et quinta legio, itemq̃. cetera auxilia, et equi-
 tatus. prælium clamore factō, committitur. Hic etsi
 uirtute nostri antecedeabant, aduersarij loco superio-
 re defendebantur acerrime, et uehemens fiebat ab
 utrisque clamor, telorumq̃. missus concursus, sic ut
 prope nostri diffiderent uictoriæ. congressus enim, et
 clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur,
 in collatu pari erāt condicione. itaque ex utroque ge-
 nere pugnae, cum parem uirtutem ad bellandum con-
 tulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit
 aduersariorum multitudo, dextrum demonstrauimus
decumanos cornu tenuisse, qui, & si erant pauci, ta-
 men propter uirtutem, magno aduersarios timore
 eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes uehe-
 menter premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab la-
 tere nostri occuparentur, legio aduersariorum tradu-
 ci cœpta sit ad dextrum. quæ simul est mota, equita-
 tus *Cæsaris* sinistrū cornu premere cœpit: at ij eximia
 uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad
 subsidium ueniendi non daretur. ita, cū clamori esset
 intermixtus gemitus, gladiatorumq̃. crepitus auribus
 oblati, imperitorū mētes timore præcediebat. Hic,
 ut ait *Ennius*, pes pede premitur, armis teruntur arma,
 aduersariosq̃. uehemētissime pugnantes nostri agere
 cœperunt.

cæperunt . quibus oppidum fuit subsidio . ita ipsis Liberalibus fusi , fugatiq̃ . non superfuissent , nisi in eum locum confugissent , ex quo erant egressi . in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta , & si quid amplius ; præterea Labienus , Atius Varus : quibus occisis utrisque funus est factum : itemq̃ . equites Romani partim ex urbe , partim ex prouincia ad millia tria . Nostri desiderati ad hominum mille , partim peditum , partim equitum , saucij ad quingentos . Aduersariorum aquilæ sunt ablatae x i i i , & signa , et fasces . Præterea duces belli x v i i capti sunt . hos habuit res exitus . Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium ; nostri cogebantur necessario eos circumuallare . ex hostium armis , pro cespite cadauera collocabantur , scuta , & pila pro uallo . insuper occisi , et gladij , et mucrones , et capita hominum ordinata , ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem , uirtutisq̃ . insignia proposita uiderent , et uallo circumcluderentur aduersarij . ita Galli tragulis , iaculisq̃ . oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi , oppugnare cæperunt . Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens , Sexto Pompeio , qui Cordubæ fuisset , rem gestam refert . Cognito hoc negotio , quos equites , quod pecuniæ secum habuit , eis distribuit , & oppidanis dixit , se de pace ad Cæsarem proficisci , secunda uigilia ab oppido discessit . Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis , non nullisq̃ . peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit

dit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quò cum ad octauum miliarium uenisset, P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret leticam, qua in oppidum deferri posset. litteris missis, Pompeius Carteiam desertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent, cum frequentia conuenisset, de letica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt. cum eò esset uentum, conuiciari cæperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cæperunt de ponte. Cæsar flumē transiecit, et castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, et libertinorum caput ex prælio Cordubam cum uenisset, familiam, et libertos conuocauit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quàm optimam imperauit. item optimis super additis uestimentis, pecuniam, et argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cenauit, uinum, et nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cæperunt, usque eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, et inter Pompeianos erant. hic legiones,

legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partium, oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam, cum iam repugnarent turres ex parte, et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut si bi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduertent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt. qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt: et bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, et Cæcilius Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesq. iugulant. portas præcludunt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteiensēs renuntiarunt, quòd

Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficiū existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. quod Cæsar cum animaduerneret, si oppidum capere cōtenderet, ut homines perditī incenderent, et mœnia delerent. ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naues, quæ ad Betim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. quo factō, oppido recuperato Hastam iter facere cæpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundenſesq̃., qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt, et, cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi eadem in castris administrarēt. Hac re cognita, inſequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenſes duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat. pars erat, qui Pompeianarum partium essent fautores. seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues xxx occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi præfuiſſet, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cæpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum cele-

celeriter iter faciens. Item quarto die navigatione cōfecta, insequuntur, qui imperati a Carteia profecti si ne aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quēdam munitum natura occupat. equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, et noctem iter faciunt. Pompeius humero, et sinistro crure uehementer erat saucius, huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quæ res maxime impediēbat. ita lectica a turre, quæ esset allatus in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cū a Cæsaris præsidio fuisset cōspectus celeriter equitatu, cohortibusq. circūcluditur. Erat accessus loci difficultas. nam iccirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset cōspectus, celeriter munitum locum cum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. quibus cedentibus, cupidius insequēbantur aduersarij, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius factō animaduertebātur nostro magno id fieri periculo. Opere circumunire instituit, pari autem, et celeri festinatione circummunitiones in ingo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congregi possent. a quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauius, saucius, et intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendū. Itēq. propter loci difficultatem, neque equo, neque uehi-

sidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus
rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem
ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus
assiduus hostesq. circum sese interclusi, inter se decer
nere, facta cæde bene magna eruptione faciunt. No
stri ad oppidum recuperandum occasionem non præ
termittunt, et reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsa
onē proficiscuntur, quod oppidum magna munitione
continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed
etiã natura editus, ad oppugnandum hostē appeteret.
Hoc acciderat, quod aqua, præterquam in ipso oppi
do, nō erat: nā circūcirca riuus nusquā reperiēbatur
propius millia passuum octo. Quæ res magno erat ad
iumentum oppidanis. tum præterea accedebat, ut agger,
materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius mil
lia passuum sex nō reperiēbatur. ac Pompeius, ut op
pidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem mate
riem circum oppidum succisam intro congeffit. Ita ne
cessario diducebantur nostri, ut a Munda, quā proxi
me ceperant, materiem illò deportarent. Dum hac ad
Mundam geruntur, et Vrsaonem, Cæsar, cum a Ga
dibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concio
ne aduocata, commemorat, initio quæsturæ suæ eam
prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi cō
stituisse, et, quæ potuisset, eo tempore beneficia largi
tum esse: insequenti prætura ampliato honore, uel li
galia, quæ Metellus imposuisset, a senatu petisse, et
ei, pecunijs prouinciam liberasse: simulque, patrocini
o suscepto, multis legibus ab se in senatū inductis,

simul publicas , priuatasq. causas , multorum inimicijs susceptis , defendisse : suo item in consulatu absentem , quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse : eorum omnium commodorum esse & immemores , et ingratos in se , & in populum R. hoc bello , & in præterito tempore cognosse . Vos iure gentium , inquit , et ciuium R. institutis cognitis , more barbarorum populo R. magistratibus sacrosancti manus sæpe & sæpius , luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere nolulistis . Vos ita pacem semper odistis , ut nullo tempore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi . apud uos beneficia pro maleficijs , maleficia pro beneficijs habentur . ita neque in otio concordiam , neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potulistis . Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adulescens a uobis receptus , fasces , imperiumq. sibi arripuit . multis interfectis ciuibus , auxilia contra populum R. comparauit : agros , uestramq. prouinciã uestro impulsu depopulauit . In quo uos uictores existimabatis ? an , me deletò , non animaduvertebatis , decem habere legiones populum R. quæ non solum uobis obistere , sed etiam calum diruere possent ? quarum laudibus , & uirtute

Desunt non nulla .

INDEX POPVLORVM,

ac locorum, qui in C. Iulij Cæsaris
commentarijs habentur.

A



AESAR, in commentarijs Galliam in tres partes diuidens, loca Galliae prouinciæ, a Romanis tunc possessæ, Britaniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transq. Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, inslitutis, legibusq. inter se etiam tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominũ ex tertia parte Galliae existimanda est: hanc Garumna flumen a Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalesis, Auxitana, earumq. suffraganeæ, pars item aliarũ metropolũ extra terminos eosdem sitarũ, quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guienã hanc Galli hodie nũcupant. hæc cum olim a regibus Francorum ducibus Normaniã tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cũ illam post uarias cõtentiones centũ et LX amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandẽ ad Francos redijt. in hac cũ alij principatus celebres sunt, tñ Fuxesis, quorũ princeps nepos ex sorore Ludouici XII, qui nunc rerũ in Gallia positus, uictis apud Rauennã Hispanis memorabili prælio, uitam cum principatu amisit. sicq. eius oppida ad

Nn 4 regem

regem nullis relictis heredibus rediere. sorore super-
siste, Ferdinando Regi nupta.

Arar Celticae fluvius est, nunc *Loire*. Oritur in
diocesi Tullensi, finibusq. Burgundiae, & Lotorin-
giae, non longe a monte *Vogeso*. quod *Mosa* flumen
profluit, interfecat tum eam Burgundiae partem, quae
Imperatoria; tum eam, quae Regia dicitur. illi co-
mes, ut hodie loquuntur, huic dux a Francorum re-
institutus praeerat, qui tamen, mortuo *Carolo Phi-*
lippi, ab *Helvetijs* occiso, ad supremum ius regium
adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiae dux sit,
sed comes tantum interfecat *Gabillonem*, ac *Mati-*
sconem civitates, tunc *Heduarum* oppida prolapsus
Lugdunum urbem, *Rhodanum* influit. Quem flu-
vium *Virgilius* in *Bucolicis*, *Lucanus* in primo, &
Tibullus elegia septima meorant.

Alexia inter Celtas oppidum *Mandubiorum* in du-
catu Burgundiae, finibusq. *Heduarum* non longe a
Lingonibus, in uici formam redactum, nomen re-
inens, a quo etiam hodie, ut plerisque placet, magna
pars eius regionis *Alsetum* nuncupatur, nec longe di-
stat a uico, qui *Flaviacum* appellatur. In cuius *Ale-*
xiae expugnatione nonnullae munitiones in floris liliij
formam *Caesaris* iussu, ut ipse scribit, factae sunt.

Atrebat inter Belgas populi finitimi *Ambia-*
nis, *Tornacensibus*, & *Morinis*, partem *Picardiae*
continent, civitas est nomen adhuc retinens in provin-
cia *Rhemensis*, regem agnoscit. *Arras* hodie vulgo
nuncupatur. in hac laudatissima texuntur aulae.

Ambiani

Ambiani, *Amiens* uulgo, in *Picardia* posita, hanc rex a duce *Burgundia* repetit.

Axona inter *Belgas* fluuius est in extremis *Rhemorum* finibus, quò pedibus uado transitus est. *La Disne* uulgo dicitur. in huius fluminis transitu *Germani* ab insequentibus *Gallis* magnum iucommo- dum accepere, fere octo millibus passuum ultra *Rhe- mos*, *Laudunensem*, & *Rhomensem* diocesim par- tiens. *Gallice* *Auaix* nunc dicitur, prope oppidum, quod uocatur *Gallice* *Latonio*.

Aduatici *Belgarum* populi, regni *Eburonum*, nunc *Leodiensium* finitimi, ac *Neruij*, nunc *Tor- nacensibus* proxim, habebant amplum, & in altissi- mis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibusdam ui- detur, est oppidum appellatum *Beamunth*, uicinum *Thadeimo* in finibus *Hannonia*. Hos ex allusione uo- cabuli complures credunt esse eos, qui *Douacum*, *Atrebatensis* diocesis oppidum, non longe a *Came- raco* urbe distans, incolunt. Hi *Aduatici* *Cimbris*, *Theutonisque* prognati erant, qui *Transrhenani* fue- runt, sed magis coniectura est *Aduaticos* fuisse eos, qui hodie *Gallicam* *Brabantiam*, ubi oppidum *Ni- uella* est, partemq. *Hannonia* circa *Cannetum* mon- tem, & *Bintium* oppida *Cameracensis* diocesis, finiti- maq. his loca extra *Francorum* regnum inhabitant, ubi locus quidem in uici formam redactus est fere desertus. cuius nomen *Gallica* lingua ueteri satis al- ludit, & monumenta adhuc quaedam praelara uetu- statis insuntur. hi *Bosleducens* dicti

Anaricum

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatiis, Tarusatiis, Sontiatibus, Cocosatibus, et Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, quos coniectura est fuisse Auscitanos: ciuitas est metropolis: hi sunt Aquitanorū clarissimi, quorum urbs opulentissima Helui Vmberrum, ut refert Pomponius Mela.

Ambibari inter Celtas, necessarii erant, & cōsanguinei Heduoꝝ, quos quidā opinantur esse Borbonienses. Non nulli autē quod fuerint Niuernenses Heduis finitimis, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo ætas nostra utitur. Ambaros etiā dicimus ciuitatum clientes, seu adherentes, oppidū Ambarorum pagus Semarius, siue Mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum flumen, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Gebennam oppidum, ubi sollemnes nundinæ nostræ ætate celebrantur in Sabaudia, locaq. finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocontiis populis, propinqui Centronibus. nunc Tarantasijs, ac trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur, ducti Sabaudia spectantem, quam flumini Indis irrigat, citra Ararim flumen. hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referunturq. in epistola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Gallia: prouinciæ Romanorum, propter quod, cum Romanis paullo ante bello cōtenderant, ac nuper pa-

cati

cati erant. inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliae prouincia, quae Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis secundum Strabonem. hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus Dux praest uetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus, caput gentis Taurinum. nam Vercellas in dotem eius maiores a uice comitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Aruerni, populi inter Celtas, finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longe a Lemonicibus, nomen retinent. ducatus est, cuius titulus duci Borbonij adscribitur, in Francorum Regno siti. hos memorat Lucanus in primo.

Aulerci item populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Rhedonibus, Sessunij, Curiosolitibus, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, quos non nulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi prouinciae sunt Senonensis.

Aulerci item inter Belgas, proximi Eburonibus Lixonij, ac Velocassis.

Alduadusius Celtarum est fluuius, Gallice, Le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens, lapsusq. per comitatum Burgundiae montem Bellicardum, insulam, ac Clarauallum castrum perluit, ac urbem Bisuntinam nunc intersecat, dehinc Dolam oppidum praeterfluens circa Viredunum

num castrum non longe a Cabilonensi urbe Arari fluuiio miscetur, et Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitibus, Venetis, Carnutibus, et Turonibus finitimi, ac ducalui Bituricensi, Oceanoq. proximi, quos Ligeris flumen aluit, ciuitas est inter Galliae primarias, Andegauenses dicti, in prouincia Turonensi et Francorum regno siti, ducatus titulo insigniti. hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deuenerant, quae mox reges Francorum ex testamento Renati ultimi sibi adsciuerunt.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, et Nouioduno, Auaricoq. Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallice.

Ambibareti erant populi, in quos Caesar hiemadi causa C. Antistium Rheginum cum legione una in septimi commentarij fine misisse commemorat, & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatessq. et Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti.

Armoricae

Armorica ciuitates posita erant in ultimis Galliae finibus Oceano coniuncta, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli populi oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonas appellata, cui dux olim regi subditus præsuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filia ad regem redacta.

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliae maxima, atque ingens, a Rheno fluuiio per fines Treuironum ad Neruios, nunc Tornacenses, et Rhemorum pertinens millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet. attingit enim Menapios, nunc Iuliacenses, Aquisgranum oppidum, Eburones, nunc Leodienses, Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Honnoniæ, Lucemburgensem, Bulionensem, Barrensem, Lotingum, Limburgensemq. ducatus, Eiflium, & comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentia, & Vbiorum, nunc Coloniensium, et Catalaunæ diocesis fines, in qua sunt uici, castella, et oppida multa, ac complures insignes Abbatie, præsertim ordinis Diui Benedicti, scilicet Diui Vberti Leodiensis diocesis, Diui Cornelij Colonien-sis diocesis: cuius siluæ extrema pars uersus Belgas sunt Mosa, et Scaldes fluuij. Scaldes uero Mosam influit, qui fluuij, et silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Anartij populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut ple-risque

risque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Antuates populi citra *Rhodanum* extra *Belgas*, *Celtas*, & *Aquitanos*, finitimi *Allobrogibus*, et *Gebennæ* oppido, ac *Galliæ* prouinciæ *Romanorum* proximi huius nominis. adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter *Gebenam*, et *Delphinatum*, qui est *Gebennensis* diæcesis, uidetur tamen secundum *Cæsaris* descriptionem *Antuates* magis fuisse inter *Allobroges*, & uicum *Veragrorum*, cui *Diuis Mauritijs* *Sedunensis* diæcesis nomen est.

Aremici populi, uel *Artomici* extra *Celtas*, *Belgas*, & *Aquitanos* citra *Rhodanum* fluuium finitimi *Volcis*, non longe a *Gaballis*, *Aruernis*, *Heluijs*, *Ruthenis*, *Massiliensibus*, & *Cadurcis*. hos coniectura est fuisse *Artomicorum* populos, quorum ciuitas est *Episcopalis*, et prouinciæ *Viennensis* in finibus *Galliæ* prouinciæ *Romanorum*, quos *Auracenses* dicimus, ubi principatus est *Francorum* Regi non subditus, *Armeniacus* uulgo dictus. horum princeps *Iacobus* nomine, cum a *Florentinis* in *Italia* accersitus esset aduersus *Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem*, apud *Alexandriam* magno prælio uictus & cæsus est.

Alpes erant, quibus initio *Gallici* belli *Cæsar* ex *Italia* in *Galiæ* quinque legiones traduxit per fines *Centroni*, qui hodie *Tarentasij* nominantur. hæ *Graie* dicuntur, quibus uulgo mons *Cinesius*, seu *Cineri* nomen est, quæ & *Pæninæ*, ut quidam uolunt, dicuntur, quod *Hanibal Pænnus* his in *Italiâ* penetrauerit.

Tacitus

Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, et Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes; quas summas Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq. cum portorij mercatores ire consueuerant, proximæ Veragrijs populis, quorum uicus erat Oëtodorus, nunc Diuus Mauritius dictus. harum una diœcesis Augustensis diui Bernardi montem uulgu nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt et Alpes, quas Cornelius Tacitus, et ueteres dixere maritimas, hæc in prouincia Hebredunensi, locisq. Ligustico mari finitimis consistunt, quæ ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuisse, quas idem Tacitus, et prisce dixere Rheticas a Rhetis populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Rheto ea loca tenuere, forsân dictæ. hæc agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, et Austriam iter est. fuerunt et illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, et Curienensis diœcesum oritur; quas Lepontias Cæsar et alij scriptores appellauere. Nunc Diui Gotardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Cœlias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq. finitima ex Italia aditus est. In lias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quæ forte ex Italia per Taruissinam urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Assiburgium oppidum Germaniæ non longe a Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, et uetera castra

castra situm, Nuscia, et Cliuensi ducatu proximum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Agrippinā, quæ nunc Coloni dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbē ad ripas Rheni citioris sitā nō memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gēte Agrippinā, Claudij Cæsaris coniugē, Neronisq. matrē natam esse, ac ueteranos, et coloniā illic deduci imperasse, Vbiorumq. gentē Rheno transgressam aui eius Agrippā in fidem suā accepisse, ac eam urbem fatali igne paullo post consumptā refert, in qua Capitoliū, et loca, ac adificia fuisse, et ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc nō omnia periere.

Antona in Anglia fluuius: Tacitus.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximos Phrysiis, pulsos a Caucis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Arenacij inter Coloniam, & Traiectum urbēs Episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. horum plerique orti a Germanis, Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt. hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effeminati, continueq. sunt apud eos mercatores, quò per ætates commercia, moresq. hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Colo-

O o nienfis,

nienſis, Maguntinas, Rhemenſis, et earum ſuffraganeis intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina conſtitutis. itē Brabantia, Flandria, Holandia, Geldrie, ac Phryſiæ pars, tota Picardia, Hānonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campania maxima portio, Silua Arduenna uniuerſa, cum ſingulis ſibi adiacētibus, et ea incluſis populis, ac locis, et plerique principes, tum profani, tum ſacri, ducesq. et comites, ciuitatesque, quorum multa libera, ſuoq. iure agunt. alia Francorum regi obtemperant. quod ſuper eſt, imperatorias partes ſequitur. in his ſunt tres imperatorum electores, ſunt et Francorū regis, quos Pares uocāt, ſerme omnes. Imperator certe, et Rex in Belgis coronatur, conſecratur, et inungitur. alter Aquigrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarū clariffimi erant Treuiri, quorū urbs opulentiffima Auguſta, ut reſert Pomponius Mela, quæ nūc ignoratur. In Belgica autē a Iulio Cæſare uſque in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice procōſulū, et legatorum Romani Pōtificātus Monarchia extat, et legatos natos, et primates habet, quibus ſubſunt Epiſcopi, ad inſtar præſidis prouinciæ inſtituti. Sunt et collectores, quos priſca ætas quæſtores appellauit, atque reges, et principes, qui, uelut cenſores, decreta Pōtificis Maximi, et cenſuras reuerenter exſequuntur. huic ſinguli obedientiam exhibent, et ad eum in cauſis maioribus recurrūt, quas ad ipſū aſſidue deferūt.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, et inter

inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuisse. nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est Episcopalis, in prouincia Rhemensi, ac Fræcorum regno sita. hodie, De Beauuoisin.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, et in eo pons in Francorum regno situs, nunc nauis, et interdum uado transijcitur. portus priscum oppidi nomen latine retinet.

Bibraete oppidum Heduarum in Celtis longe maximum, ac copiosissimum, et maximæ apud Heduos auctoritatis: in quo totius Gallie concilium Cæsar indixit, ius dixit, et sæpe hiemauit: in Francorum regno situm, in formam ruris redactum; et in radicibus montis non longe ab Hedua ciuitate positum. nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia, mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Ceumagnis, ac Sengoricis.

Bigerrones populi in Aquitania, proximi Tarbellicis, Vocatijs, Tarusatijs, Sotiatibus, et Hispaniæ citeriori, in Fræcorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi comitatus est in Vasconia consistens. nomen retinent, ubi Turfa est, et castrum Begora, et Episcopatus Biterrensis prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus uir fortis Enequus nomine Regnum Nauarræ constituit, pulsisque inde Mauris, successoribus suis regnum per manus reliquit.

Bractuspantium, oppidum *Bellouacorum* inter *Belgas*, finitimum *successionibus*, in *Francorum* regno situm.

Brannonices populi inter *Celtas*, proximi *Segusiis*, *Ambuaretis*, ac *Heduis*, quorum clientes erant. hodie *la Moriane*.

Blanoni populi inter *Celtas*, proximi *Segusianis*, *Ambuaretis*, ac *Heduis*, quorum cliētes erant, qui fuerunt forte *Brānouices*; qui dicuntur à *Gallis* de *Blano*.

Bituriges populi inter *Celtas*. eorum fines ab *Heduis*, quorum erant in fide, *Ligeris* fluminis diuidit. proximi sunt *Aruernis*. *xxi* urbes eorum uno die incenderunt, ut *Cæsarem* commeatu, et pabulatione prohiberent. ciuitas est *Metropolis* retinens nomen. *Carolus* septimus, qui, pulsus *Anglis*, *Francorum* Regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in *Gallia* retineret, occupatibus *Anglis* omnia, *Bituricensis* rex in derisum appellabatur. in regno *Francorum* sita, hos memorat *Lucanius* in primo.

Bataui populi inter *Belgas*. nam *Mosa* flumen parte quadam ex *Rheno* recepta longe fere ab *Ocea* no octoginta millibus passuum, quæ appellatur *Vualis*, insulam effecit *Batauorum*, in *Oceanum* influit. hi hodie, ut plerisque placet, *Holandiam* dicuntur, diæcesis *Traiectensis*, propinqui *Phrysiæ*, et ducatus *Gheldriæ*, ac mari *Oceano* finitimi. hos memorat *Lucan.* in primo. hi à *Cattis* populis *Transrhenanis*, *Ceruis*, & *Ligys* *Pannoniæ* populis ultra *Hercyniam* siluam finitimis, *Hermiunduris* orti dicuntur, et seditione

seditione domestica pulsi extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq. insulam inter uada sitam occupauere. quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circumluit, ut refert Tacitus, dicens, apud Batavos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Agbeducis in Hollandia extat. nec longe, secundum Tacitum, est insula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monasterium ciuitas Episcopalis est.

Britanniæ maioris, cui nomē est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditū dicunt. maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex Belgis transferat, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, et bello illato ibi permanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio eorum linguam ex populorū diuersitate cōpositam intellectu, scientiaq. loquendi difficiliorem esse, quodq. Germanos præ ceteris caros habeant, quia plerique Belgæ orti sunt a Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, a quibus post hæc Angliæ pars maritima originē sumpsit. hos refert Lucanus ultra Oceanū esse, et toto discretos orbe. continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. apud hos erat, et est magnus pecorū numerus. hæc insula Angliæ Germaniæ populis in eā classe sapius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorū terra dicta. Verum partē eius, quæ magis ad Septentrionē uergit, Scoti, et ipsi Germani pictis admistis occuparunt, hodieq. tenent,

Frâcis amicissimî, Anglorû regi maxime semper infesti, populi mōribus incōditi, efferi, nullas prope urbes habēt. nemora, et siluas bellis ingruētibus petūt.

Boij populi Transrhenani Franconia, alpibus Italia, Suenis australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transuere, Noricâq. oppugnarunt. expulsis, ut coniectura est, Noricis: quorû Noricorum adhuc pars trans Danubium non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorum pars, Heduis Casarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Heduorum a Casare sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exiguam, et infirmâ non longe ab Auarico oppido in finibus Biturigum sita, eis per Heduos attributo habitauerunt: Boij primû, post Boioarij, et nunc Bauari dicti a finibus Herbipolentiû per Noricum agrum, ubi Norimberga est oppidum, in medio fere Germania sitû, in Augstenses protenduntur. cum quibus, et alijs finitimis Thansrhenanis usque ad Brissinam urbem, et terras, quas hodie Sigismundus Austriae dux possidet, ac in fines Tridentinos saepe tunc, et continue usque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gesserē. hi Borbonij hodie dicuntur.

Bacenis silua ingens trans Rhenum. Suenos a Cherusis pro natiuo muro diuidit: nunc, ut opinio est, Nigra silua dicitur, non lōge a Friburgo oppido, et Badē si agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Mogonium, et Danubium Germania fluminâ, Hercyniâq. siluam,

siluam, et Hassiæ regionis Germanicæ montes.

Bellocassi populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio est esse Baiocenses. eorum ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, et regno Francorum sita.

Brigantes in Anglia populos, siluarum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Batauodurum inter Coloniensem, et Traiectensem, urbes Episcopales, locum ultra Nouesium in finibus ducatus Cluensis situm, Rheno adiacentem Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, et Colonienfi urbi, ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bethasios Germaniæ populos inter Belgas, proximos Caninesatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad utraq; Mosæ fluminis ripam cis Rhenum, sitos, in diocesi Leodiensi. hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Binguiam, nunc Pinguiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, et Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, ut auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, et Phrysiis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Celtica, quæ & Gallia olim a Romanis dicebatur Bisuntinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem ciuitates Metropolicas, earumq. suffraganeos omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur. in hac sunt ducatus Bituricensis, Burgundie, Borbonij, Aruernie, Aurelianensis, Valesii, a quo recentiores Francorum reges, a Philippo scilicet Valesio, cognominantur, & Normannie, quoad citra Sequanam se extendit, comitatus etiam Burgundie, Niuernensis, Antißiodorensis, montis Bellicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis de Louigni principatus Auresicæ, multiq. alij, & pars comitatus Campanie. Celtarum clarissimi sunt Hedui. horum urbs opulentissima Augustodunum, ut refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autun appellando, cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis uiguit. Rhodanus fluuius præfiniebat, ut non nulli scripserunt. hi proprie Franci nunc dicuntur.

Centrones populi finitimi Garocellis, et Caturigibus, non longe a Vocuntijs, & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur Mons Cinerum, siue Cinesius, & urbem Gebennam, lacumq. Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis.

Caturi

Caturiges populi finitimi Cêtronibus, ac Garocellis, quâ iter erat ab alpibus Graiis ad oppidum Gebennâ, lacum Lemanium, & Rhodanum fluuiû, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem prouinciæ Tarentasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi, Rhenum fluuium transeuntes, depositus, ubi postea Aduatici incoluerunt, citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq. per Galliam prouinciâ Romanorum facientes in Italiam contenderunt. hos memorat Lucanus in primo, quos a Dacia uenisse opinio est. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq. nuncupantur.

Cargali populi Transrhenani in Galliam Celticâ circa fines Sequanorum, ac Heduarum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas, Morinis, Oceanoq. mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. ab his breuissimus in Britanniam, nunc Angliam traiectus, nomen retinent. Normaniæ sunt diœcesis, in Regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromandijjs, ac Condrusis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

Cherusci populi Germani gente, nomine, & numero appellati, cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, & Condrusis proximi,

proximi. hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diæcesis.

Condruſi Belgarū populi inter Eburones, qui nūc Leodienses sunt, Segnos, & Treuiros, quorum erant clientes, Menapijs, Mosæ fluuiio, & silvæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum, nomen retinent, diæcesis sunt Leodiensis, & usque ad ciuitatis fere mœnia protenduntur, cuius Antisliti etiam subiacent, nunc, ducatus Lucemburgensis, ac comitatui Namurcensi, et Mosæ fluuiio finitimi.

Curiosolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Andegauensibus, Sesunij, Osifinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Corisopitenses esse, plerisque placet. quæ ciuitas est Episcopalis in prouincia Turonensi, Britanniaë ducatu, regnoq. Francorum siti. Cornouaille a Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomannis. in regno Francorū siti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellaunij, Lemouicibus, et Aruernis. Quorū sub imperio esse consueuerat ciuitas Episcopalis in prouincia Bituricēsi, ac regno Frācorū sita: nomē retinent. hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longe erāt a finibus prouinciæ Romanorū.

Cauillonum

Cauillonum oppidum Heduarū inter Celtas, quod coniectura est, fuisse oppidum Cabillon, ad ripas Araris fluuii, ubi rei frumentariæ, commerciique, & commeatus caussa sæpe Romani negotiabantur.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusq. finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. regio eorum totius Galliæ media, a qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito, patet. ciuitas est Episcopalis, nomen latine retinens, in Francorum regno sita.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatijs, Tarusatijs, Tarbellis, Bigeronibus, Garumnis, Cocofatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus M. Crassi filius, qui una cum patre a Parthis interemptus est. finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuiio.

Cocosates populi in Aquitania, proximi Subuzatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuiio. in Francorum regno siti.

Confluens Mosæ, & Rheni fluminum in Sicambros, nunc Gelrenses ad Menapios, nunc Iuliacenses, ut olim seipsi Menapij protendebant, est longe ab Oceano fere octuaginta mille passuum, proximus Nouomagio Gelrensium oppido, diæcesis Traiectensis, prouinciæ Coloniensis inter Buscum ducis, & Hoësdem oppida ducatus Brabantiae, in quorum Sicambrorum

*Sicambrorum fines equitatus Vsipectum, & Thenca-
therorum post prælum, & fugam suorum se trans-
rhenum recepit, inter quem Confluentem, & Colo-
niensem ciuitatem, quæ post Vbiorum fuit, ponte
facto, Cæsar primo transiecit exercitum.*

*Cantium in Anglia ad mare est in angulo imi,
minorisq. lateris ex tribus eius insulæ lateribus con-
tra Galliam, quò fere omnes Gallicæ naues appel-
lunt, & ad orientem solem spectat. ex omnibus autè
Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium inco-
lant. quæ regio est maritima omnis, neque multum
a Gallica differunt consuetudine. huic maritimæ re-
gioni quattuor reges præerant, quibus Cæsar, quid-
quid in annos singulos uectigalis populo R. Anglia
penderet, constituit. Nunc regnum Angliæ ex uoto
Henrici regis uectigalis Romano Pontifici facta est,
quæstorq. a Romano Pontifice in Angliam mittitur,
qui censum annum exigat, non dissentiente rege. In
Cantio ciuitas est Metropolis nomen retinens, fere
habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos.
eius Archiepiscopus legatus natus est. similiter &
Eboracensis, cui in Anglia, quæ eas duas Metropo-
les solum habebat, duo tantum subsunt suffraganei,
quòd omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet
Archiepiscopum, illi subijcerentur.*

*Ceuimagni populi in Anglia, mari proximi, &
Trimobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibro-
gis, ac Cassiis.*

*Cassii populi Angliæ, mari proximi, et Ceuima-
gnis,*

gnis, Trinobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, & Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum, nunc Tornacensium, erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumosijs, & Gordunis. forte sunt nunc Gordracenses in Flandria, Tornacensis diæcesis.

Cherufci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Bæcenis silua Germaniæ ingens nunc Nigra, ut plerisque placet, dicta a Suenis pro natiuo muro diuidit. hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs Hungariæ populis.

Camulodunum in Anglia oppidum, seu colonia.

Caninefates populos Batauis finitimos, et eandem insulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero superantur. Tacitus.

Cathos populos Germaniæ Transrhenum flumen Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis, Hercyniæque siluæ proximos, ac Hermonduris, cum quibus pro flumine finitimo sale secundo pugnabant, & in æternum discordabant Cauci Germaniæ populi. Tacitus.

Ciuaronem oppidum proximum Hisaræ flumini Vocuntionibus populis, montiq. Cinisio, et Allobrogibus in Sabaudia, Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa, quæ incipit, Nunquam mehercule, quibus in locis opinio est Casarem initio Gallici belli quinque legiones ex Italia traduxisse, et uerisimilius est, quàm quod per Eporediam urbem Episcopalem, et Augustam pratoriam, ac montem, cui

Colo-

Coloniæ iugum uulgo nomen est, inter Cinesium, et sancti Bernardi montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius uideretur.

Commanos Germania inferioris populos pridem Phrysiæ partē, Oceanum mare, Rhenum fluium, et lacus attingentem paludibus, ac saltibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vbi, Germanica itidem gens inhabitauit. Tacitus.

Ceracates Germania Transrhenanæ populos Vāgionibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas, Lexobij, Naretibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitibus, Venetis, et Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. Leodoul Gallice.

Danubius flu. Germaniæ, ex monte qui Iranens dicitur, non longe a Rhætici Alpibus, Athesisque, et Rhēni Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, et Curiensem diæcesis oriens, Germanos sinistra, et Hungaros, ac Theutones dextra alluens, post Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus hostijs immergitur. Hanc autem, & Rhenum fluium in Rhætia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant Transrhenani Danubio fluui, et Auartijs, siluæq. Hercyniæ finitimi, quos olim

Hun-

Hungariæ partem habitasse plerique tradunt, et post in maritima loca Nouergiae proxima cecidisse. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in regno Francorum situm.

Duratij populi in finibus Piſtonum, qui perpetuo in amicitiam remanserant Romanorum, propinquo oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis; inter Celtas, in regno Francorum siti. hinc Durasiorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quò rex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, et siluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege. horum maxima pars inter Rhenum, et Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. his Sicambri, qui Gelrenses erant, Transrhenani, sunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis, proximi Oceano, et siluis, continentesque paludes habebant. his duo reges præerant, quo magis constat eos fines quam latissimos extitisse, quibus coniectura est ducatum Luxemburgensem, et Lotoringensem, ac Iuliacensis partem et comitatum Na-

murcen-

murcensem ; urbemq. Aquisgranum, ubi imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diocesis ipsa Leodiensis usquequaque se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburomnes autem stirpem Caroli Magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Píponosque, et Carlomanos, Belgas, simulq. Germanos fuisse, sicq. in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, a Græcis non in Transrhenanos est translatum imperium. Ciuitas nunc est Episcopalis prouinciæ Colonienfis. de his Lucanus, et Suetonius in uita Iulij Caesaris, quem refert cladem Cottæ, et Aurúculeij ægerrime tulisse. hanc ciuitatē Carolus, dux Burgúdiæ ultimus, solo æquauit, omnesq. puberes, et sacerdotes interfecit, quod Episcopo consanguineo suo infestiores aliquanto fuissent.

Eburomces inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, et Curiosolitibus proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est Episcopalis, in prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, et Francorum regno sita.

Essui populi pacatissimi, et quietissimi, proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti a Belgis ultra cætum millia passuum. hos inter Celtas fuisse cõiectura est, forte in Normánia, aut Británia citiore, et regno Francorú siti. Galli Retolois appellát.

Elauer fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergoniam oppidum in altissimo monte positum præter-

terfluens, qui fere ante autumnum uado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallice, Ailler.

F

Flustates populi in Aquitania, proximi Vocatijs, Tarusatijs, Sôtiatibus, Garûnis, et Hispaniæ citeriori in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia côsistens, ad Comitê de Fuxo pertinês, nomê retinet.

Frisios Oceano, et Batavis finitimos, pluraq. loca, et insulas circa Holandiam, Gelriam, Brabantia, & Traiectensem urbem, ac ostia, quibus Rhennus Oceanum mare influit, habitantes. Tacitus refert eos transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

Geneua oppidum Allobrogum, proximum Helueticorum finibus, ex quo pons super Rhodanum fluuium situs, ad Heluctios pertinebat, ubi a lacu Lemano, quem Lausane dicunt, Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, et a Gallia prouincia Romanorum non longe distans: nunc duci Sabandiæ, siue eius ciuitatis Antistiti proprio Comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, et Aquitanos: ciuitas est Episcopalis in prouincia Viënsi, nomen præsertim Gallice retinens. Luca. in 1.

Garocelli populi citra Rhodanum finitimi Caturigibus

Pp gibus

gibus ultra *Alpes Graias*, quibus hodie nomen est *mons Cinesius*, siue *Cinerum*. hac *Hannibal*, auctore *Liui*o, non sine ingenti difficultate, exercitum in *Italiam* traduxit. hi non longe a *Centronibus*, qui *Tarentasii* sunt, nec ab *Hisara flu.* extra *Celtas*, *Belgas*, et *Aquitanos* in *Sabaudia* constituti.

Gaballi populi inter *Celtas* proximi *Heluijs*, et *Cadurcis*, *Velaunis*, et *Aruernis*, quorum sub Imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis *provincia Bituricensis* olim, nunc *Arelatensis* in regno *Francorum* sita, nomen retinens.

Genabum inter *Celtas* *Carnutum* oppidum, quod *pons Ligeris fluminis* continebat, proximum *Velaunoduno*, et *Agendico* oppidis *Biturigum*, in regno *Francorum* situm.

Gergobina inter *Celtas*, *Boiorum* oppidum, quos *Heluetico* prælio uictor *Cæsar* ibi collocauerat, *Heluisq.* attribuerat in finibus *Hedunorum*, proximum *Auarico*, et *Novioduno* *Biturigum* oppidis, in regno *Francorum* situm.

Bergouia in *Celtis* inter *Aruernos* oppidum secundum *flumen Elauer*, in altissimo monte positum, forte nunc, *Claromontensis*, ciuitas Episcopalis, in *provincia Bituricensi*, & *Francorum* regno sita.

Garites populi in *Aquitania*, proximi *Auscis*, *Garumnis*, *Vocatijs*, *Tarusatijs*, *Sontiatibus*, & *Hispania citeriori*, quos coniectura est fuisse *Lacortes*,

rites, nunc Lectorenses, ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Franco-regno sita.

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatijs Tarusatijs, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesq. illic habitantes populos a fontibus eorum usque ad maria, quæ ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosque Belgas ortos, a Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus usque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior inde usque in mare Oceanum, horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere.

Galli omnes in Septemtrionibus sunt positi, Carnutum autem fines regio totius Gallia media. Galli uirtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, et quod a Dite patre se prognatos prædicabant spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiando, ita ut noctes dies subsequatur. Coniectura est, horarum ini-

tium apud eos media nocte incipere consueuisse. apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuerensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunis. Gallice, Louanois.

Gorduni populi inter Belgas, sub imperio Nerulorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, et Grudijs. Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesque Pyrenæos, ex quibus oritur, & mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germania locum prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam urbes Metropolitanas. Tacitus.

Gugernos Germania populos prope Rhenum fluiuium, & Geldubam, Batavis proximos. Tacitus. sunt qui Cugernos malint.

Grunes inter Coloniensem, Traiectensem urbes locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem. Tacitus, qui, ut coniectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliuensis ducatus dicitur, cui satis uocabulum alludit.

Hedui

H

Hedui populi, finitimi Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. hi adhuc nomen priscum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati, nec citra Ararim flumen, qui nunc Sagona appellatur, aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Fracorum regno siti. ciuitas horum Heduorum Episcopalis est in prouincia Lugdunensi.

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agrum habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebenensi, & Bisuntinæ diœcesibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi sunt, atque ex maxima parte Bisuntinæ prouinciæ sunt, atque ad Sabaudia ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curientem, & Sedunensem diœceses, montesq. Brigam, & Sancti Bernardi, usque fere in Bellicensem diœcesim, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem a monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usque ad finem lacus Lemani, ubi pons est, ciuitas Gebennæ angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi, quemadmodum tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus dicebantur, qui sæpe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauar-

rijs, Suevis, & alijs Transrhenanis finitimis, quos
altos Alemanos nominamus, seu cum his, qui tunc
loca illa incolebant, quæ loca nunc Constantiensis,
Curienfis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœ-
cesum, gerebant. hos, cum per Galliam provinciam
Romanorum transire prohibiti essent a Cæsare, an-
gusto, & difficili itinere uix qua singuli carri duce-
rent, per loca, ubi clauis, & Iougni castella nunc
sunt, in extremis Sabaudia & Burgundia finibus, in
Sequanos, qui nunc comitatum Burgundia habi-
tant, penestrasse creditur, & ad Ararim fluium
circa Surregium, & Viredunum castella id flumen
attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est
Burgundia contendisse, hi a plerisque Suitenses, a
non nullis fœderati dicuntur. agrosque, et uicos pos-
sident in Italia citra montem, qui sancti Gottardi
dicitur, in diœcesi Mediolanensi. contra hos Cæsar
suo, ac suorum equis amotis, se prælium commisis-
se refert, & cum sex legionibus, equitatuque, et au-
xiliariis copijs duobus prælijs uno ad Ararim flu-
altero in Heduis, Heluetios, quorum CCLXIII
millia ferre arma poterant, fudisse: et tamen an-
cipiti prælio pugnatū diu, atque acriter, ut toto præ-
lio, cum ab hora diei septima, usque ad uesperam pu-
gnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit.
Hi cum sæpe in Italiam erumperent a Carmaniola
duce Philippi Mediolanensis principis prælio uicti,
intra fines se suos postea continuere, nostra demum
ætate a Carolo octauo, Francorum Rege, in Ita-
lia

lia cogniti, magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. quod superiore anno xxx eorum millibus a Venetis euocatis, id, quod nunquam ante acciderat, fugatis ex Italia Gal-
lis, multo magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt.

Harudes populi Transrhenani sunt in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Hedunorum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati.

Helueteri populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Velaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in prouincia Bituricensi, et regno Francorum siti.

Heluij populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit, proximi sunt Gaballis, Rhutenis, Cadurcis, Volcis, & Aremicis, ac Galliae prouinciae Romanorum. ciuitas est Episcopalis, in prouincia Bituricensi, et Regno Francorum siti, nunc Albienses dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius, et alij tradunt.

Hercynia Germaniae Transrhenanae silua est, forte ab Hercyno monte Germaniae dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Helueticorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, recta quoque fluminis Danubij regionibus pertinet ad fines Auarum, & Dacorum, quos plerique putant Hungariae partem habitasse: hinc constat Nemetes, qui Spirenses

uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Caesaris habuisse, quæ silua multo longior, atque latior est, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, et ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemq. solem sita, quæ mediū Angliæ latus uergit. dimidio minor existimatur, quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis xxx millibus passuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. in hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. eam quidam nominant Hirlandiam.

Ioscedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas attingens citeriores, supra Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ, quæ Parisii dicitur proximum, non longe a Senonibus, in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, Oceanoq. mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximis, a continēti Britannia, quam Angliam dicimus, xxx millibus passuum distans, & traiectui commo-
dissimus, cui ad dexteram Zelandia insula, Holandia, & Flandria, ad sinistram autem Comitatus, qui dicitur portus, Picardiæ pars, & Normandiæ ducatus, ex opposito uero Anglia consistunt. oppidum est illic populosum,

pulosum, quibus *Calet* nomen est. id adiecto *Iccij* portus nomine, ut quibusdam placet, *Caletium* nuncupatur. *Normania* est diœcesis, in regno *Francorum*, & potestate *Anglorum* Regis situm. *Lucanus*.

Iura mons *Sequanos* ab *Heluetijs* diuidit, incipiēs in finibus *Basiliensium*, ac *Constantiensium* protensus fere in *Sebusianos*, nunc *Bellicenses* prouinciæ *Bisuntinæ*, qua *Sequanorum* fines in *Rhodanum* perueniunt. Illac enim *Cæsare* ex *Allobrogibus* in *Heduos* ad *Ararim* contra *Heluetios* legiones traduxisse opinio est: ciuitates nanque, oppida, & uici, sicut olim continebātur nominibus populorum, ita, ut plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

Icenos in *Anglia* populos ab *Ostorio Romano* duce subactos, *Tacitus*, qui forte *Iccij* portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrigi finitimi *Heluetiorum* sunt, inter *Celtas*, non longe ab *Allobrogibus*, quos *Lausanenses* fuisse coniectura est. ciuitas est *Episcopalis*, prouinciæ *Bisuntinæ* in ducatu *Sabaudia* sita, ac eius proprio *Antistiti* subdita.

Lingones inter *Celtas* populi finitimi *Heduis*, *Sequanis*, ac *Tullésibus*, qui dicebātur *Leuci*, nomen retinent. ciuitas est *Episcopalis* in prouincia *Lugdunensi*, ac *Francorum* regno sita. *Langres* ab indigenis.

Leucij

danus ad pontem Gebennæ urbis effluit. *Lucanus.*

Lepontij populi sunt Germaniæ, qui alpes incolunt inter Sedunensem, & Curiensem diœceses. hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenuis fluuius oritur. forte hodie Suitenses dicti inter fontem Rhodani fluuij & Rhetias alpes siti.

Leuaci inter Belgas sub imperio Neruiorum populi, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunis, & Centromibus.

Ligeris flumē, nō lōge ab Hedunū finibus, in Celtis oriens. eos a Biturigibus diuidit in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisq. obliquis gyris, Aquitaniā alluēs Oceanum mare, quod Britannicū dicimus, influit. Dignū memoria refertur, a Philippo, qui secundus hoc nomine regnavit apud Gallos, uadū primū inuentū, cum ante nunquam uado transiri potuisset.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorum, & mercatum maxime celebre. Tacitus. ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ reges, principes, senatus, populi, & mercatores continentur, in provincia Cantuariensi sita.

Ligios populos in Hungaria, proximos Hermonduris, & Cattis. Tacitus.

Lucum municipium Vocontiorum prope Caturiges, Garocellos, Centrones, & Allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbs ad Rhodani ripas, & Viennæ finitima. Seneca in epistola ad Lucilium refert, eam regionem fatali igne suo tempore exustam, quam inter Celtas adscribere quibusdam placet, quoniam omnes

omnes eius suffraganei, & pars urbis, ecclesiaq. ipsa matris in Celtis sunt. hinc L. Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit latinam, ortus est, a quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primum doctum esse Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq. propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert; quos non nulli Vestfalos fuisse opinantur, non longe a Caninesatibus, ac Phrysiis. quidam uero eos Pannonos fuisse tradunt. hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per ducentos, & quattuor annos, tandem a Gallis rege Carolo pulsati sunt, ita tamen ut cisalpina Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius est, Celtas a Belgis desiniens in finibus Lingonum, & prope Tulensem agrum, nec longe a fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem, in Campania Franciæ interfuens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequana flumio miscetur.

Matifcon inter Celtas oppidum tunc in Heduarum finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunensem, et Cabilonensem urbes. Ciuitas est nunc Episcopalis prouinciæ Lugdunensis, nomen

reti-

retinens, in comitatu Matifconensi, et Francorum regno sita.

Mandubij populi erant inter Celtas incolæ oppidi, cui nomen Alexia inter fines Lingonum, et Geduorū, proximi uico, quæ Flauigneum dicimus. nunc in ducatu Burgundiæ, regioneq. Alsetū ab Alesia; ut quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulum aludit, in diœcesi Heduenfi, et regno Francorum siti.

Magetrobia locus in Celtis, in quo Ariouistus Germanorum rex copias Gallorum prælio uicit, non longè a paludibus, quem Rheno flumini proximum, et circa ipsum fuisse coniectura est. Gallice Toaut.

Marcomāni populi Germani sunt, qui cum Ariouisto Germanorum rege a Cæsare sunt prælio superati, quos coniectura est fuisse Transibhenanos. Sic et Harudes, et Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Tribotes. hodie Argentinenses, et Nemetes, nunc Spirenses, ac Vangiones, qui Vuormatienses appellantur, ac Sedusii, quos forte Sedunos prope montes Brigam, et sancti Bernardi opinari possumus, nisi quis forte Marcomānos coniiciat eos esse, qui uallem Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen est Marecomanna Sequanis, et monti Iuræ proximā. cum his Marcus Antonius cognomento philosophus periculosissimum, et diuturnum bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiam a superis impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret, uicti, et in deditionem accepti.

Morini

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Nervijs, Oceaniq. mari finitimi, a quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam est traiectus, continentes silvas, et paludes habebant. eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus ad Abatiam sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa a plerisque describitur, ciuitas est Episcopalis, quæ latine nomen retinet, Gallice uero Terauana nuncupatur. in prouincia Rhemensis, et regno Francorū sita.

Menapij populi Gallia inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ siluæ, Rhenoq. finitimi densissimas silvas, perpetuasque paludes ad utranque Rheni ripam, agros, ædificia, uicosq. habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, et Sicambri, qui hodie Gelrenses sunt, hiscilicet Sicambri, et ad confluentem Mosæ, Rheniq. Oceanum etiam mare attingunt. nūc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diæcesis. angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quam pridem Menapiorum fines essent.

Melodunum inter Celtas oppidum in insula fluminis Sequanæ positū Agendici oppido, Senonibusque proximū, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiēsis est. Et Iosedo ad ripas Sequanæ posito finitimū olim. ciuitas Episcopalis erat, nunc etiā oppidum est in Francorum regno: nomen retinet. Gallice, Melun.

Mosæ flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, nō longe ab ortu Matronæ, et Araris fluuiorum, et parte quadā
circa

circa *Nonimagium* ducatus *Gelria* oppidum longe ab Oceano fere octoginta millia passuum, ex *Rheno* recepta, quæ appellatur *Vuallis*. Insulamq. efficit *Bataurorum*, qui hodie *Holandini* dicuntur, Oceanum influit, sicq. in *Celtis* oriens immergitur *Belgis*.

Mediomatrices populi inter *Belgas*, finitimi *Treueris*, *Tullensibus*, et *Tribotis*, hodie *Argentinesibus*. Hos *Metenses* esse constat. ciuitas est episcopalis prouinciæ *Treuerensis*.

Mona insula est sic nominata in medio cursu inter *Angliam*, et *Iberniam* fere ab utraque quindecim millia passuum distans, ad occidentem uergens, circa quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, ubi multo breuiores sunt noctes, quam incontinenti, sicut etiam quanto magis ad occidentem uergimus, breuiores æstate noctes, et hieme longiores manifeste uidemus.

Monam insulam in *Rheno* fluuio *Holandia*, *Phrysiæ* ac *Geldriæ* proximam, unde forte dicti sunt *Monasterienses*. *Tacitus*.

Marsaci *Germania* populi, *Batauis*, *Caninesatibus*, *Tungrisq.* proximi, et, ut coniectura est, cis *Rhenani*. *Tacitus*.

Maguntiacus inter *Belgas* *Germania* ciuitas *Metropolis*, quæ nunc *Maguntina* dicitur, citeriores *Rheni* ripas attingens, a *Tacito* relata, qui etiã molle a *Druso* ad remorandum *Rhenum* flu. sacellâ refert, et a *Paulino Pópeio* *Romanarum* legionum in *Germania* duce sub *Nerone* Imperatore perfectam.

Mosellam

Mosellam fluvium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuerensem urbes præterfluit, et Confluentiam, Germaniæ cisrhenanæ oppidum, interfecat. Illicq. Rhenium influit. Tacitus est auctor, referens Lucium Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatū, Mosellam, atque Ararim flumina facta inter utrumque fossa parasse connectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano, et Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum et in Oceanum decurrerent, sublatisq. itineris difficultatibus navigabilia inter se occidentis, septentrionisq. litora fierent, cui operi Seliū Gracilem, Belgicæ legatum invidisse dicit, deterrendo Verum, ne legiones alienæ provinciæ assuesceret studia Galliarum affectare, formidolosum id Imperatori dictitans, quo plerunque prohiberentur conatus honesti.

Marcodurum Vbiorum vicus, procul a Rheni fluminis ripa, et, ut coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Mœnij, trans Danubium flumen populi, Pannonibus finitimi. Tacitus.

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hiemavit Cæsar, inter Belgas, dicta forte a Nemetibus, nunc Spirensibus.

Narbona Galliæ ciuitas, provinciæ Romanorum finitima, Tolosatibus, et non longe a Sonciatibus populis

pulis in Aquitania . ciuitas est Metropolica, nomen retinens. in hanc cum C. Cæsar dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus .

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinenſibus, Vuormatiensibus, et Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua utentes. ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Halsatiæ adſcribitur, nunc Spirensis dicta est, et alia Halsatia maritima prope insulam quandam Phrysiæ. Halsatia autem, in qua Spira, et Argentina ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ, in qua Alſetum regio est sita. neque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi Ariouistus Germanorum rex, qui Halsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit .

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Rhutenis, et Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæq. prouinciæ Romanorū, in Bituricensi prouincia, et Francorum regno siti. Montpellier hodie a Gallis dictum .

Neruij populi, inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Bellocassibus, Veromanduis, ac Treueris finitimi, a Bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scaldæ flumina irrigan. nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarumq. rerum ad luxuriam pertinentium patiebantur idferri, ne eorum animi elanguerent, uirtusq. remitterentur, magnæ uirtutis

Qq homines

homines maius in discrimen, quàm usquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, uniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt, ita, ut Neruiorum prælio rem in angusto uidisse, neque ullū fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto a nouissimis uni militum detractō in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum non longe a Danubio, & Athesi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, et Curientem diœceses. satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quē Boij, oppugnata Norica, transierunt. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhetosq. Rhenus fluuius interfuit, quibus Rhetis Lepōtij fuere proximi. Norimberga nunc a Germanis.

Noviodunum inter Belgas oppidum finitimum Sueffionibus, & Viromanduis, proximum Parisiis. nunc ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, et Francorum regno sita. Gallice, Noyon.

Noviodunum item Celtarum oppidum ultra Ligerim flu. in finibus Biturigum, proximum Auarico Biturigum oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Noviodunum item inter Celtas Hedunorum oppidum

dum ad ripas *Ligeris flu.* proximum *Bibraete* oppido *Heduarum* in eorum finibus, & *Francorum* regno situm.

Nanetes populi inter *Celtas*, *Osissinis*, *Lexobijs*, *Ambiliatibus*, *Diablintribusq.* proximi, ex maritimis ciuitatibus *Oceanum* attingentibus, oppositi *Angliæ*. ciuitas est *Episcopalis* in *provincia Turonensi*, ac *Britannia* citeriore *Britonante*, & regno *Francorum* sita, nomen retinens, et comitatus titulum habens, qui semper ducis *Britanniæ* primogenito adscribitur. *Nantes* hodie *Britanni*.

Nantuates populi *Germaniæ* citra *Rhenum flu.* per quorum fines longo spatio, quasi ab eius ortu *Rhenus* ipse citatus fertur, proximi *Heluetijs*, ac *Sequanis*. hos *Constantienses* nunc esse, satis constat. ciuitas est *Episcopalis* *Maguntinæ* *prouinciæ*.

Nouesium, oppidum *Germaniæ*, nunc *Nussia* dictum, *Coloniensis* diocesis, *Rheno flumi.* & *Cliuensi* ducatus proximum, citeriores *Rheni* ripas attingens. *Tacitus*.

Nabaliæ flumen trans *Rhenum*, *Gelrensem*, et *Phrysium* agrum alluens. *Tacitus*.

O

Ostodorus uicus *Veragrorum*, hodie dicitur *sandeli Mauritiij* extra *Celtas*, *Belgas*, et *Aquitanos* in *Sabaudia* inter *Sedunos*, *Antuates*, et *Aollobrogas* in ualle non magna adiecta planicie altissimis montibus

undique continetur, in duas partes Rhodano flu. diuisus diæcesis Sedunensis.

Osissini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus, proximi Lexobijs, Vnelis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitibus, Sessiuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoq. Francorum siti. horū litora Britānico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mela.

Ocellum est citerioris prouinciæ extremum, a quo per alpes in ulteriorem Galliam, Centronesque, nunc Tarentasios, Garocellos, Caturiges, Vocuntios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, et Seclusæ uicis proximum, nunc, ut coniectura est, Nouelensium nuncupatur. Seclusa autem, ut non nullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab ulteriori secludens. diæcesis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæsar per Rheticas uel Lepontias Alpes breuius ultra montes, et in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorum consistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paullo ante ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliam erat per alpes legiones traducturus.

Ordolucæ populi in Anglia arduis montibus proximis, apud quos Ostorius dux Romanus Caratacum in Anglia imperantem prostrauit. Tacitus.

Pemani

P

Pemani populi inter *Belgas*, nomine, & numero *Germani* appellati, *Eburonibus*, *Condrusis*, *Cheruscis* proximi. hos coniectura est fuisse inter populos diœcesis *Leodiensis*.

Parisij populi inter *Celtas*, qui *Senonensi* provinciæ attribuuntur, *Senonibus*, *Bellouacis*, & *Agendico* oppido proximi, ac *Meloduno* oppido finitimi, *Lutetiam* habent oppidum, quam nunc *Parisensem* *Episcopalem* urbem inhabitant, positam in insula fluminis *Sequanæ*, quod perpetua palus influebat, in regno *Francorum* siti.

Pictones populi inter *Aquitanos*, *Sanctonibus*, *Tolosatibus*, *Engolismensibus*, et *Petragorijs* proximi. eorum ciuitas est *Episcopalis* in provincia *Burdegalensi*, regnoq. *Francorum* sita, nomen retinens, comitatus titulo insigniti. nō longe ab his *Philippus Valesius* *Gallorū* rex ab *Edoardo* *Britanniæ* rege memorabili pugna uictus est. *Poictiers* *Gallice*.

Pratiani populi in *Aquitania* proximi *Bigeronibus*, *Vocatijs*, *Tarusatijs*, et *Hispaniæ* citeriori, in regno *Francorum* siti.

Pleumosij populi inter *Belgas* sub Imperio *Neruiorū*, proximi *Gordunis*, *Leuasijs*, *Grudijs*, ac *Centronibus*, in diœcesi *Tornacensi* siti. *Flamingi* uulgo.

Petragorij populi in *Aquitania*, proximi *Pictauis*, ac *Santonibus*. Eorum ciuitas est *Episcopalis*,

nomen retinens in prouincia Burdegalensi, et Francorum regno siti.

Prouincia Gallia Romanorum finitima erat Rhodano fluuio, qui eam a Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, et Alpibus, quas maritimas dicimus, et Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, seu Metropoles Ebrodunensis, Tolosana, et Narbonensis, pro parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrenæi montes altissimi, maximiq. diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

Primogenos in Anglia populos Antonæ, et Sabrinae flu. propinquos, socios aliquâdo Romanorum. Tacitus.

Pannonæ trans Danubium flu. populos, quos Hungaros dicimus, nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erant Heluetiorum inter Celtas proximi Rheno fluuio in prouincia Bisuntina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Heluetiorum, et Sequanorum fines Rhenus profluit, et ipsis Sequanis adscribuntur. ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat. Bernenses appellatur.

Rutheni populi prouinciales non longe ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa extra Celtas, Belgas, et Aquitanos. eorum ciuitas est
Episco-

Episcopalis, nomen latine retinens, in prouincia Bituricensi sita. hi comiti Armeniaci subiiciuntur, & Rhodenses dicti.

Rhemi inter Belgas proximi Celtis fratres, et con sanguinei, proximiq. Sueffionibus, cum quibus eodem iure, et iisdē legibus utebantur unum imperiū, unumq. magistratum cum eis habentes, finitimi quoque Veromanduis, Treueris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi diœcesibus, ac siluæ Arduennæ. ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomē retinens, in qua Francorū rex ungitur, et consecratur, in regno Francorum sita.

Rhedones populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulericis, Sessuijs, Curiosolitibus, Osissimis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas est Episcopalis in prouincia Thronensi, et Francorum regno sita, nomen retinet, in Britannia ducatu consistit.

Rhenus Germaniæ flu. non longe a Danubij, & Rhodani flu. fontibus, et fere in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui a non nullis Sarmatæ dicti, alpes incolunt, inter fines diœcesum Curienfis, et Tridentinæ, non longe ab Italia, longoq. spatio per fines Nantuatium, qui hodie Constantienses esse creduntur, Heluetiorum, & Sequanorum, ex quibus sunt Basilienses, et comitatu Ferretensis Medioma-tricum, hodie Metensium, qui tunc usque ad Rhenum extendebantur, Tribotum, nunc Argentinensium

sium, & Treuironum citatus fertur, ac ubi Oceano proximus est in plures defluit partes multis, ingentibusq. insulis effectis, quarum tres fere a Phrysijs, ac reliquæ a Sicambrijs nunc Ghelrensisibus, & Hollandinis, qui olim Bataui dicebantur, ac a quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhætia oriri tradant, et non longe a locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, hodie Burgundos, nisi a finibus Heluetiorum circa Basileam, usque in fines Argentinenfium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis. inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diocesim provincie Maguntinæ usque in fines Basiliensium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres R. in militariibus signis imitati capita Boum, Aprorum, Vrsorum, et similium uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam provinciam Romanorum a Celtis distartiens, oritur non longe a Danubij, & Rheni flum. fontibus circa fines diocesis Sedunensis, prope motem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uicem Veragrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, interfecat, lacumq. Lemano, quem accolæ Lausanensem nominant, admittit, & ad pontem Gebenæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq. urbes, & insignia loca ad Volcas, nunc Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare

mare tribus hostiis influit. Rosne a Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longe a finibus Treuironum editum, ubi Petillius Cerealis Romanus copias Treuironum, & Germanorum magis casu, quàm prudentia fudit, proximū Metensium finibus montibus, & Mosella fluuiio septum. non memorat Casar, sed Tacitus.

S

Santones inter Aquitanos populi, finitimi Tolosa tibus, & propinqui Petragoris, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ provinciæ Romanorum. ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi Francorū regno sita, nomen retinens.

Sebusiani populi inter Celtas extra Galliam prouinciam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Heduis, quorum erāt clientes finitimi inter Lausanensem, & Lugdunensem diæcesim sitæ, quos Bellicenses esse coniectura est. ciuitas est Episcopalis, in prouincia Bisuntina duci Sabandiæ subdita, siue eius Antistiti, per horum fines ad loca, ubi nunc uicus, cui sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur. ubi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit Casar, peruenit circa Viredunum & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia.

Sequana flu. prorsus in Francorum regno Celtas,
post

postquam Matrona flu. sibi immistum est a Belgis
definiens, oritur prope fines Heduenfis, ac Lingonen
fis diœcesium in ducatu Burgundiæ in Alseti regione
non longe a iūco Abbatia, & monasterij sancti Se-
quani, ac Trecensem agrum, & Parisiensem urbem
delapsus Rothomagum ciuitatem, & mare Oceanū
influxit, nomen retinens.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgūdiæ comi-
tatū incolentes, quos a Gallia provincia Romanorū
Rhodanus fluius diuidebat, finitimi Heluetijs, He-
duis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc
Ferretēfis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Bur-
gundiæ sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali
nomine Heduis, & Lingonibus adscriberentur, nec il-
li dicerētur Sequani, sed hi solum, qui a Rhodano pro-
pe Bellicensis urbis diœcesim usque ad Bisuntinā ciui-
tatē maximā Sequanorū, & ab inde usque in fines co-
mitatus Ferretēfis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenūq.
fluium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani,
& Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi
in medio est, quinque dierum iter expedito patet fini-
bus iisdem. Vltra quoque Ararim fl. non longe post
eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina
diœcesis completitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, & Fran-
conibus finitima plus, quàm centum pagos habens
maxima, & bellicosissima Germanorum omnium
laudem putantes esse maximam, quam latissime a
suis finibus uacare agros, & uastatis circum se fi-
nibus,

nibus, solitudines habere. Itaque una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicebantur, opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope audere consistere. inter hanc gentem sunt *Vlma* oppidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. *Bauariæ* uetus est principatus, & *Austriæ* ducibus, ac *Marchionibus Badensibus*, comitibus de *Virtemberg*, alijsq. principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente *Casare* principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt.

Sedusij, uel *Seduni* populi Germani, si pro *Sedunum* urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, *Heluetijs*, & pro parte *Celtis* annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq. *Rhodanus* flu. irrigat, finitimi etiam sunt *Veragris* inter montes, quibus nunc *Briga*, et sancti *Bernardi* nomen est, non longe ab *Antuatibus*, & *Allobrogibus* Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est *Episcopalis*, *Tarentasiæ* latine nomen retinens, in cuius finibus *Rhodanus* oritur, nec longe ab eis uersus *Curientem*, & *Tridentinam* diæceses *Rhenus* exoritur.

Suesii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse *Constantiensi*, *Basiliensi*, ac *Sedunensi* agro finitimos, & inter *Celtas*, *Heluetiosq.* annumerari, siue forte *Suitenses* esse, qui cum *Turicensibus* quondam, *Heluetijs* nostra memoria bella gessere, uel *Suelii*, id est *Sueni*. nam, cum singulis annis domo Sue-

uorum

uorū media pars excederet, forte diuerſas ſibi ad habitādū regiones delegerūt. Ex quibus forſan ſunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq. habitāt, idē fere nomē Sueuorum habentes a Sueuo monte, qui ab ortu ſolis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum uſque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas finitimi Belgis, Pariſiis, ac Carnutibus fuerant antiquitus ante Cæſarem in fide Heduorum. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, in regno Francorum ſita, retinens nomen, quam in Burgundia ſitam uulguſ uocitat. forſan enim id inoleuit a primis Burgundionū regibus, quos Senones Lugduni, ac Viennæ poſt natum Chriſtum per multa ſæcula regnaſſe in Celtica plerique tradunt.

Sueſſiones populi inter Belgas, fratres, & conſanguinei Rhemorum, eiſq. attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nonioduno, quod hodie eſt ciuitas, Bractuſpantioq. erant finitimi, agros feraciſſimos, & latiſſimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentiſſimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII oppida in Sueſſionibus habens. tempore autem Cæſaris regnabat Galba, multiq. Gallorum reges uſque poſt magni Caroli tempora diu in Belgica regnaſſe, & coronam apud Sueſſiones accepiſſe leguntur. Ciuitas eſt Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemenſi prima ſuffraganea, & regno Francorum ſita.

Segni

Segni inter Belgas populi ex géte, et numero Germanorum Condruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones, et Treuiros comitatui Namurcenſi Arduennæ ſilvæ, et ducatus Lucemburgi, Moſæq. flu. proximi, nomen retinent. eorum oppidum diœceſis Leodiænſis illius Epifcopo ſubiicitur.

Scalde flumē inter Belgas Moſam influēs in extrema parte Arduenæ ſilvæ, nec lôge ab Aduaticis, Nervios, et Tornacēſem urbē interſecat, nomē retinens.

Sabis inter Belgas flumen Nervios irrigat, & Moſam flu. penes Códruſios Namurcio oppido Leodiænſis influit. hodie Sambram uulguſ nominat.

Seſſunij populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curioſolitæ, Rhedonibus, Oſiſſinis, Vnellis, & Venetis. hos quidam putant eſſe Exiſinos, quæ ciuitas eſt Epifcopalis provinciæ Turonenſis, in regno Francorum ſiti.

Sontiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocaſijs, et Taruſatijs populis, Aquitanis, et Tolofæ, ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ provinciæ Romanorū, et Hiſpaniæ citeriori, habentes oppidum natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum ſiti.

Sibuſates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Hauſcis, Garitibus, Vocaſijs, Taruſatijs, Cocofatibus, et Hiſpaniæ citeriori, in Francorum regno ſiti.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto Tráſrhenani, proximi Vbijs trans Rhenū tunc ſitis, ſiluas, et ſolitudines habebát, ad quos ex Menapiorū, ac Ebu-

ronum

ronum finibus Rheni transitū, maxime ubi ipse, & Mosā confluunt, brevis est aditus. Eburones enim Rheni citerioris ripas, et Sicābri autem ulteriores incolebant, nunc oppida, uicos, et agros, Sicābri, quos Gelrenses appellamus etiam inter Mosā, et Rhenū possident, quorum pars est diœcesis Leodiensis.

Samarobrinx locus inter Belgas, ubi Cæsar Gallorum conciliū indixit, et aliquando hiemauit, ac impedimenta exercitus obsides ciuitatū, litterasq. publicas, ac frumentum reliquit. hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit, et his Gallica lingua satis alludit uocabulum, estq. fere locus ipse in medio Belgarū situ fertilis, ac solo oportuno constitutus. ciuitas est Episcopalis, et Imperialis prouinciæ Rhemensis, forsā ab Eburonibus populis ciuitatū Oceanū attingentium, quæ inter Celtas erant orti, uel a Segnis, Belgarum populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos principes ad internecionem Veneti nominis ictum est, auctore Pontifice Iulio 11, quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint.

Sengoriaci populi in Anglia, mari proximi, et Cassiis, Bibrogibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, et Ancalitibus, nunc forte Eboracenses dicti, cui satis alludit uocabulum. ciuitas est Metropolis.

Siluros populos Angliæ. Tacitus.

Sinici, populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus

rioribus adiacentes , a Tacito proditi.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum regi, ab eis expulso, opem tulere. Tacitus.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetijs inter Celtas non longe ab Allobrogibus , & , ut quidam opinantur , etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi , nunc inter Heluetios siti , quod forsân tunc ex illorum pagorum numero non erat , in Constantiensi diœcesi habitantes , sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegium , quasi Duregium , id est duorum Regum , & Tullingos credunt nunc Lotingos esse dictos nomine composito , ex Lotario eorum rege Carlomani stirpe .

Tolosates populi Galliæ provinciæ finitimi Narbonensibus , et Santonibus , nec longe a Sontiatis populis in Aquitania, nomē retinent . ciuitas est Metropolis , Francorum regi subdita.

Tigurinus pagus, et populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant, inde forte coniectura est eos esse , qui nunc Turegium cum agro adiacent apud Sulenses , Basilienses , Constantienses incolunt .

Theutoni populi ultra Rhenum flu. fuerunt , ex quibus et Cymbris Aduatici fuere prognati , apud quorum loca , cum id flumen in Galliam uenientes transissent , impedimenta cum unius fere legionis præ-

præsidio reliquerunt. usus autem Theutonos credit, qui Franconiam, et Bauariam Germaniæ regiones, eisq. finitimas terras inhabitant. Vulgus uero omnes citra, et trans Danubium populos appellat Theutones. hi forte eorum finibus quondam pulsî a Sueuis, qui quàm latissime agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus a Romanis duce Mario cæsi sunt, quos Pomponius Mela Albi flu. Cimbrisq. Hermonibus, et Sarmatis propinquos tradit: Theutones tamẽ eos esse, qui trãs Danubium ad dextram eius inhabitant. plures scripsere inter alpes, scilicet Italiæ imminentes, et Danubij aluei incolentes: dicti autem forte sunt a Tuiscone eorũ Rege Manni filio, ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ, Italica, ac Gallica lingua alludunt.

Treueri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id est Metensibus, et Rheno flu. usque in pontem, quo Cæsar transiecit exercitũ, quæ pars nunc est Coloniensis diœcesis. fere autem omnes Treueri Germanica lingua utuntur, et nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, et feritate non multum a Germanis differebat. horum inter Gallos uirtutis opinio erat singularis, et plurimum equitatu, peditatuq. ualere existimabantur, nomen retinent. situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis præsul unus ex electoribus Imperatoris est,
qui

qui proximis his annis legatus a Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniens una cum Cardinali Lucemburgensi, re infecta abiit.

Tribotes populi Germaniæ in finibus Celtarum, et Belgarum, finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, fere omnes Germanica lingua utentes. ciuitas est Episcopalis prouinciæ Maguntinæ. nunc Argentineses latine dicti, quibus uulgaris sermo cum ueteri satis alludit uocabulum. hi sunt in regione Alsatia, olim Heluetia.

Turonum populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britannia citerioris ducatu, nomen retinens. in regno Francorum sita, quam et Andegauensium urbem Diuus Lodouicus, Francorum rex, Britannia ducatu detraxit, cuius tamen prouinciæ omnes aliæ Britannia etiam Britonantis ciuitates remanserunt.

Tarusatij populi Aquitaniæ, proximi Vocatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, et Hispaniæ citeriori. hos coniectura est fuisse populos Turse, quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & Francorum regnoscita.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Tenchtheri Germaniæ populi, Transrhenani, qui cum Vsipectibus, et magna multitudine hominum,

Rr a Sueuis

gibus erant hi, quos Manius Romanorū dux in Gallogræcia stravit, & uicit, triumphumq. retulit.

Tauriaci populi Germaniæ, proximi Nemetum, et Heluetiorum finibus, a quibus silua Hercynia oritur. et forte erāt Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensium fines habitabant: hi tamē Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, qui nigra dicitur, interfluente tamen Rheno.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit. hi cis Rhenum, et Mosam inter Eburones numerantur. oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. huius sedes posthac fuit ad Leodiensē urbē translata, usq. ad cuius oppidi mœnia, ut plerique uolunt, Oceanus protēdebatur, cuius rei quædā illic uetustatis adhuc monumenta uidentur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Tasandrum oppidum in Leodiensi diœcesi, cui Diuo Trudo nomen secere.

Tarbiaci, in finibus Agrippensiū populi. Tacitus.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partē mari Oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximā saltibus, & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani populi habitarent. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorum rex Prasutagus Neronem imperatorem heredem instituit. Tacitus.

V

Vxellodunum oppidum in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe a Gallia prouincia Romano-

rum monte egregie loci natura munito situm, cuius partes omnes præruptissimis saxi difficili adscensu, et flumine infimam uallem diuidente totum pæne montem cingente præmunitæ erant, sub cuius etiam muro magnus fons aquæ prærumpebat, ab ea parte, qua fere pedum trecentum interuallo fluminis circui tus uacabat.

Vatucca inter *Belgas* castellum, quasi in medijs *Eburonum* finibus, non longe a colle uno siluis, et tumulo, ac magna conualle, ubi *Titurius*, et *Aurunculeius* *Romani* hiemantes cum legione una, et quinque cohortibus a duobus *Eburonum* regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximè fuisse *Liburgen* si, nec longe ab *Aquisgrani* urbe uerisimile est. forsân eo loco, ubi est nunc castellum, cui *Valcatus* mōs nomen est. *Vatuccæ* tamen castello, ut *Cæsar* ipse describit, suberat *Rhenus* flu. propterea non nulli credunt *Vatuccam* castellum fuisse, ubi nunc est *Iuliacum* oppidum, quod ducatus est titulus, inter *Aquisgranum*, et *Coloniam*, *Germaniæ* urbes cisrhenanas, quod a *Iulio Cæsare* denominari putant, ubi adhuc plura insignia uetustatis monumenta apparent.

Vocatij populi extra *Celtas*, *Belgas*, & *Aquitanos* citra *Rhodanum*, *Centronibus* id est *Tarentais* finitimi, & *Allobrogibus* ultra *Alpes Graias*, quibus hodie mons cinerum, siue *Cinesius* nomen est. hos *Isara* flu. alluit. *Vasatium* *Gallicæ*.

Verbigenus pagus *Heluetiorum* inter *Celtas*.

Vesuntio oppidum maximum *Sequanorum*, natura

tura loci munitum, inter Celtas, nunc comitatu Burgundiae circumseptum. ciuitas est Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens mutata littera u in b, ut Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est. situm habet, qualem Caesar in commentarijs descripsit, praequam quod nunc eam idem fluuius ex magna parte interfecat. in illa sunt loca uetusta, qualia Romae, quae Pantheon campus Martius, campusq. Minervae, uulgo semper latine dicta sunt, multaq. alia priscae uetustatis monumenta consistunt.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno flumini, omnes fere Germanica lingua utentes. ciuitas est Episcopalis prouinciae Maguntinae, nunc Vuormatienses dicti. Halsatiaq. olim Heluetiae, tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentineses, quin et Maguntini, tanquam omnes altae Alemaniae attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti uidentur. inter Celtas forsitan collocandi, nisi quis recta a Matronae fluminis ortu ad Rhenum flu. Celtas his finibus Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione Viredunum, quae ciuitas est Episcopalis prouinciae Treuerensis in ducatu Barenensi consistens, adscribitur.

Volgae populi prouinciales non longe ab Artomiacis, qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluetijs, ac Rbutenis extra Celtas, Belgas, et Aqui

tanos hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticū mare influit. *Aremici* pridem a non nullis, nunc *Auenionenses* dicti. ciuitas est Episcopalis prouinciæ *Arelatensis* olim, nunc uero *Viennensis*, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani Pontifices sedem magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta, et amplius annos, donec felicissime euentu Italiæ restituti Pōtifices, ad hanc diē māsere.

Vienna ciuitas Metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam flu. Rhodanus præterfluit ad eius citeriores ripas sitam, proxima *Aruernorum* finibus dispartiente Rhodano *Hedunorum* finibus *Cæsaris* tempore, ad quos *Matisco* oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodie *Lugduno* ciuitati finitima, beneq. sita.

Velocasses populi inter Belgas, *Morinis*, *Neruijsq.* finitimi, proximi *Ambianis*, et *Atrebatibus*. hi hodie *Castletēses* dicti in comitatu *Flādrici*, et *Francorū* regno, *Morinēsiq.* diœcesi siti instar pagi sunt. hāc prouinciā repetit rex *Franciæ* nunc a duce *Burgundiæ*.

Veromandui populi inter Belgas, *Rhemis*, *Atrebatibus*, *Neruijsq.* finitimi, nomen retinent, in *Francorum* regno siti, at ex magna parte in diœcesi *Laudunensi*, ac *Suessionensi*, & ex toto in prouincia *Rhemensi*, instarq. prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti *Quintini*, quos rex repetit. *Vermandois* a Gallis mutata aliquantulum nomina-

minatione dicti.

Veragri populi extra *Celtas*, *Belgas*, & *Aquitanos* intra *Sedunos*, *Antuates*, & in *Allobrogas*, montesq. sancti *Bernardi*, & *Brigam*, quos *Veragros* *Rhodanus* flu. interlabitur. caput gentis est vicus, ubi *Abbatia*, cui sanctus *Mauritius* dicitur diocesis *Sedunensis*, quidquid tamen agri *Transrhodanum* possidebant, *Celtis* adscribitur. per hos ad montes illos, quos *Casar* *summas Alpes* nominat ex *Gallia* in *Italiam* uenientibus aditus est.

Veneti populi inter *Celtas* ex maritimis ciuitatibus *Oceanum* attingentibus, quæ *Armoricæ* appellantur, proximi *Vnellis*, *Osissinis*, *Curiosolitis*, *Sessuijs*, *Aulercis*, *Rhedonibus*: hi, ut quibusdam placet, etiam *Vanes* dicti sunt, in prouincia *Turonensi*, & *Regno Francorum* siti. ciuitas est *Episcopalis*, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ *maritimæ regionum earum* in *Britannia Britonante*. sunt præterea alij quidam populi *Auenionensibus* proximi, *Venuxinum* comitatum incolentes, patrimonio beati *Petri* subditi. hos partem *Galliæ* prouinciæ *Romanorum* fuisse quibusdam placet.

Vnelli populi inter *Celtas*, ex maritimis ciuitatibus *Oceanum* attingentibus, proximi *Andibus*, *Venetis*, *Osissinis*, *Lexobijs*, *Curiosolitis*, *Sessuijs*, *Aulercis*, *Rhedonibus* inter ciuitates *Armoricas* numerati in prouincia *Turonensi*, et *Francorum* regno siti.

Vellauni populi inter *Celtas* proximi *Heleuteris*, *Cadurcis*, *Gaballis*, et *Aruernis*, quorum sub Imperio

esse consueuerant. *ciuitas est Episcopalis in prouincia Bituricensi, nomen retinens, a multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.*

Vellaunodunum inter Celtas, oppidum Senonũ, propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons Ligeris flu. continebat, nec longe ab Auarico, & Nioduno oppidis Biturigum in Francorũ regno sitũ.

Vocati inter Aquitanos, proximi Tarusatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. hos coniectura est fuisse Vesaticos. ciuitas est Episcopalis in prouincia Auscitana, Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vsipetes Germaniæ populi Transrhenani, qui cum Tenchtheris, et magna multitudine hominum a Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flu. transferunt, non longe ab ostio, ubi mare influit, & Menapiorum agros utranque fluminis ripam incolentes occuparunt. ex hoc constat Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacensis fuisse multo latiores, maioresq. extitisse, et agros ducatus Montensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vbi, Germani populi, olim Transrhenani, quorũ fuit ciuitas ampla, et florens, ut est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, et ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq. ad hos

hos mercatores uentitat, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuesacti. hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uestigiales fecerunt, multoq. humiliores, & infirmiores reddiderunt, in quorum fines Cæsar primo Transrhenum exercitu per pontem in Menapiis factum ducto, uestatis agris Sicambrorum se recepit. iterum autè paullulum supra eum locum, quò antea exercitum traduxerat, pòtem in finibus Treuitorum fecit, legionesq. traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses a Claudio Cæsare Agrippinæ uiro, acceptos plerisque placet, qui, ut uerisimile est, a Sueuis compulsi, citra Rhenū, hortante Agrippina, urbē condere, & habitare cœperunt, quæ ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens cōdita, fatali igne, ut Tacitus scripsit, consumpta est, & fere eodem tēpore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est loca, ubi Marchiæ comitatus a duce Cliuensi nunc possessus Vestaliæ oppida sunt, parsq. ducatus Mōtensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tēpore fuisse scribit, quòd forte ad utranque Rheni ripam uicos, agros, possessionesq. haberent. Sic et Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranque ripam, sic & Phrysij, & Gelrenses, nunc ad ipsius Rheni

hibernis obsideri, premiꝑ. Germanias Caesar Aug. crediderat. Tacitus. nunc in Cleuensi ducatu situm.

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbes locum ultra Nouesium Rheno flu. & cis cum adiacentem in ducatu Cliuensi situm.

ATQVE hæc de Gallorū, Gallisꝑue, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perscrinimus, ut quamuis uetustatem illustrare pro uirili cōsiliū fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab ijs explicent: nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam si aliarum quoque gētiū, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissē. id sane & operosum nimis, ac immensi pæne operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur, quippe qui ab initio Casarem tātum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam saltem oram litoralem notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas a Christiana pietate prohibet, sed & ipsa

ipsa orbis parens gentium omnium regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen illum retineat, quod olim habuit. quis enim nescit eam Italiae partē, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam, quæ Venetia, in Marchiam Tarusinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam. Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiire successereq. omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lyrim enim a ueteribus amnem dictum, iam septingentos ab hinc annos a Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerāt, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, a Papio quodam Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in pontem curuum mutatæ. Egnatia Apuliæ Iuuentium a nobis dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipus illa sæpiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Mansfredonia uulgo, a Mansfredo secundi Federici Imperatoris filio, dicitur. Verum longius, quàm par forsā erat, euagati sumus. Cetera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio a nobis expectet.

REGISTRVM.

*a b, A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T
V X Y Z, Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii
Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr.*

Omnes sunt quaterniones.

VENETIIS, M. D. LXI:

